

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra historie

Bc. Monika Turynová

**BYTOVÁ PROBLEMATIKA V PARDUBICÍCH
V LETECH 1918 – 1939**

Magisterská diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Olomouc 2013

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne

.....
Podpis

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu diplomové práce prof. PhDr. PaedDr. Pavlu Markovi, Ph.D. za cenné rady, které mi poskytl během konzultací. Mé díky patří také doc. Mgr. Janu Stejskalovi, M.A., Ph.D. a pracovníkům Státního okresního archivu v Pardubicích.

Obsah

1. ÚVOD.....	5
2. OKOLNOSTI BYTOVÉ KRIZE V PARDUBICÍCH PO ROCE 1918.....	12
3. ŘEŠENÍ BYTOVÉ KRIZE	16
4. VYUŽITÍ KARANTÉNY V KONTEXTU BYTOVÉ NOUZE.....	27
5. ROLE BYTOVÝCH DRUŽSTEV	36
6. PŘESUN JEZDECKÉHO UČILIŠTĚ Z HODONína DO PARDUBIC V KONTEXTU BYTOVÉ PROBLEMATIKY.....	45
7. CHARAKTERISTIKA BYTOVÉHO FONDU	51
8. VLASTNÍCI BYTŮ, NÁJEMNÍCI A BYDLENÍ.....	57
8. 1. SPOLEK MAJITELŮ DOMŮ: PRAVICE V SOCIALISTICKÉM MĚSTĚ	57
8. 2. ČINŽE, BYTOVÝ TRH A JEHO AKTÉŘI.....	62
8. 3. POPLATKY SPOJENÉ S BYDLENÍM	70
8. 4. DOMOVNICTVÍ	74
9. BYTOVÁ PROBLEMATIKA VE STÍNU DRUHÉ REPUBLIKY	76
10. ZÁVĚR.....	86
11. PRAMENY A LITERATURA	90
11. 1. ARCHIVNÍ PRAMENY	90
11. 2. TIŠTĚNÉ PRAMENY	91
11. 3. DOBOVÝ TISK.....	92
11. 4. LITERATURA	93
11. 5. PERIODIKA	96
11. 6. INTERNETOVÉ ZDROJE.....	96
12. PŘÍLOHY	97
SUMMARY	110
ANOTACE.....	112

1. ÚVOD

Tématem mé magisterské práce je bytová problematika ve městě Pardubice v letech 1918–1939 v kontextu celkového vývoje města. Z hlediska záběru jde o případovou studii na pomezí sociálního, urbánního a architektonického vývoje města v období první a druhé republiky s drobnými přesahy do éry rakouské monarchie a období nacistické okupace. Pardubice prošly od 80. let 19. století naprosto bezprecedentním vývojem, jenž byl determinován výstavou železniční tratě vedoucí z Prahy na Moravu, příchodem řady velkých firem a státních institucí a výhodnou geografickou pozicí nejen z hlediska dopravní infrastruktury a hospodářství (zemědělsky úrodné Polabí), ale i s ohledem na soutok řek Labe a Chrudimky. Z provinčního města se tak na přelomu 19. a 20. století stala industriální metropole východních Čech.

Hlavní výzkumnou otázkou práce tedy je: *Jakým způsobem se několikanásobné zvýšení počtu obyvatel a hospodářský rozvoj lokality promítly v bytové problematice města?* Studie není omezena pouze na nástroje, které mělo k dispozici město či stát jako orgány veřejné správy (ve smyslu bytové politiky), ale zaměřuje se i na soukromou výstavbu, trh s nemovitostmi, výši nájmu, činnost bytových družstev, včetně pronikání politiky do bytové oblasti (např. Spolek majitelů domů).

Výzkum komplikuje hned několik faktorů. V první řadě neexistuje ucelená práce o vývoji města Pardubic. Autorský tým pod vedením pardubického badatele Františka Šebka popsal vývoj města zhruba do perňštejského období. Od počátku 90. let se prozatím očekává vydání druhého dílu, který by zmapoval vývoj města do současnosti. Samotná otázka bytové problematiky ve městě Pardubice v sekundární literatuře prakticky neexistuje. Literatura obvykle uvádí pouze strohá zhodnocení, že po roce 1918 pociťovalo město značnou bytovou krizi, přičemž toto konstatování se obvykle opakuje i pro hospodářskou krizi 30. let a rovněž období druhé republiky. Práce tak čerpá výlučně z primárních zdrojů (archivních pramenů a dobového tisku).

Druhým problémem je prozatímní nezájem české historiografie o problematiku bytové otázky. Zatímco v západní Evropě poměrně často vychází práce, zaměřené na bytovou problematiku v časovém horizontu od 19. století,

případně i starší,¹ v českém prostředí existuje pouze malý počet prací, které budou zmíněny v souvislosti se zhodnocením literatury (viz níže).

Třetí problém představuje složitá pramenná základna. Téma je ze své podstaty velmi interdisciplinární, zahrnuje jak sociální (bydlení pro nemajetné, kvalita života, spolkový život ve smyslu bytových družstev, spolků nájemníků, vlastníků nemovitostí apod.), ekonomické (nájmy, hypotéky, poplatky za energie apod.), vojenské (jezdecké učiliště, Karanténa), tak architektonické a stavební problémy (návrhy činžovních domů, osobnosti architektů). Po seznámení s archivním fondem docházíme k závěru, že bude nutné projít veškeré kartony, spojené s obdobím první republiky. Zpětně lze skutečně potvrdit, že bytová problematika prostupuje řadou poměrně rozdílných dokumentů od jednání městského zastupitelstva přes činnost městského muzea po problematiku budování vodovodu a kanalizace.

Čtvrtým problémem je praktická nedostupnost informací o soukromé bytové výstavbě a jejím průběhu. Tento problém je pouze obtížně řešitelný, torzovité informace lze dohledat v dokumentech Městské technické kanceláře (např. stavební povolení), ty však nedovolují širší rekonstrukci soukromé bytové výstavby v míře, kterou lze provést v případě městské bytové politiky. Nedostatek pramenů se vztahuje i na problematiku bytové otázky před rokem 1918.

Z hlediska pramenů byly využity zejména kartony ze Státního okresního archivu v Pardubicích, a to přednostně prameny, zaměřené na činnost městského zastupitelstva, městské rady, Městské technické kanceláře a spolkový život. Vzhledem k výše uvedeným problémům byl rovněž využit dobový tisk, ve kterém se bytové záležitosti často promítaly, přičemž právě tisk sloužil jako jeden z hlavních nástrojů inzerce bytů a rodinných domů k prodeji či pronájmu. Jednotlivé listy byly dle politických preferencí zaměřeny ať už ve prospěch nájemníků (např. socialistické listy *Bratrství* a *Socialistický ruch*) či vlastníků nemovitostí (např. národnědemokratický *Východ* a *Domovní právo*), což se pak projevovalo i v jejich postoji k řešení bytové krize. Některé lze v této oblasti označit za nevyhraněné (*Východočeský republikán*, *Východočeský obzor*). Vedle dobového tisku je velmi

¹ Např. MALPASS, Peter: *Housing Associations and Housing Policy: A Historical Perspective*. Palgrave Macmillan 2000, 314 s. WOHL, Anthony: *The Eternal Slum: Housing and Social Policy in Victorian London*. Transaction Publishers 2001, 412 s.

přínosný i soudobý list *Zprávy klubu přátel Pardubicka*, vydávaný Klubem přátel Pardubicka od 60. let 20. století.

Z hlediska pramenů byly také využity některé dobové práce o bytové problematice, které jsou vhodné pro pochopení rozdílných politických přístupů k bytové otázce. Nejčastěji se bytovou otázkou zabývala levice, pro niž byla bytová otázka součástí třídního boje. Zatímco komunisté viděli jediné řešení v likvidaci soukromého vlastnictví a nastolení komunismu: „*Jest nad slunce jasnější, že dnešní stát ani nemůže, ani nechce odstraniti bytovou svízel. Stát není nic jiného než organisovaná spojená moc majetných tříd, majitelů pozemků a kapitalistů proti vykořisťovaným třídám, rolníkům a dělníkům.*“ Socialisté postupně začali prosazovat praktické zlepšování podmínek v rámci dělnických čtvrtí a podporu bytové výstavby (daňové úlevy, přímé dotace, výstavba nouzových bytů, regulace nájmu, podpora nájemníků proti vlastníkům nemovitostí aj.). Levice chápala bytovou otázku v širším pojetí. Negativní společenské jevy, jako potraty, rozvodovost, alkoholismus, domácí násilí či zločinnost, měly mít kořeny právě ve špatných bytových podmínkách.² Z hlediska struktury města Pardubic ve sledovaném období (dělnické, industrializované spíše překotně ve velmi krátkém časovém období) a drtivé převahy levice (Československá strana sociálně demokratická dělnická a Česká strana národně socialistická) v rámci volených městských orgánů lze očekávat aktivní politiku města na bytovém poli.

Alternativu vůči aktivistickému přístupu levice k řešení krize představoval přístup klasického liberalismu, v době spíše „levicové“ první republiky reprezentovaný do největší míry zřejmě Československou stranou národně demokratickou. Pravice hájila pasivní přístup státních orgánů, zvláště odmítala zákony o ochraně nájemníků, samotnou státní podporu pro bytovou výstavbu chápala jako hlavní příčinu bytové krize. V jejím důsledku totiž údajně upadl soukromý stavební sektor. Z důvodu vysoké ochrany nájemníků (např. nemožnost vypovězení neplatiče) a regulace nájmu (zpravidla nízkých) pak pro soukromé vlastníky ani nebylo budování a pronájem bytů výhodné a atraktivní. Aktivistická státní politika tak měla paradoxně vést k prodlužování bytové krize. Řešení dle pravice spočívalo v deregulaci a spolehnutí se na přirozené tržní mechanismy.³ Z výše uvedeného je

² ENGELS, Friedrich: *Bytová otázka*. Praha, Levá fronta 1932, 109 s.

³ FORT, Ludvík (ed.): *Rozprava o poválečné otázce bytové u nás a v cizině*. Praha, Česká národohospodářská společnost 1925, 29 s.

možné předpokládat, že tento přístup byl v Pardubicích minoritní, lze jej očekávat zvláště v případě Spolku majitelů domů a listu *Východ*, napojeného na Československou národní demokracii.

Třetí dobovou cestou byl politický katolicismus s ideou křesťanského solidarismu. Politický katolicismus souhlasil s levicovou tezí o negativních dopadech nedostatečného bydlení, zvláště v případě dělnických vrstev. Ostatně nárůst ateismu a odpad od církve byl dáván i do souvislosti právě s touto otázkou: „*Lidé, kteří bydlí v bytovém pekle, budou mít málo porozumění pro evangelium o lásce Boží, pokládají právem své postavení za nespravedlnost.*“⁴ Z hlediska řešení bytové otázky však stojí politický katolicismus zhruba ve středu mezi levicí a pravicí. Zatímco aktivistická státní politika po roce 1918 je obhajována (bytová výstavba, nouzové byty, státní podpory), stejně jako ochrana nájemníků a regulace nájmu – zde tedy političtí katolíci souzní s levicí, ve 20. letech jsou však jednotlivá opatření postupně označena za přežitá a větší důraz je kladen na soukromý sektor a postupnou deregulaci. Politický katolicismus v duchu subsidiarity hájil zásah státu v době, kdy obyvatelstvo objektivně nebylo schopno bytovou otázkou na místní úrovni vlastními silami řešit, ale se stabilizací poměrů od 20. let označoval přílišnou regulaci a státní intervenci za zbytečnou a neoprávněnou.⁵ S ohledem na realitu Pardubic lze tento směr rovněž považovat za minoritní, a to jak v městské politice, tak veřejné diskuzi. Pardubice jako dělnické město s dominancí socialistických stran patřily k nábožensky velmi vlažným a antiklerikálním lokalitám (navíc se tu etablovala Církev československá). Československá strana lidová zde ve sledovaném období měla poměrně slabé pozice.

Mimo výzkumnou otázku bychom na základě výše uvedeného exkurzu rovněž otestovali hypotézu: ***S ohledem na politickou situaci (dominance levicových stran) a sociální strukturu Pardubic lze očekávat naprostou převahu levicového a aktivistického přístupu k řešení bytové otázky, a to jak na úrovni města, tak na úrovni veřejné diskuze (tisk).***

Analýzu sekundární literatury lze rozdělit do dvou částí, a to na práce z českého prostředí, které se zabývají bytovou problematikou, a práce dotýkající se vývoje města Pardubic ve 20. století. Jak již bylo uvedeno výše, bytová problematika je téma v českém prostředí prozatím značně marginální. Doposud neexistuje ucelená

⁴ VAŠEK, Bedřich: *Spravedlnost v životě hospodářském*. Praha 1931, s. 261.

⁵ *Tamtéž*, s. 256–274.

studie o státní bytové politice v období první republiky. Výjimku představuje krátký příspěvek Miroslavy Obadalové ve sborníku *Co nevíme o první Československé republice* s názvem *Státní bytová politika v první Československé republice*.⁶ Autorka sama konstatuje, že jde o téma prakticky nedotčené a v krátké stati pouze zmiňuje relevantní legislativu, týkající se státní podpory pro výstavbu bytů a ochrany nájemníků. Analytičtější příspěvkem je stať Dany Musilové ze *Sborníku k dějinám 19. a 20. století* pod názvem *Byty a úroveň bydlení v letech 1939–1945*. Ačkoli jde o období, které je spíše mimo náš zájem, autorka se poprvé pokouší o hlubší analýzu, a sice na úrovni státu (např. struktura bytové fondu, poptávka po větších či menších bytech, aktivity hlavních firem na bytovém poli apod.).⁷

Existuje přeci jen jedna práce, která se bytovou problematikou zabývá, a to monografie Ondřeje Ševečka *Zrození Baťovy průmyslové metropole*. Jedna kapitola této vynikající práce se přímo věnuje bytové otázce a bydlení v baťovském Zlíně.⁸ Je však třeba říci, že tento případ je skutečně dán pouze přítomností Baťova koncernu, jenž byl podporou bydlení a bytovou výstavbou pro své zaměstnance znám (pro jiná města taková práce ani zdaleka nevznikla). Částečně se zabývá bytovou problematikou také bakalářská diplomová práce Martiny Langrové pod názvem *Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890–1910 na příkladu ulice Cejl*.⁹ Tím výčet zájmu o bytovou problematiku končí. Spíše volně a nepřímou se bytové problematiky dotýkají studie z urbánních dějin (např. *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa, případně Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole: 1850–1920*).¹⁰

Z hlediska vývoje Pardubic ve 20. století neexistuje ucelená práce vědeckého charakteru, lze se však setkat s dílčími studii (např. monografie Petra Borovce *Stručná historie živnosti, obchodu a průmyslu v Pardubicích*,¹¹ případně studie o

⁶ OBADALOVÁ, Miroslava: *Státní bytová politika v první Československé republice*. In: HARNA, Josef – MARES, Antoine (eds.): *Co nevíme o první Československé republice*. Praha, CEFRES 2000, s. 90–96.

⁷ MUSILOVÁ, Dana: *Byty a úroveň bydlení v letech 1939–1945*. Sborník k dějinám 19. a 20. století, č. 12, 1991, s. 91–104.

⁸ ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Baťovy průmyslové metropole: továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. České Budějovice, Veduta 2009, s. 209–260.

⁹ LANGROVÁ, Martina: *Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890–1910 na příkladu ulice Cejl*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006, rukopis magisterské diplomové práce, 60 s.

¹⁰ HORSKÁ, Pavla a kol.: *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Paseka 2002, 352 s. Těž: PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850–1920*. Praha, Scriptorium 1999, 319 s.

¹¹ BOROVEC, Petr: *Stručná historie živnosti, obchodu a průmyslu v Pardubicích*. AB – Zet Pardubicka 2000, 38 s.

Karanténě od Miloslava Huňáčka¹² a prakticky jakákoliv práce od pardubického historika Františka Šebka¹³) či pracemi popularizačního charakteru (např. kvalitní titul od Dagmar Broncové *Kniha o městě Pardubice*¹⁴ nebo *Pardubice ve 20. století* od Jiřího Palečka¹⁵). Nevýhodou všech dostupných titulů je fakt, že jejich obsah je prakticky identický. Mimo studie o obecných dějinách lze využít také práce zabývající se architekturou pardubického kraje. Jmenujme např. *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji* (2006),¹⁶ *Architektonické a stavební plány Pardubicka* (1999),¹⁷ *Pardubicko na mapách a plánech* (1997)¹⁸ a *Pardubicko na situačních a orientačních plánech* (1998).¹⁹ Všechny uvedené práce jsou spojeny s osobou Pavla Panocha z Univerzity Pardubice, který se architektuře na Pardubicku dlouhodobě věnuje. Nevýhodou těchto titulů z hlediska našeho tématu je jejich zaměření (z přirozených a správných důvodů) na architektonicky atraktivní stavby, tedy kostely, školy, vily, muzea, budovy průmyslového charakteru apod. Velmi přínosné jsou statistické informace, například v rámci *Historického atlasu měst ČR. Sv. 2. Pardubice*.²⁰

Diplomová práce je rozdělena do osmi tematických kapitol. První dvě části popisují poválečnou bytovou krizi, její příčiny, místní specifika, projevy a nástroje, které město (v první řadě výstavba nouzových bytů) a další aktéři (např. místní firmy) využívaly k jejímu řešení.

Třetí část se zabývá samostatným fenoménem pardubické Karantény, válečné nemocnice, po první světové válce transformované na lokalitu pro nemajetné a sociálně problematické živly.

Čtvrtá část popisuje činnost a aktivity hlavních bytových družstev ve sledovaném období. Právě bytová družstva, vznikající za podpory místních firem

¹² HUŇÁČEK, Miloslav: *Válečná nemocnice Karanténa*. AB – Zet Pardubicka 2007, 32 s.

¹³ Např. ŠEBEK, František: *Stoleté ohlédnutí: život Pardubic kolem roku 1900*. Pardubice, Helios 2000, 142 s.

¹⁴ BRONCOVÁ, Dagmar: *Kniha o městě Pardubice*. Praha, Milpo Media 2009, 238 s.

¹⁵ PALEČEK, Jiří: *Pardubice ve 20. století*. AB – Zet Pardubicka 2001, 28 s.

¹⁶ BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel.: *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. Pardubice, Helios 2006, 199 s.

¹⁷ HRUBÝ, Vladimír – NETUŠILOVÁ, Markéta – PANOCH, Pavel – PODDANÁ, Jana: *Architektonické a stavební plány Pardubicka* (dále jen *Architektonické a stavební plány*). Pardubice, Státní okresní archiv 1999, 63 s.

¹⁸ HOVORKA, Václav – HRUBÝ, Vladimír – PODDANÁ, Jana: *Pardubicko na mapách a plánech*. Pardubice, Státní okresní archiv 1997, 45 s.

¹⁹ HOVORKA, Václav – HRUBÝ, Vladimír – PODDANÁ, Jana.: *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*. Pardubice, Státní okresní archiv 1998, 42 s.

²⁰ HRUBÝ, Vladimír a kol.: *Historický atlas měst ČR. Svazek č. 2. Pardubice*. Praha, Historický ústav Akademie věd ČR 1995.

(pro zaměstnance), města či na bázi svépomoci, představovala jeden z hlavních nástrojů řešení bytové krize.

Následující pátá část se věnuje problematice bydlení pro vojáky v souvislosti s přesunem jezdeckého učiliště z Hodonína do Pardubic. Město velmi usilovalo o přesun školy (z prestižních i ekonomických důvodů), avšak nebylo na něj vůbec připraveno a samotné přestěhování školy spustilo ve 20. letech 20. století další bytovou krizi.

Šestá část charakterizuje bytový fond z hlediska velikosti bytů, jejich geografické lokace ve městě a dalších bytových kapacit města (služební byty, naturální byty, chudobinec). V části nazvané *Vlastníci bytů, nájemníci a bydlení* je sledována spolková činnost vlastníků nemovitostí a jejich střety s nájemníky, dále se text zabývá vývojem nájmu, nabídkou a poptávkou po nemovitostech, poplatky spojenými s bydlením a architekty, činnými v oblasti bytové výstavby.

Závěrečná část sleduje masivní bytovou krizi, která zasáhla město v období druhé republiky a částečně také popisuje kroky nacistické správy v oblasti bytové politiky ve městě.

2. OKOLNOSTI BYTOVÉ KRIZE V PARDUBICÍCH PO ROCE 1918

Bezprostředně po první světové válce postihla město Pardubice masivní bytová krize. Pardubice řešily bytovou otázku prakticky nepřetržitě až do roku 1945 a nelze tedy říci, že popřevratová bytová krize by byla ve 20. letech definitivně vyřešena či zcela zažehnána. Ostatně ještě roku 1927 místní list *Východočeský republikán* konstatoval: „*Přes toto úsilí (na poli poválečné výstavby bytů, pozn. autor) jak městské správy, tak i podnikatelů soukromých, bytová kalamita u nás stále trvá, a lze ji vysvětliti jedině přirozeným a soustavným rozvojem města Pardubic, které bez jakéhokoliv umělého zásahu nabývá rázu velkoměsta.*“²¹ Příčin bytové krize bylo několik. Válka v obecné rovině zpomalila a v některých případech zcela zastavila stavební ruch (v Pardubicích bylo v té době rozestavěno několik činžovních domů místního stavitele Antonína Kratochvíla).²² Značná část mužské populace byla odvelena na frontu, ženy převzaly místa ve výrobě a omezené množství surovin se užívalo na stavební projekty budované státem. Pro město se stalo prioritou samotné přežití a zajištění přísunu potravin.

V tomto kontextu je nutné přihlédnout k místní situaci. Monarchie v Pardubicích na počátku války vybuodovala velkou C. a k. válečnou nemocnici, později zvanou Karanténa. Obrovský komplex byl schopen pojmout až 10 000 zraněných vojáků ze všech válečných front a další 3 000 příslušníků personálu. Nebudeme přehánět konstatováním, že stavba takto rozsáhlého komplexu (365 budov s vlastní železniční, logistickou, vojenskou, zdravotní, potravinářskou aj. infrastrukturou) naprosto vydrancovala suroviny, jinak potřebné pro stavební ruch (od cihel po dřevo), které se musely postupně dovážet z jiných regionů. U Pardubic o 20 000 obyvatelích tak vyrostlo paralelní město pro 13 000 obyvatel.

Budování Karantény začalo na podzim roku 1914 a skončilo v létě 1915. V tomto období nebyla na městský úřad podána jediná žádost o udělení stavebního povolení.²³ Karanténa rovněž zaměstnala všechny dostupné stavební dělníky (5000)

²¹ *Východočeský republikán*, 5. srpna 1927, s. 4.

²² Stavba byla zastavena a domy zůstaly rozestavěny až do konce první světové války. Viz: Státní okresní archiv Pardubice (dále jen SOKA Pardubice). Pamětní kniha 1895–1933, s. 303.

²³ *Samostatné směry*, 18. dubna 1915, s. 4. K problematice válečné nemocnice Karantény dnes již existuje poměrně rozsáhlá literatura, např. HUŇÁČEK, Miroslav: *Válečná nemocnice Karanténa*. AB – Zet Pardubicka, 2007, 32 s. Též: HORÁK, Petr: *Vojenská karanténa v Pardubicích 1914–1918*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2009 (rukopis bakalářské diplomové práce), 132 s. Též: KOTYK, Jiří: *Pardubická Karanténa (Pardubický deník Alice Masarykové)*. AB – Zet Pardubicka, 2001, 31 s. Z dobových prací jmenujme: PAROULEK, Josef: *Barákové město c. a k. válečné nemocnice v Pardubicích*. Pardubice 1917.

a místní stavební a řemeslnické firmy. Radikální ochromení stavebního ruchu mělo již v době války za následek nepřiměřený růst činže a znatelnou nouzi o byty: „*Jiný následek: nedostatek bytů, způsobivší ohromný vzestup činže, pronajímání místností k bydlení se nehodících, v nichž se maří drahocenný nábytek a poslední zbytek zdraví!*“²⁴

Další příčinou byl dynamický růst Pardubic. V druhé polovině 19. století prošly Pardubice naprosto bezprecedentním obdobím rozmachu, který kulminoval právě v období první republiky. Zásadní událostí bylo vybudování železnice Praha – Pardubice – Olomouc (a posléze železnice z Pardubic do Liberce), která z provinčního města dlouhodobě vytvořila přirozené centrum východních Čech. Po výstavbě železnice začala do Pardubic směřovat pozornost řady podnikatelů. Postupně zde byl založen lihovar, cukrovar, pivovar, Prokopova strojírna a slévárna, továrna na mlýnská kola Hübner a Opitz, strojírna Františka Dvořáka, rafinerie na výrobu minerálních olejů David Fanto (Paramo), později továrna na kávoviny atd. S nadsázkou lze říci, že od druhé poloviny 19. století začíná v Pardubicích zlatá éra, srovnatelná snad jen s pernštejnským obdobím. V polovině 19. století měly Pardubice zhruba 3 700 obyvatel a 440 domů, na přelomu století mělo město již necelých 17 000 obyvatel, v době výstavby Karantény dosáhlo zhruba 20 000, ve 20. a 30. letech postupně překročilo hranici 30 000 obyvatel a zvláště v období druhé republiky přesáhne počet obyvatel 35 000.

Bytovou situaci rovněž neulehčil poválečný přísun firem a státních úřadů do Pardubic. Město se navíc zavázalo zajistit pro zaměstnance (zvláště úředníky) potřebné byty. Do města roku 1921 přesídlila pražská telekomunikační firma Telegrafie, Ředitelství pošt a telegrafů a rovněž řada dalších úřadů (celní úřad, okresní soud, finanční správa aj.). Vznikají i nové firmy se stovkami zaměstnanců (Explosia atd.).²⁵ Na druhé straně měly Pardubice velmi dobrou pozici ze surovinového hlediska. V okolí například existovala řada cihelen, které byly na stavebním rozvoji města existenčně závislé (Čepí, Blato, Časy, Mikulovice,

²⁴ *Samostatné směry*, 16. června 1918, s. 1.

²⁵ „Zlaté“ období Pardubic bylo již popsáno na mnoha místech, například viz: BRONCOVÁ, Dagmar: *Kniha o městě Pardubice*. Praha, Milpo Media 1999, 238 s. Též: BOROVEC, Petr: *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, Městské knihy 2007, 227 s. Též: PALEČEK, Jiří: *Pardubice ve 20. století*. Pardubice, AB – Zet Pardubicka 2001, 28 s.

Sezemice, oblast Hrochova Týnce či Vysokého Mýta aj.). Město tak i ve 30. letech opakovaně odmítalo stavět z betonu právě s ohledem na zaměstnanost v cihelnách.²⁶

Krátce je nutné zmínit se o regulačním plánu města, který by ve studii tohoto charakteru měl zcela nesporně figurovat. Faktem je, že město mělo regulační plán pouze z doby rakouské monarchie (poslední verze z roku 1913), který pro období první republiky naprosto neodpovídal realitě. Stavební vývoj Pardubic v tomto období tak probíhal zcela náhodně a chaoticky, bez komplexní představy o tom, jak by město mělo vypadat či jakým směrem by se mělo rozrůstat. Roli zde hrál i fakt, že rapidní růst města byl do jisté míry neočekávaný a překvapil i samotné vedení Pardubic. Téma regulačního plánu se sice neustále diskutovalo v tisku o na městském zastupitelstvu, ale do roku 1939 žádný nevznikl. Plán byl přijat až roku 1940 (po intenzivní práci a debatě, trvající nepřetržitě od roku 1935) dle návrhu Aloise Mikuškovice a Františka Kerharta. V důsledku válečných podmínek je však komplexní představa o vývoji města až otázkou poválečnou. Ostatně referent pro stavební a veřejné práce Ing. Josef Vencl trefně charakterizoval městskou výstavbu následovně: „*Jdeme-li ulicí na Skřivánku (hlavní tepna města v tomto období, pozn. autora) směrem k Chrudimi, vidíme architektonické monstrum fasád, kaleidoskopický obraz výšky říms a hřebenů, na všem je viděti, že se stavělo bez architektonického plánu a bez programu...*“²⁷ List *Východočeský republikán* charakterizoval prvorepublikovou výstavbu slovy: „*Vše vzniká zcela neplánovaně, výsledkem je naprostý stavební chaos.*“²⁸ *Východočeský obzor*, další místní list, charakterizoval situaci ve 30. letech následovně: „*Stavby domů se povolují kde kdo chce, fasády a úpravy mohou býti také jaké kdo chce, bez ohledu na okolí, na vzhled a na to ostatní. Vedle nepatrného domku stojí tři a vícepatrový mrakodrap, jedna fasáda taková, druhá onaká atd. Prostě není zde velkorysého rozvrhu a plánu.*“²⁹ Důsledkem tak mimo jiné bylo, že dělnické čtvrti (Familie, Skřivánek) vznikaly ve velké vzdálenosti od průmyslových center, které byly na druhé straně města (s výjimkou Pardubiček u Telegrafie a Přerovska u firmy David Fanto). I dnes lze při cestě přes Skřivánek směrem na Chrudim vidět architektonický i výškový chaos jednotlivých budov. Rovněž jednostranná orientace města směrem na jih a východ byla kritizována již

²⁶ *Východočeský republikán*, 1. května 1936, s. 5.

²⁷ SOKA Pardubice, fond Archiv města Pardubice (dále jen AMPce), karton č. 199.

²⁸ *Východočeský republikán*, č. 33, 1934, s. 3.

²⁹ *Východočeský obzor*, 12. srpna 1932, s. 3.

v době první republiky a např. i architekt Karel Řepa (1895–1963) volal po výstavbě za řekou Labe.³⁰

³⁰ *Domovní právo*, 20 října 1931, s. 3.

3. ŘEŠENÍ BYTOVÉ KRIZE

Pro město Pardubice se po válce stalo řešení bytové otázky okamžitou prioritou. Na úvod je třeba krátce představit hlavní instituce vzniklé pro řešení bytové otázky. Po návrhu městské rady vytvořilo městské zastupitelstvo v únoru 1919 bytovou komisi a bytový referát města. Oba orgány navrhovaly stavbu městských nouzových domů, vybíraly vhodné stavební parcely, komunikovaly se státem a stavebními firmami. Bytová komise byla součástí poválečného provizoria a každý vlastník domu měl povinnost komisi do tří dnů od uvolnění hlásit volný byt (dokonce i během krize za druhé republiky bude lhůta delší), který měl následně být ihned obsazen. Komise rovněž měla pravomoc dohlížet na úsporné využití bytových prostor (např. obsadit letní nevyužívané byty nebo prostory, s nimiž vlastník disponoval jako se skladišti a byty, které nebyly dostatečně kapacitně využity). Každá politická strana do bytové komise nominovala pět delegátů a její práci řídil člen zastupitelstva Rudolf Pačovský. S ohledem na vměšování se do soukromého majetku byla zvláště u vlastníků domů silně nepopulární.³¹ Zatímco bytová komise byla orgánem městského zastupitelstva, bytový referát byl orgánem městské rady a jejími členy radní Václav Jandík, František Vácha a Arnošt Kabeláč. Zmíněný František Vácha se po volbách do obecních zastupitelstev stal roku 1919 starostou města a za hlavní prioritu označil řešení bytové nouze a zlepšování podmínek bydlení v dělnických čtvrtích.³²

Bytová komise byla rozpuštěna roku 1922, stejně jako bytový referát, jak konstatoval list *Východ*: „Komisi dostalo se více projevů zneuznání od těch, kterým vyhověti nemohla, než uznání od těch, kterým vyhověti mohla.“³³ Nově vzniká tzv. bytová kancelář města (někdy se v pramenech dále užívá termín referát), tedy orgán čistě úřednický, na rozdíl od jeho politického předchůdce. Tento orgán odpovídal za evidenci městských bytů, výběr nájmu a přidělování volných bytů zájemcům.³⁴ V průběhu první republiky se sice s termínem bytová komise setkáváme i nadále, jde však o jednu z mnoha komisí městského zastupitelstva s mnohem menšími pravomocemi než komise z let 1919–1922. V čele 14 členné komise stál obvykle člen zastupitelstva s architektonickou či stavební praxí (zvláště místní stavitel Václav

³¹ *Východ*, 30. září 1922, s. 2. Srovnej: SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 181. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva (1867–1942).

³² *Socialistický ruch*, 3. července 1919, s. 3.

³³ *Východ*, 2. října 1922, s. 3.

³⁴ *Tamtéž*, 16. prosince 1922, s. 5.

Otakar Medek). Dominantní postavení v komisi však měly nepřetržitě levicové strany (národní socialisté, sociální demokraté a komunisté). Díky osobě stavitele Medka byli v komisi zvláště ve 30. letech zastoupeni i fašisté (Národní obec fašistická). Pravicové strany do komise obvykle nominovaly vlastníky nemovitostí ve městě.³⁵ Třetím orgánem vzniklým s cílem řešit bytovou krizi bylo tzv. Stavební družstvo, které mělo projektovat městské stavby a dohlížet na jejich realizaci. Jeho členy se stali přední pardubičtí stavitelé (Antonín Kratochvíl, Ferdinand Potůček, Karel Beran, Vendelín Dvořák a František Veselý). Krátce po vzniku však bylo začleněno do Městské technické kanceláře.³⁶

U Městské technické kanceláře se krátce zastavme, neboť byla vůdčím aktérem v oblasti bytové (ale i obecné) stavební zástavby organizované městem. Kancelář vedla evidenci obecního majetku (ve smyslu budov a pozemků), jeho stavu, odpovídala za prodej či nákup budov a pozemků. Hlavním úkolem kanceláře však bylo vytvářet plány městských staveb (případně byly zadány některému architektovi dle konkrétní situace), projektovat inženýrské sítě, mosty, podjezdy, provádět na těchto stavbách dozor a spravovat podniky spadající pod město (elektrárna, vodárna). V případě městských staveb pak byla kancelář odpovědná za zadání výběrových řízení, včetně sekundárních prací (řemeslnické, čalounické, malířské aj.). V čele kanceláře stál vrchní inženýr, zastupovaný inženýrem, a jeho nejbližší spolupracovníky tvořili stavitel, technický stavitel a hospodářský uředník, dále šlo spíše o administrativní síly.³⁷

Hlavním nástrojem řešení bytové krize se stalo budování nouzových domů na základě zákona o podpoře stavebního ruchu.³⁸ Díky zákonu stát přispíval na stavbu včetně nákupu materiálů (cihly, uhlí, cement, vápno, dřevo, železo aj.), zakoupení stavební parcely, vypracování projektu stavby, včetně mezd dělníků. Stát také garantoval, že ceny surovin se nebudou zvyšovat v průběhu stavby (např. v důsledku růstu cen či inflace). Domy postavené se státní podporou pak byly až na dobu padesáti let osvobozeny od činžovní daně a některých dalších poplatků. Do roku 1928 jich město vybudovalo celkem 25 v hodnotě za 26 744 000 Kč (poté byla stavební podpora ze strany státu postupně omezena).

³⁵ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 125. Bytová komise.

³⁶ V jejím čele od vzniku po rok 1922 stál Ing. Karel Kotten. Viz: SOKA Pardubice, Městská kronika 1917–1933, s. 388–389.

³⁷ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 125. Městská technická kancelář.

³⁸ Zákon o státní podpoře stavebního ruchu ze dne 23. května 1919 č. 281 Sb. z. a n. Zákon byl pravidelně novelizován a jeho platnost prodlužována.

Z geografického hlediska bychom mohli nouzové městské byty rozdělit do dvou skupin. První byly budovány v blízkosti centra na začátku Bílého předměstí (Bubeníkovy sady, Štrossova ulice, Čechovo nábřeží, obecně pravý břeh řeky Chrudimky, případně na levém břehu Chrudimky). Druhou skupinu tvoří nouzové domy budované tzv. Na Skřivánku. Šlo o nejdynamičtěji se rozvíjející čtvrť Pardubic v meziválečné éře. Byla vystavěna kolem silnice vedoucí z centra na Chrudim. Jednotlivé domy se budovaly nejdříve podél silnice a poté v rámci sítě spleťových postranních ulic a vytvářely tak šachovnicový půdorys.³⁹

Orientační plán města Pardubic (1925) se zvýrazněnými názvy lokalit⁴⁰

Přímo v centru na Čechově nábřeží, na pravém břehu Chrudimky, dodnes stojí komplex nouzových domů vybudovaných v letech 1919–1924 v kubistickém stylu hradeckým architektem Oldřichem Liskou (čp. 515–520, 526–529). Samotnou stavbu prováděla firma Hořeňovský, vůdčí stavební firma města v době první republiky. Původně se do těchto domů měly nastěhovat rodiny z tzv. Karantény (což byla za první světové války vojenská nemocnice, po válce využívaná jako nouzové

³⁹ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153. Městské činžovní domy.

⁴⁰ *Tamtéž*, Sběrka map a plánů, Pardubice, sign III/04.

domy), ale v důsledku nárůstu počtu státních úřadů byly obsazeny převážně státními zaměstnanci a jejich rodinami (záznamy nejčastěji uvádí jako nájemníky učitele, státní úředníky, částečně také důstojníky a strojaře).⁴¹

Ačkoliv šlo o nouzové byty, lokalita byla velmi lukrativní, neboť se nacházela u řeky, v blízkosti Bubeníkových sadů, tedy jediného místa s městskou zelení. Lokalita byla od centra vzdálena pár minut chůze přes most (za první republiky byl navíc vybudován most betonový, dnes Prokopův most). Pouze o několik metrů dále vzniklo šest nouzových činžovních domů „U Štiky“ (nedaleko dnešního katastrálního úřadu). Postaveny byly v letech 1919–1920. Rovněž v této lokalitě dalo město vystavět v letech 1923–1924 také Dům Charlotty Masarykové (Dům sociální péče, původně tento název neměl nést, ale dostal jej na počest Masarykovy manželky po jejím úmrtí). Šlo o činžovní dům pro chudé, který byl navíc kombinován s jeslemi o deseti bytových jednotkách. Matky z dělnických rodin si zpravidla nemohly dovolit zůstat s malým dítětem doma. Za menší poplatek (pro nemajetné zcela zdarma) poskytovaly zdejší jesle hlídání a péči o děti, včetně mléčné kuchyně pro kojence, prádelny, jídelny a místnosti pro nemocné děti (aby bylo umožněno pracovat i v době nemoci dítěte). Značnou výhodou bylo umístění jeslí přímo v přízemí nouzového činžovního domu.⁴²

V letech 1921–1924 bylo postupně vybudováno sedm činžovních domů v blízkosti městského parku (čp. 526–529, 554–556). Na levém břehu Chrudimky (Na Olšinkách, dnes u sokolovny) vzniklo v letech 1920–1921 osm nouzových domů (čp. 967–974) určených pro zaměstnance železnice a státní úředníky. Obecní domy Na Skřivánku se budovaly až později (po zastavení volných parcel v blízkosti centra), ale zvláště od 30. let představují hlavní lokalitu pro výstavbu městských bytů (celkem zde bylo postaveno osm městských činžovních domů s nouzovými byty). Stavba prvního městského činžovního domu začala v lednu 1925 a do počátku 30. let stálo Na Skřivánku již pět městských domů (v ulici Železničního pluku, v Žižkově ulici a v Českově ulici, ve 20. letech třípatrové, ve 30. letech obvykle čtyřpatrové budovy).

Posledním místem byla tzv. Familie, bašta sociální demokracie. Jednalo se o samostatnou obec s původním názvem Vystrkov (dnes Slovany, blízko sídliště Dubina), kde město vybuďovalo 12 nouzových dělnických domů. Šlo o malé rodinné

⁴¹ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 555. Evidence obyvatel dle ulic.

⁴² *Tamtéž*, karton č. 147. Rozhodnutí městského zastupitelstva ze dne 30. srpna 1923.

domy o dvou obytných místnostech a zahrádce. Z hlediska zastoupení a významu předchozích dvou lokalit však šlo o marginálii (ovšem pouze z pohledu města, jinak zde byla rozvíjející se dělnická kolonie složená z jedno- a dvojdomů).⁴³ V případě zmíněných domů ve Famílii si je postupně obyvatelé odkupovali. Již na stavbu samotnou každý z nich musel přispět 5 300 Kč (splatných při nastěhování) a poté městu platit postupně klesající činži jako jistý druh hypotéky (88 Kč měsíčně).⁴⁴

Doposud jsme se zabývali domy, které stavělo město jako orgán samosprávy. Paralelně, avšak v menší míře, byly budovány i činžovní domy v gesci státní správy. Oproti městským bytům o jejich obsazení rozhodovaly úřady v Praze (později zemská politická správa) na základě doporučení správce státních domů v Pardubicích. Na začátku 20. let vybudovalo Ministerstvo pošt a telegrafů pro zaměstnance Ředitelství pošt a telegrafů státní obytný dům na Štefánikově ulici. Dva státní domy stály také na Nerudově ulici a jeden na Palackého třídě. Vzhledem k jejich nedostatečné kapacitě byla většina úředníků nucena hledat si byty jak v soukromých, tak městských činžovních domech.⁴⁵

Díky zákonu o podpoře stavebního ruchu mohlo město získat dotaci až ve výši 85 % stavebních nákladů (ze strany Ministerstva sociální péče či Ministerstva veřejných prací), případně státem garantovanou půjčku u některého finančního domu. V určitých specifických případech přispívala i jiná ministerstva (např. u železničních zaměstnanců Ministerstvo železnic). Město tak obvykle potřebovalo okamžitě složit pouze malou část celkových nákladů (15 – 20 %), přičemž i v případě, že 85 % dal stát, si město obvykle ze zbývajících 15 % až 10 % vypůjčilo od některé banky (nejčastěji Městské spořitelny, Občanské záložny a Anglobanky).⁴⁶ Pardubice však ve 20. letech vyčerpaly hypoteční možnosti místních finančních domů a začaly si půjčovat od bank po celé republice. V důsledku hospodářské krize 30. let a zhoršené platební schopnosti města pak např. milionový úvěr u Městské spořitelny v Pacově skončil vleklým soudním sporem, stejně jako půlmilionový úvěr od Rolnické záložny ve Velvarech.⁴⁷ Na straně druhé šlo o byty nouzové, kde velikost nesměla přesáhnout 40 metrů čtverečních celkové plochy (užitná plocha byla navíc ještě menší) a byty měly většinou kuchyň s příslušenstvím a jednu

⁴³ *Východočeský obzor*, 23. února 1932, s. 7.

⁴⁴ *Východočeský republikán*, 21. dubna 1939, s. 6.

⁴⁵ SOKA Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, karton č. 253, 254. Stavební záležitosti.

⁴⁶ *Tamtéž*, fond AMPce, karton č. 153. Budovy.

⁴⁷ *Tamtéž*, karton č. 182. Půjčka od Rolnické záložny ve Velvarech a půjčka od Městské spořitelny v Pacově.

místnost. Z hlediska výšky šlo obvykle o domy tříposchod'ové. Masivní bytová výstavba samozřejmě zasáhla obecní rozpočet, který byl neustále ve schodku, ten se město pokoušelo sanovat navyšováním obecních přírážek k jednotlivým daním (např. přírážka k pozemkové dani byla roku 1921 zvýšena o 900 %, k činžovní dani o 89 %).⁴⁸

Stavební zakázky si nejčastěji rozdělovaly firmy Hořeňovský, Kratochvíl a také stavitel Josef Skřivánek,⁴⁹ který byl současně vlastníkem řady činžovních domů Na Skřivánku.⁵⁰ Jen v ulici Teplého pronajímal osm domů o kapacitě 34 bytů (čp. 1628, 1535, 1654, 1589, 1621, 1672, 1673, 1653).⁵¹

Vzhledem k bytové krizi a dominanci levice v Pardubicích město pravidelně ve 20. letech agitovalo u vlády za prodlužování zákona o podpoře stavebního ruchu alespoň na malé nouzové byty, které městu dělnického charakteru vyhovovaly nejvíce. Přesto od poloviny 20. let stavba zpomaluje, město se soustředí na budování sítí (vodovod, elektřina, kanalizace, dlažby) a v bytové oblasti spíše prodává obecní parcely soukromým stavitelům s tím, že na dané parcele vybudují soukromý činžovní dům.

Druhá polovina 20. let je tak převážně obdobím soukromé výstavby. Ta probíhá nejintenzivněji právě Na Skřivánku a v Jesničánkách (původně samostatná obec za Skřivánkem u silnice na Chrudim, ve 20. letech díky rozvoji Skřivánku postupně splynula s městem). Třípatrové činžovní domy zde budoval zvláště Josef Skřivánek a Ferdinand Potůček (Potůček byl rovněž členem ředitelství Občanské záložny a akciové rady pivovaru).⁵² Jak ale bylo uvedeno výše, ani pokles aktivity města neznamenal vyřešení bytové krize. Roku 1925 bylo bez řádného bydlení 508 rodin a ještě roku 1927 evidovala bytová kancelář celkem 250 rodin, které žádaly o přidělení bytu (což mohlo být celkem kolem 1 000 osob).⁵³ Většina žádostí navíc ležela v bytové kanceláři již několik let. Pro ilustraci lze citovat komentář úředníka bytové kanceláře k jedné konkrétní žádosti: „*Jmenovaný má již tři roky podanou žádost u zdejší bytové správy o přidělení bytu a dodnes byt neobdržel, takže jest úplně bez bytu, neboť nemůže být ani soukromě nálezi, vzhledem ku panující bytové*

⁴⁸ SOKA Pardubice. Pamětní kniha 1895–1933, s. 438.

⁴⁹ Josef nikoliv Ladislav Skřivánek, vídeňský architekt, který roku 1909 projektoval Obecnou školu v Pardubicích.

⁵⁰ Ačkoliv by se tak mohlo jevit, zmíněná čtvrť se nejmenuje dle něho.

⁵¹ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 592.

⁵² *Východ*, 4. října 1930, s. 4.

⁵³ *Tamtéž*, 31. května 1924, s. 5.

nouzi a vzhledem k obrovským nájmům, kteří zdejší stavitelé v nových domech za pronájem požadují.“⁵⁴ Bytová krize postihovala hlavně mladé rodiny: „Jsem ženat půl 3. roku, spím u rodičů své ženy, je nás 7 osob na prostoru 12 metrů čtverečních.“ Případně jiná žádost: „Jsem ženat dvě léta, každý spí u svých rodičů.“⁵⁵ Bytovou krizí se však nerozuměl pouze nedostatek bytů, ale i zdravotní a hygienické podmínky ve stávajících bytech. Jak bude dále ukázáno, např. v Karanténě bydlelo ve čtyřech pokojích i 40 nájemníků. Sociální zařízení přitom bylo i v těchto případech společné pro několik bytů na chodbě domu.⁵⁶

Bytová krize a z ní plynoucí frustrace velké části obyvatelstva vedla i k tomu, že se rozšířily zvěsti o nutnosti dávat úředníkům bytové kanceláře úplatky, přičemž snahu pořídit si takto byt zkoušelo vícero občanů a někteří se díky svým údajným kontaktům na bytovou kancelář obohatili, aniž by byt ve skutečnosti pro žadatele získali. Všechna obvinění z braní úplatku v bytové kanceláři se však ukázala jako smyšlená, respektive žádné nebylo potvrzeno.⁵⁷ Na zvláštní poměry v bytové kanceláři upozorňoval i místní list *Východ*, který v článku s ironickým podtitulem „Bylo jednou jedno město a v tom městě byla ohromná nouze o byty. A tak byla zvolená bytová komise, aby o nešťastníky, kteří jsou bez přístřeší, se starala“ tvrdil, že bez známých či rodinných příslušníků nemá žadatel šanci na získání městského bytu.⁵⁸ Obdobně *Východočeský republikán* často kritizoval neschopnost kanceláře, pokud jde o rozdělování bytů: „Je tu bytová krize větší než kde jinde, což je přirozené při stálém vzrůstu města. Bytovými referenty jsou tu střídavě příslušníci socialistických stran, ale bytová krize se neřeší se zřetelem na potřeby vrstev sociálně slabších, ale čistě po způsobu sledovaném určitou osobou nebo určitou klikou.“ List obvinil socialisty z toho, že ač jsou bytovými referenty a neustále apelují na bydlení pro chudé, staví město hlavně byty o čtyřech a více pokojích, tedy byty luxusní. Článek zřejmě narážel na to, že město vlastnilo také obecní dům za městským divadlem, kde byly skutečně luxusní byty pro vysoké úředníky (bydlel zde např. ředitel Městského pohřebního ústavu). Šlo však o výjimku, neboť o jiných takto velkých bytech nejsou doklady „Kdyby podobně postupovala tzv. buržoasní vláda radnice, zasloužilo by to výtku. Dvojnásobnou výtku pak to zaslouží, když

⁵⁴ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153. Žádost Antonína Nováka o přidělení bytu ze dne 8. prosince 1926.

⁵⁵ *Východ*, 22. února 1930, s. 2–3.

⁵⁶ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 274. Karanténa.

⁵⁷ *Tamtéž*, karton č. 154. Záležitost Františka Kvasničky ze 4. prosince 1929.

⁵⁸ *Východ*, 4. prosince 1920, s. 3.

*takovýmto způsobem řeší bytovou krizi vláda socialistická.*⁵⁹ Téma korupce opětovně otevřel list *Východ* při zakončení nouzových bytů za řekou Chrudimkou: „*Obáváme se, že městská správa má již přesný seznam nových nájemníků a že ani tentokrát nedostane se ubytování mnohým, kteří odevzdaně již několik roků jsou krmeni sliby bytové správy. Varujeme zavčas, abychom nemusili poukazovati na případy, které pro město by nebyly žádnou ctí.*“⁶⁰ Jak ale bylo uvedeno výše, neproběhlo žádné vyšetřování a zůstalo pouze u mediálních přestřelek. Bytové krize využívali i lidé bez stavebního či architektonického vzdělání, kteří nabízeli projektování či výstavbu domů a před jméno uváděli různé tituly a přídomky. Chtěli tak profitovat z obrovské poptávky po bytech a domech. Proti takovým psal často kritické články do místních novin vůdčí pardubický architekt Karel Řepa.⁶¹

Následující tabulka ukazuje počet postavených domů a počet bytů. Zahrnuje však jak městské projekty, tak stavby soukromé, o kterých jsou bohužel pouze kusé informace. Dodejme, že roku 1918 byly postaveny pouze tři domy.⁶²

Rok	Domů	Bytů
1919	14	189
1920	35	248
1921	54	164
1922	64	313
1923	129	332
1924	155	374
1925	95	229
1926	132	206
1927	137	291
Celkem	715	2346

Dalším nástrojem boje proti bytové krizi byla strategie prodeje pozemků. Můžeme se s ní setkat již v první polovině 20. let, ale častější je až od druhé poloviny 20. let, kdy stavební aktivita města polevuje. Pokud procházíme případy prodeje městského pozemku soukromníkům, prakticky vždy se setkáme se stejnou šablonou. Město pozemek prodá, často za velmi výhodnou cenu, ale ve smlouvě je přímo uvedeno, že na daném pozemku musí vzniknout činžovní dům (zpravidla je určen i počet pater a další specifikace). Ke smlouvě byla i závazná časová lhůta, do kdy

⁵⁹ *Východočeský republikán*, 1922, č. 44, s. 5.

⁶⁰ *Východ*, 27. srpna 1921, s. 2.

⁶¹ *Tamtéž*, 21. října 1932, s. 4.

⁶² Čísla se mírně liší dle zdroje, např. SOkA Pardubice. Pamětní kniha 1895–1933, s. 575. Srov. *Východ*, 16. února 1924, s. 4; *Východočeský republikán*, 1933, č. 50, s. 6.

musí být stavba hotova, a to obvykle v rozmezí 1–3 let. V opačném případě by pozemek připadl obci a majiteli by byla vyplacena pouze část kupní ceny. Tato strategie se týkala hlavně oblasti Na Skřivánku (zvláště pozemků u silnice, tedy na tehdejší Rašínově třídě, dnes ulice Jana Palacha).⁶³ V některých případech dokonce musel žadatel o pozemek před podpisem samotné smlouvy předložit Městské technické kanceláři stavební plán domu a získat od ní předběžné stavební povolení, na základě kterého pak město svolilo k prodeji pozemku. Činžovní domy vzniklé z těchto podmíněných prodejů pozemků byly obvykle určeny pro střední třídu. Třípatrový dům měl např. šest bytových jednotek o dvou až třech místnostech.⁶⁴

Častou kombinací byl tzv. obchodně-činžovní dům (zvláště například na Rašínově třídě), kdy si obchodníci pronajímali byt a v přízemí činžovního domu i krámků či jiný prostor, kde podnikali. Městská správa těmito prodeji sledovala nejen cíl zmírnit bytovou nouzi, ale i řešit nezaměstnanost stavebních dělníků: „Provedením stavby přispějeme alespoň poněkud ke zmírnění bytové nouze zde panující. Vzhledem pak ku veliké nezaměstnanosti dělnictva stavebního přispějeme tak provedením stavby i zájmu všeobecnému.“⁶⁵ Význam, který měly pro město tyto podmíněné prodeje pozemků, je zřejmý i z toho, že úřední proces byl od podání žádosti o koupi pozemku po podpis smlouvy a udělení stavebního povolení často záležitostí pouze několika týdnů. V menší míře prodávalo město parcely i na stavbu rodinných domů, v takovém případě byla lhůta na dokončení stavby delší (obvykle 3 roky). To se týkalo hlavně Jesničánek. Vedle prodeje pozemků pro bytovou výstavbu město v některých případech i darovalo stavební parcely, a to zvláště na Náměstí československých legií pro byty, určené železničním zaměstnancům, placené Ministerstvem železnic, a poté pro různá stavební a bytová družstva dělníků (např. v Pernerově ulici, Žitné ulici, na Valše, na Psinku aj.).⁶⁶

Z důvodu bytové nouze nebyl v Pardubicích až do konce roku 1923 zbourán jediný dům. Nouze se rovněž řešila využíváním prostor, které nebyly primárně určeny pro bydlení. Takový osud potkal např. budovu okresního sirotčince, několik škol, prádelny, sklepy, půdy a jezdecké kasárny. Roku 1921 město koupilo od vojenské správy deset stájí, které rovněž upravilo pro nouzové bydlení.⁶⁷ Tyto

⁶³ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 168.

⁶⁴ *Tamtéž*, karton č. 168, 262-264.

⁶⁵ *Tamtéž*, karton č. 167.

⁶⁶ *Tamtéž*.

⁶⁷ *Socialistický ruch*, 3. července 1919, s. 2.

provizorní místa pro ubytování okomentoval místní list *Východ* následovně: „*Můžeme-li vůbec mluvit o místnostech, které jsou výsměchem všem zdravotním i bezpečnostním předpisům, jako o příbytcích.*“⁶⁸ Na jiném místě je bytová situace města charakterizována následovně: „*Lidé bydlí v děrách a norách, jež nelze nazvat bytem.*“⁶⁹ Městská rada musela také řešit případy, kdy byly byty krátce před dokončením obsazeny násilně lidmi, kteří na byt čekali. Policie poté musela nechtěné nájemníky z bytů vyhánět.⁷⁰ Město rovněž vyvlastnilo stavební parcely v centru, na kterých vlastník nebyl ochoten postavit dům: „*Vyskytla se zde tohoto roku stejně jako v Praze nouze o byty. Mnozí spekulanti skupili výhodné stavební parcely, aby uložili tak přebytečné kapitály, někteří i pět stavebních míst, ač měli vlastní domy. Město muselo se postarati o vyvlastnění, aby mohlo použití parcel k stavbě.*“⁷¹

Zvláštní ochrany se dostalo nájemníkům na úkor vlastníků domů. Již v době války byl zmražen růst nájemného a o možném zvýšení mohl rozhodnout pouze okresní úřad. Záhy po převratu podali rovněž představitelé Národního výboru v Pardubicích do Prahy návrh na ochranu nájemníků před lichvou, která byla zvláště v pardubickém kontextu častá: „*V témž množily se zde stížnosti na bytovou lichvu. Někteří majetníci domů zvyšovali nad míru nájemné.*“⁷² Po válce přijatý zákon na ochranu nájemníků v podstatě znemožnil vystěhovat neplaticího nájemníka (díky ochranné lhůtě a povinnosti zajistit náhradní bydlení). Výše činže byla přísně regulovaná. V případě soudních sporů platil náklady vlastník domu, který se svými byty v praxi nemohl svobodně nakládat či si vybrat nájemníky dle libosti. Výše uvedený masivní stavební ruch vedl k tomu, že cena cihel se oproti předválečné situaci zvýšila devítinásobně. Svůj podíl na tom měla též inflace (například 1000 cihel roku 1914 stálo 26 rakouských korun, po válce kolem 235 Kč). Cihly se kvůli vysoké poptávce dovážely až z Ústí nad Orlicí, přestože v okolí města bylo cihláren dostatek.⁷³

Největší zásluhy za boj proti bytové krizi si pravidelně připisoval tisk sociální demokracie, který před každými volbami přinášel bilanci postavených nouzových domů a de facto si je přivlastňoval. To vyplývalo jednak z dominantního postavení sociálních demokratů ve městě, které bylo povahou dělnicko-průmyslové, a také

⁶⁸ *Východ*, 29. ledna 1921, s. 1.

⁶⁹ *Tamtéž*, 22. ledna 1932, s. 6.

⁷⁰ *Tamtéž*, 27. srpna 1921, s. 2.

⁷¹ SOKA Pardubice. Pamětní kniha 1895–1933, s. 413.

⁷² *Tamtéž*, s. 386.

⁷³ *Východočeský republikán*, 1. května 1936, s. 5.

z toho, že dvěma hlavními tématy socialistů bylo zásobování dělníků a právě bytová otázka. Letáky sociálních demokratů tak nesly velké nápisy typu: „*Za režimu sociálně demokratického nastal nebývalý stavební ruch. Obec darovala družstvům místa na stavby nebo jim přispěla na stavební místa, aby tak podnítila stavební ruch. Za sociální demokracii mluví práce a činy.*“⁷⁴ Na straně druhé došlo k hlavní bytové výstavbě právě v době úřadování starosty Františka Váchy za sociální demokracii a Vojtěcha Znojemskeho za národní socialisty. Pardubické levici však nescházela jistá dávka demagogie. Na jedné straně byly levicové strany dominantní silou města, na straně druhé zvláště v době hospodářské krize 30. let útočily na bytový referát, vedený národním demokratem radním Josefem Černohousem, s výtkou, že bere lidem střechu nad hlavou a sám „*si z toho přece nic nedělá*“.⁷⁵ Paradoxní však je, že kritizovanou vlnu vystěhování (týkala se Karantény) schválilo zastupitelstvo jako celek. Politický rozměr bytové otázky pak nebyl jen součástí stranických sporů v rámci Pardubic - královehradecký tisk si v duchu tradičního soupeření těchto dvou východočeských měst stěžoval, že Pardubice dostávají díky bytové výstavbě mnohem více státních financí než Hradec Králové, kde bytová nouze nebyla tak silně pociťována.⁷⁶

⁷⁴ *Východ*, 23. listopadu 1934, s. 2.

⁷⁵ *Tamtéž*.

⁷⁶ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš: *Hradec Králové – Pardubice (Rivalita ve východních Čechách)*. Východočeský sborník historický, 5, 1996, s. 250.

4. VYUŽITÍ KARANTÉNY V KONTEXTU BYTOVÉ NOUZE

Šanci jak částečně řešit akutní bytovou nouzi představovala Karanténa. Komplex byl původně budován s úmyslem nemocnici po krátké a vítězné válce rychle zbořit (proto byla většina baráků postavena ze dřeva a rychle, často na úkor kvality).⁷⁷ Zajímavé je sledovat původní úmysly města s danou lokalitou. Ve válečných letech si město od Karantény slibovalo lukrativní stavební parcely. Dřevěné baráky hodlalo po válce zbourat a využít toho, že jsou v lokalitě vybudovány veškeré potřebné sítě (vodovod, elektřina, železnice) a je tedy možné je prodat jako lukrativní stavební parcely. Město si dokonce vybudování sítí vymohlo jako podmínku pro stavbu nemocnice. V závěru války pak vedení města změnilo názor a diskutovalo o možnosti využít zdejší domy jako materiál pro stavbu nouzových domů (tedy je rozebrat a využít jako stavební materiál, kterého se v důsledku války nedostávalo). V tomto duchu intervenoval na sklonku války jménem Pardubic u rakouského ministerstva války poslanec říšské rady František Udržal (vazby na město měl díky tomu, že hospodařil na statku v Dolní Rovni u Holic).⁷⁸ Jiné zdroje naopak hovoří o tom, že město zvažovalo vybudovat na místě Karantény nikoliv domy s byty, ale průmyslovou zónu.⁷⁹ Po válce však Karanténa připadla vojenské správě a vzhledem k akutní nouzi o byty a nedostatku financí zastupitelstvo rozhodlo o tom, že místo zbourání budou dřevěné domy přebudovány (většinou se dřevem přehradily velké místnosti pro nemocné a vznikly malé bytové buňky, obvykle o jedné, maximálně dvou místnostech) a budou zde nouzové byty pro nejnižší sociální vrstvy, zpravidla neplatící nájem.⁸⁰

Není zcela jasné, kdo přišel s nápadem využít Karanténu přímo k bydlení. Pravděpodobně však tento návrh zazněl v únoru 1919 na bouřlivé schůzi dělnictva sociální demokracie v Dělnickém domě. Zástupci městské rady a zastupitelstva na jednání byli přítomni a vzhledem k jeho bouřlivému průběhu (město se potýkalo nejen s bytovou, ale i obecnou zásobovací krizí) navrhli převzít od vojenské správy prvních 12 nemocničních baráků. S touto myšlenkou zřejmě přišel městský radní Karel Horlivý.⁸¹ Do Karantény se vedle chudých a nemajetných stahovali také

⁷⁷ V práci je užit termín „barák“, což vypovídá o jeho stavu v porovnání s domy. Některé odhady hovoří o životnosti baráků v rozmezí 5–6 let.

⁷⁸ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 123.

⁷⁹ *Tamtéž*, karton č. 151.

⁸⁰ Baráky v Karanténě viz příloha č. 1-7. Dnes zde stojí sídliště Dukla, postavené po druhé světové válce.

⁸¹ SOKA Pardubice. Pamětní kniha 1895–1933, s. 404.

bezdromovci, zloději a další problémoví občané, rovněž zde byla rozvinuta prostituce a černý obchod: „...odtud jsou všichni ti drobní zloději uhlí, zde se v každé chvíli něco stane a musí se zakročovat.“⁸² Zvláště obyvatelé Na Skřivánku (čtvrť sousedící s Karanténou) si často stěžovali na drobné krádeže. V souvislosti s poplatky za hlídací psy si lze také povšimnout, že největší koncentraci hlídacích psů měly právě městské části, které sousedily s Karanténou.⁸³ Druhou skupinu obyvatel Karantény tvořily rodiny čekající na přidělení bytu. Takové čekání na byt, jak bylo výše uvedeno, se však protáhlo i na několik let. Město preferovalo při přidělování bytů státní úředníky. Například nouzové činžovní domy na Čechově nábřeží byly původně slíbeny právě vybraným rodinám v Karanténě, ale nakonec se do nich nastěhovali státní úředníci nově přesunutých úřadů (železniční zaměstnanci a jejich rodiny).⁸⁴ Rodiny, které v Karanténě byly provizorně umístěny po roce 1918, často dostaly byt až o deset i více let později. Například roku 1927 byl postaven činžovní obecní dům v Teplého ulici Na Skřivánku a ze 48 nastěhovaných rodin tvořili čekatelé z Karantény celých 23 rodin.⁸⁵ Rodiny – čekatelé přitom často měly umístěn svůj nábytek a další majetek ve skladech či u známých (obvykle i několik let), protože v nouzových bytech v Karanténě nebylo potřebné místo, případně umístění bytového vybavení nevyhovovalo hygienické podmínky. Třetí složku obyvatelstva Karantény tvořili vojáci, zvláště příslušníci železničního pluku, který byl do Pardubic přemístěn roku 1919 z Lysé nad Labem. Původně zde měli být pouze krátkodobě, ale stavba kasáren (budoucí Masarykovy kasárny, vybudované na Zborovském náměstí) trvala až do roku 1925 a jiné byty volné nebyly. Pro vojáky bylo vojenskou správou upraveno 25 baráků k provizornímu bydlení. V Karanténě bydleli v důsledku nouze i důstojníci a jejich rodiny. Levicové strany, především KSČ, navíc i tak kritizovaly stavbu kasáren s tím, že by se měly peníze užít na budování bytů pro chudé.⁸⁶ Druhou skupinu v rámci armády tvořili vojenští gážisté, pro které se budovaly činžovní domy v centru města na Náměstí čsl. Legií a rovněž museli bydlet i s rodinami v Karanténě. O katastrofálních podmínkách ubytování vojáků v Karanténě jednal i prezident T. G. Masaryk při návštěvě města na podzim 1922.⁸⁷

⁸² *Východočeský republikán*, 5. srpna 1932, s. 3, srovnej např. *Východočeský republikán*, 27. února 1925, s. 1.

⁸³ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 296. Daně činžovní.

⁸⁴ *Osvěta lidu*, 26. dubna 1919, nestr.

⁸⁵ *Bratrství*, 17. března 1927, nestr.

⁸⁶ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 274, 496.

⁸⁷ *Východ*, 30. září 1922, s. 2.

První skupina baráků byla zakoupena roku 1919 (18 baráků). Převod do vlastnictví města často zdržel odsun nemocných vojáků, kteří v barákové nemocnici byli přítomni i řadu měsíců po válce. Tito pacienti totiž nemohli být přesunuti do městské (okresní) nemocnice v Pardubičkách (Bílé předměstí), protože zdejší prostory využívali kvůli bytové krizi k bydlení úředníci Ředitelství pošt a telegrafů, kteří zde byli až do léta 1923 (poté krátkodobě umístění rovněž v Karanténě, navzdory slibu města z roku 1919, že pro ně ihned postaví byty). Až následujícího roku se pro poštovní zaměstnance dobudovaly tři činžovní domy na Jindřišské ulici (dnes okolí Karloviny). Téhož roku (1919) město uzavřelo s vojenskou správou dohodu o pronájmu dalších sedmi baráků. Roční nájemné jednoho baráku představovalo částku zhruba 1 500 Kč, které město platilo armádě. K tomu však muselo hradit energie, stavební úpravy a nutné opravy. Samotné baráky měly však hodnotu značně nízkou (armáda např. prodala roku 1926 šest baráků soukromníkovi za pouhých 30 000 Kč, jeden tedy za 5 000 Kč, což se rovnalo zhruba třem letům placení nájemného). Zde je ale třeba uvést, že kupní ceny baráku se často lišily dle jeho technického stavu. Ten se však ve 20. letech rapidně zhoršoval. Pro město bylo tedy mnohem výhodnější baráky od armády koupit. Každý rok rovněž vyčlenilo zastupitelstvo finance pro úpravu baráků na byty. Roku 1919 tak bylo upraveno k provizornímu bydlení šest baráků o 72 bytech, roku 1920 vzniklo úpravou dalších 80 bytů, roku 1921 pak 72 bytů, roku 1922 dalších 48. Ke konci 20. let se sice setkáme s poklesem (např. roku 1927 pouze 12 bytů), ale v důsledku hospodářské krize opět počet vytvořených bytů v Karanténě stoupá. Roli však hrál i fakt, že některé baráky se musely kvůli nevyhovujícímu technickému stavu zbourat a být nově upraveny baráky jiné (vzhledem k 365 barákům původní nemocnice byla zásoba v takových případech poměrně hojná).⁸⁸

Do sporu kvůli barákům se dostalo město s Ministerstvem národní obrany z důvodu pronájmu zmíněných šesti domů (jeden mezitím shořel) v letech 1926–1927. Z výše uvedeného je patrné, že městu se vyplatilo baráky odkoupit, ale pro armádu bylo finančně výhodnější je pronajímat. Vzhledem k vysokým nákladům na přestavbu baráků a obecně stavbě nouzových domů dlužilo město k roku 1926 již 60 000 Kč (ve skutečnosti město nájemné ani jednou armádě nezaplatilo). Ministerstvo tak ve snaze získat alespoň nějaké peníze nakonec souhlasilo

⁸⁸ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153, 274.

s odprodejem. Město si však zakoupení baráků představovalo tak, že zaplatí dlužné nájemné a baráky jim automaticky připadnou. V interním dokumentu městského úřadu se otevřeně píše: „*To jest právě choulostivý bod celé věci, poněvadž právě asi zaplacením obnosu nájemného má býti zároveň vyrovnána kupní cena za baráky.*“⁸⁹ Druhou variantou bylo zaplatit kupní cenu, ale již nehradit dlužné nájemné: „*Záležitost je třeba urychlit dříve, než by se vojenský erár domáhal zaplacené dlužného nájmu.*“⁹⁰ Ministerstvo nejdříve obvinilo Pardubice ze snahy vyhnout se placení dluhů, po osobní intervenci pardubických radních však uznalo stav, ve kterém se baráky nacházejí. Město následně uhradilo pouze 50 000 z dlužné částky a baráky získalo prakticky zdarma. Technický stav zbývajících baráků v Karanténě poté vedl ministerstvo k tomu, že po krátkém jednání roku 1929 odprodalo za 60 000 Kč i zbývajících 19 baráků. Vedle města zdejší baráky využívali k bytovým účelům okrajově také soukromníci. Helena Kostelecká koupila čtyři baráky a po úpravě je pronajímala městské chudině, obdobným způsobem zužitkovali dva baráky po úpravě František a Anna Raisovi. Čtyři baráky koupil také Spolek pro zvyšování lidového blahobytu, o kterém bude řeč na jiném místě.⁹¹

Problémem bydlení v Karanténě byl fakt, že zdejší baráky již na konci války dosluhovaly. Dřevěné stěny byly velmi úzké, bez potřebné izolace a v zimě prakticky nevytopitelné. Dřevěná konstrukce pak byla náchylná k častým požárům, ke kterým zde skutečně nadprůměrně docházelo.⁹² Domy neměly až do konce 30. let vlastní hydranty a zdejší provizorní hasičský sbor měl pouze základní vybavení, na které muselo město vyhlásit veřejnou sbírku (sekery, blůzy, přilbice, hadice, háky).⁹³ Město navíc v případech vyhoření muselo platit další nouzové bydlení, protože chudé rodiny zpravidla neměly peníze na vyšší činže, požadované v činžovních domech ve městě. Na straně druhé fungovaly pravidelné požáry v Karanténě jako přirozený nástroj pomalé likvidace kolonie: „*Oheň strávil již mnoho baráků a každé chvíle nějaký barák lehne popelem.*“⁹⁴ Zatímco v létě byly časté požáry (výjimkou však nebyly ani zimní období, kdy si lidé chtěli různými způsoby přitopit), v zimě

⁸⁹ *Tamtéž*, karton č. 153. Městský úřad, 17. února 1927.

⁹⁰ *Tamtéž*. Městský úřad, 28. dubna 1925.

⁹¹ *Tamtéž*. Budovy (1908–1934).

⁹² Příčinou mohlo být i obyčejné přetopení plotny, například roku 1921 takto shořel celý jeden dům pro devět rodin, které se tentýž rok právě nastěhovaly.

⁹³ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153. Sběrka na nákup vybavení pro hasičský sbor v Karanténě.

⁹⁴ *Východočeský republikán*, 27. února 1925, s. 1.

byl samotný pobyt v Karanténě ohrožením zdraví, jak psal list *Východ*: „*Přežít zimu v těchto barácích je i pro zdravého člověka utrpením.*“⁹⁵

Samotní obyvatelé se k ubytování nízké úrovně nechovali příliš ohleduplně. Pokud někdo byt opustil, stal se obvykle již dále nepoužitelným a téměř vždy byl zamořen štěnicemi. Karanténu navíc město muselo dotovat, protože ačkoliv byly nájemní výměry extrémně nízké, i tak většina obyvatel neplatila. Město to tolerovalo, neboť nemělo nájemníky kam vystěhovat. Neblahou pověst Karantény dokládá i to, že roku 1928 vypověděla pojišťovna Slavia všechny smlouvy na pojištění zdejších bytů a baráků s tím, že vzhledem k jejich současnému stavu je to pro finanční ústav příliš rizikové.⁹⁶ Z estetického hlediska navíc Karanténa připomínala spíše vojenský tábor (baráky byly postaveny v dvoj- a trojřadí) a také z toho důvodu se zdejšímu bydlení říkalo sarkasticky „*Havaj*“ či „*město nebydlících*“.⁹⁷

Karanténa byla rovněž permanentním zdrojem infekcí z důvodu špatných bytových hygienických podmínek, časté byly otravy vodou či různé plísně. Kanalizace zde téměř neexistovala a výkaly se shromažďovaly v jamkách u jednotlivých baráků, zvláště v letních měsících tak kolonii trápil nesnesitelný zápach.⁹⁸ Bydlet v Karanténě znamenalo i špatný sociální status a problém na trhu práce, jak psal městský kronikář: „*Občané karantény mají smutný úděl života pro smutnou pověst karantény v minulosti. Nikdo jim neposkytne práci ani přístřeší, ačkoliv někteří z nich jsou dosti pořádní a udržují domek v čistotě.*“ Situaci na trhu práce ve vztahu k obývání Karantény dobře ilustruje kauza Františka Makovce. Šlo o strojního zámečnicka propuštěného ze služeb města, který následně nemohl platit činži v bytě (čp. 242 na Zeleném předměstí, tedy v centru města) a i se sedmičlennou rodinou byl roku 1934 vystěhován do Karantény. Makovec v žádosti psal: „*Že dobrovolně se stěhovati nebude z důvodu, že by mu tak byla vzata možnost obživy jeho 7 členné rodiny.*“⁹⁹ Některé žádosti a stížnosti na bydlení v Karanténě byly ze zoufalství adresovány přímo do rukou starosty. Pro náležitou ilustraci uvedme další případ: „*Bude tomu již dva roky, co jsme se museli z města vystěhovat do karantény (zde je zajímavé, že Karanténa nebyla brána jako součást města, ačkoliv se nacházela vedle rostoucího Skřivánku a v blízkosti nádraží), kde jsme dostali byt, který opravdu*

⁹⁵ *Východ*, 9. září 1922, s. 5.

⁹⁶ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 184. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva (1867–1942).

⁹⁷ *Východočeský republikán*, 25. února 1925, s. 1.

⁹⁸ SOKA Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, karton č. 253, 254.

⁹⁹ *Tamtéž*, fond AMPce, karton č. 125. Žádost Františka Makovce ze dne 30. června 1934.

*nemůžeme obývat. Jsme tři rodiny. Matka, dva velcí hoši, sestra s mužem a 1 dítě a je těhotná a já s mužem a 2 děti a každý den čekám zase rodinu a nemám hlavu položit. Ležím s obouma dětma na jedné posteli.*¹⁰⁰ V žádosti je posléze připomínáno, jak časté jsou v Karanténě infekce a nezaviněné potraty. Přivolaný lékař měl dotyčné údajně říci, že ani „*cikáni takto nebydlí*“. Žadatelka poměry v Karanténě přirovnává k „*prasečímu chlívků*“ a ptá se: „*mám raději volit smrt?*“¹⁰¹ Dopis je samozřejmě značně citově zbarven a psán se záměrem získat byt mimo Karanténu (žádost byla ovšem zamítnuta z důvodu neplacení nájemného), i tak však vykresluje podmínky bydlení v barákové osadě a do značné míry se shoduje i s dalšími hodnoceními v novinách či jiných žádostech.

Zajímavé je také zmínit se o nájmech v Karanténě. Průměrné měsíční nájemné činilo zhruba 25–30 Kč. Přitom obvyklé měsíční nájemné ve městě bylo i desetinásobně vyšší (často i více). I přes tuto mizivou částku nebyla velká část obyvatel Karantény schopna činžičky platit. K roku 1933 město evidovalo pro celou Karanténu dlužné nájemné ve výši 97 534 Kč a roku 1935 částka činila více jak 100 000 Kč. K financování měla Karanténa vlastní rozpočet, oddělený od městských bytů a nouzového bydlení, uvedeného výše. Tento rozpočet byl permanentně ve schodku, a to nejen kvůli neplacení činží, ale také s ohledem na nutnost udržovat baráky nacházející se v katastrofálním stavu (vyrovnáván byl z rozpočtové kapitoly sociální péče).¹⁰²

Město zaujalo ve vztahu ke Karanténě velmi podivnou strategii. Ve 20. letech téměř nenalzáme doklady o masovém vystěhování či exekucích z důvodu neplacení nájmu (což ovšem může být způsobeno i tím, že se nedochovaly prameny). Naopak v první polovině 30. let nalzáme stovky doložených výpovědí. Roli hrál zřejmě fakt, že město se v době hospodářské krize muselo potýkat s nedostatkem financí a bylo tak nuceno vymáhat dlužné nájemné i od chudých obyvatel z Karantény. Tímto způsobem vysvětlovala začátky masového vystěhování roku 1933 i bytová správa: „*Opatření tato jsou velmi nutná a obec je musí provést i s ohledem na finanční krizi a celkový hospodářský stav.*“¹⁰³ V důsledku hospodářské krize navíc zdejší obyvatelé (ve většině případů dělníci) přišli o možnost sezónních prací, zvláště ve stavebním

¹⁰⁰ *Tamtéž*, karton č. 153. Dopis starostovi města ze dne 3. dubna 1922.

¹⁰¹ *Tamtéž*.

¹⁰² *Tamtéž*, karton č. 296. Též: Fond AMPce, karton č. 156. Rozpočty důchodů a fondů obecních města Pardubic 1936.

¹⁰³ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 155. Městský úřad 15. května 1933.

průmyslu, čímž se zhoršila jejich možnost hradit činži. Jistý vliv měla také série likvidace některých baráků ve 30. letech, které již nebyly uzpůsobitelné k obývání. I přes výpovědi se však město točilo v bludném kruhu, protože nemělo zájem o bezdomovce (městský chudobinec byl permanentně přeplněný) a rodiny vypovězené z bytů v Karanténě umístilo do skupiny čtyř baráků na okraji Karantény¹⁰⁴, které byly určeny pro neplatiče a hovorově byly nazývány „*pastouška*“. V obecné rovině je třeba uvést, že byly určeny pro neplatiče z celého města, drtivou většinu však tvořili obyvatelé Karantény samotné.¹⁰⁵ Je tak otázkou zda vůbec mělo smysl obyvatele vystěhovávat. V interních dokumentech města se často hovoří o tom, že samotné exekuce a kolky jsou nevýhodné, protože na úředních poplatcích město prodělává značné sumy (jedna výpověď stála zhruba 7 Kč). I když poté byl dán příslušný poplatek k úhradě dlužníkovi, ten byl obvykle nemajetným a město tedy vše hradilo samo. Musíme také uvážit, že obyvatelé zde často neplatili nájemné od samotného nástupu do Karantény po roce 1918, jak konstatuje bytová správa města: „*Došlo to již tak daleko, že většina nájemníků karantény nájmů vůbec neplatí.*“¹⁰⁶ Z exekučních příkazů víme, že lidé na počátku 30. let dlužili za nájemné v řádu několika stovek, často i přes 1 000 Kč (nejčastější sumy jsou kolem 700–800 Kč). Pokud si uvědomíme výše uvedené částky, hrazené jako měsíční činže, je naprosto zjevné, že nájemné takoví lidé nikdy nemohli platit. Například jistý dělník s manželkou a dvěma dětmi (bydleli v jedné místnosti) dlužil k roku 1933 na nájemném 1 306 Kč, přičemž měsíční výše dělala 20 Kč. Zde je také nutné uvést, že město bylo značně liberální a pokud nájemník v Karanténě požádal o snížení činže s příslibem jejího placení, téměř vždy mu vyhovělo (nájemné tak bylo sníženo např. o 50 %, některé rodiny tak platily méně jak 20 Kč za měsíc). Shovívavý postoj bytová kancelář zaujímal také v případech dlouhodobé nemoci, nezaviněné bídy, úmrtí manžela apod.¹⁰⁷

Evidence nájmů nám také umožňuje vytvořit si obraz o sociální struktuře obyvatel. Z více jak 80 % šlo o dělníky, navíc často nezaměstnané, případně pracující pouze v sezónních pracích. Další profese byly zastoupeny již pouze marginálně (zvláště posluhovačky, zámečníci, malíři, trafikantky a několik zřejmě

¹⁰⁴ Původně umístění do baráku č. 5, postupně však byl jejich počet rozšiřován z důvodu rostoucího množství neplatičů.

¹⁰⁵ SOkA Pardubice. Pamětní kniha 1934–1966, s. 130.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, fond AMPce, karton č. 155. Budovy (1933).

¹⁰⁷ *Tamtéž*. Těž: *Východ*, 23. listopadu 1934, s. 2.

neúspěšných umělců). Vzhledem k tíživé sociální situaci nebyli při vystěhování dotyční nájemníci ochotni opustit byt dobrovolně. Vše tak řešil soud a nucenému vystěhování přihlížela policie. Standardní situace vypadala následovně: *„Jmenovaná byla několikrát předvolána do kanceláře bytové správy, ale nikdy se nedostavila. Nájemné zásadně neplatí, takže přes veškeré upomínky i po obdržení výpovědi z bytu, která ji byla dána v listopadu minulého roku, byt stále obývá.“*¹⁰⁸ Rovněž reakce obyvatel Karantény byly vesměs podobné: *„Jsem vdova, 48 roků stará, matka nezletilého dítěte a mám zaměstnání jenom příležitostné, takže se nacházím ve velmi těžké a svízelné situaci a stěží si opatřím prostředky, abych mohla sebe a své dítě uživit. Proto prosím, aby zamýšlená výpověď byla odvolána, neboť tím bych se ocitla nejen bez prostředků, ale i bez posledního přístřeší.“*¹⁰⁹ Špatnou sociální situaci obyvatel Karantény dokládá i statistika Spolku ochrany matek a dětí (poskytoval oblečení, mléko a stravu malým dětem) – více jak 50 % podporovaných matek s dětmi bydlelo právě v Karanténě (např. roku 1932 to bylo 61 ze 114 podpořených).¹¹⁰

Obyvatelé dokonce v prosinci 1932 sepsali několikabodovou petici, ve které požadovali odepsání dlužného nájmu všem nezaměstnaným obyvatelům Karantény. Vyzvali město k najmutí nezaměstnaných na nouzové práce a chtěli přidělit z městského rozpočtu finance na opravu střech baráků, kam dle žádosti neustále teče voda.¹¹¹

V praktické rovině byli bez ubytování pouze lidé (tedy bezdomovci), kteří neměli stálé bydliště ve městě (pocházeli např. z jiných obcí). Vystěhovaným obyvatelům Karantény se stálým bydlištěm na území města (jen v letech 1933–1934 bylo exekucí vystěhováno zhruba 120 rodin) bylo opět v rámci Karantény přiděleno bydlení (viz výše tzv. pastouška). V reakci na uvedený bludný kruh městské zastupitelstvo ustoupilo a roku 1934 rozhodlo o nutnosti posuzovat každou žádost individuálně s ohledem na to, jakým způsobem bude naloženo s danou rodinou. Současně město najalo zhruba 50 dělníků z Karantény na nouzové práce s tím, že část mzdy byla strhávána na úhradu dlužného nájmu, což se jevílo jako rozumnější než nesmyslné vystěhování. I přesto bylo z bytů v Karanténě ročně vypovězeno až do konce 30. let 30–40 rodin, které však pouze přesídlily na jiný

¹⁰⁸ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 155. Kancelář bytové správy, 8 srpna 1934.

¹⁰⁹ *Tamtéž*, karton č. 155. Výslech Anny Vidnerové ze dne 12. května 1934.

¹¹⁰ *Východočeský obzor*, 19. února 1932.

¹¹¹ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 155. Petice ze dne 12. prosince 1932.

barák. Šlo však o chronické dlužníky, jejichž pohledávky přesahovaly 1 000 Kč (Rekordmanem byl jistý krejčí Vincenc Ráliš dlužící 1570 Kč za byt o měsíčním nájmu 23 Kč. K tomu je nutné uvést, že město nezapočítávalo do dlužné částky úroky či jiné penále.).¹¹²

Krátce můžeme srovnat nakládání s dlužníky se situací v rámci obecních bytů „ve městě“. Pokud nájemník neplatil nájem, byl obvykle vypovězen nejdéle v řádu 2–3 měsíců. Dlužné nájemné po něm bylo poté soudně vymáháno, zatímco v Karanténě město na takový postup zcela rezignovalo. Roli hrál samozřejmě fakt, že ve městě dělalo nájemné 100 a více Kč a celkový dlužný objem tak rostl mnohem rychleji.¹¹³ Formálně mělo město ve 30. letech z 26 baráků v Karanténě vybrat nájemné a další poplatky ve výši 150 000 Kč ročně (při započtení dluhů a pohledávek). V praxi vybralo vždy o 30–40 tisíc méně. Naopak např. v případě 12 domů ve Famílii za rok 1937 mělo město vybrat 51 688 Kč a reálně vybralo 50 128 Kč.¹¹⁴ Výpověď z bytu však mohla nastat i po stížnostech sousedů – například na přílišný zápach či vlhkost z bytu. V takovém případě přišla byt zkontrolovat zdravotní komise, a pokud bylo obvinění odůvodněné, nájemník byl z bytu vyhozen. Ačkoliv byly v Karanténě katastrofální podmínky, zdravotní komise na zdejší situaci rezignovala a tyto případy se odehrávaly pouze v rámci obecních bytů ve „městě“.¹¹⁵

V místním tisku 20. i 30. let se obvykle setkáme s tím, že likvidace Karantény je otázkou měsíců, maximálně pár let. Například v květnu 1924 debatovala městská rada o možnosti zbourat Karanténu jako takovou za cenu jeden a čtvrt milionu Kč.¹¹⁶ K roku 1930 zde však bydlelo 1 800 osob ve 481 bytech o 803 místnostech (z toho stále 180 rodin vojáků).¹¹⁷ Před vznikem druhé republiky zde žilo ještě 337 rodin, tedy více jak 1 000 osob. Za velmi pomalu klesajícím počtem obyvatel Karantény stála hlavně hospodářská krize 30. let.¹¹⁸ Ačkoliv byla Karanténa brána jako nutné a dočasné provizorium, provázela město až do konce druhé světové války. Paradoxem je, že bytová správa města již roku 1922 charakterizovala z hlediska obývání stav Karantény poměrně jasně: „*Budovy to dřevěné a již se rozkládající (...)*“.¹¹⁹

¹¹² *Tamtéž*, karton č. 274, 275. Budovy (1908–1934).

¹¹³ *Tamtéž*, karton č. 157.

¹¹⁴ *Tamtéž*, karton č. 296. Komentář k městskému rozpočtu.

¹¹⁵ *Tamtéž*, karton č. 264. Kancelář bytové správy, 14. října 1936. Např. takto byl vyklizen byt Bohumila Vomočila čp. 1240 za to, že se z něj rozšířil do okolních bytů hmyz.

¹¹⁶ *Východ*, 31. května 1924, s. 5.

¹¹⁷ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 171.

¹¹⁸ *Východočeský republikán*, 1934, č. 34, s. 4.

¹¹⁹ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 181. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva.

5. ROLE BYTOVÝCH DRUŽSTEV

V souvislosti s bytovou otázkou vznikla v Pardubicích řada stavebních a bytových družstev. Výklad bude podán s ohledem na jejich relevanci, tedy nikoliv chronologicky dle data vzniku. Největším a nejvýkonnějším z hlediska výstavby bylo roku 1921 založené **Družstvo pro stavbu živnostenských domů**, které mělo kancelář v paláci Městského technického muzea. Družstvo vzniklo po společné dohodě pardubických živnostníků a městské rady na podzim roku 1921. S nápadem založit družstvo, které bude kombinovat slušné byty pro střední třídu s podporou drobného podnikání, přišel městský bytový referent Rudolf Pačovský.¹²⁰ Stejně jako v případě některých dalších družstev i zde ve velké míře investovaly hlavní finanční domy města (Městská spořitelna, Občanská záložna, Živnostenská banka, Anglobanka, Rolnická záložna aj.). Klíčovou roli však hráli místní drobní a střední živnostníci (zlatníci, obuvníci, truhláři, košíkáři, podnikatelé v potravinovém průmyslu, bednáři apod.).¹²¹

Družstvo se specializovalo na stavbu tzv. živnostensko-činžovních domů, které kombinovaly byty obvykle luxusnější a tedy větší než byty nouzové, v přízemí domu se pak nacházely prostory pro podnikání. Většinou šlo o obchody, ale existovaly i domy s řemeslnickými dílnami. Z hlediska velikosti byly byty v těchto domech velmi variabilní. Například v domě na Nerudově ulici byl roku 1929 postaven třípatrový činžovní dům mající celkem deset bytů, z toho tři byty o čtyřech místnostech, pět bytů o třech místnostech, jeden byt o dvou místnostech a jeden byt o místnosti jedné. Nešlo tedy o klasické nouzové byty, které měly obvykle jednu místnost, v některých případech kuchyň, a velikost do 40 metrů čtverečních. K družstvu se na konci roku 1922 připojili i vojenští gážisté, kteří byli nuceni bydlet prozatím v Karanténě. Na konci 20. let mělo družstvo již 324 členů a 1 609 finančních podílů.¹²²

První a současně velký projekt Družstva pro stavbu živnostenských domů byla výstavba třípatrového živnostenského domu Na Skřivánku (čp. 1016) s 28 byty a 22 živnostenskými provozovnami. Projekt stál 2 529 000 Kč a většinu úvěru poskytla Městská spořitelna. Projekt byl schválen Městskou technickou kanceláří roku 1922 a na podzim roku 1923 byla stavba dokončena. Do konce 20. let vzniklo

¹²⁰ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 185. Dokument Družstvo pro stavbu živnostenských a jiných domů při městském ústavu pro zvelebování živností v Pardubicích 1922–1932.

¹²¹ *Tamtéž.*

¹²² *Tamtéž.*

ještě pět podobných živnostensko-činžovních domů, a to vždy Na Skřivánku (roku 1924 čp. 1035, roku 1928 čp. 1366, roku 1930 čp. 1570, čp. 1288, čp. 1229). Úvěry poskytly proporcčně jednotlivé finanční domy uvedené výše. Z hlediska ceny se jednalo o domy sice třípatrové, ale každý v hodnotě kolem jednoho milionu. První stavba tedy zůstala nepřekonána. Mimo velké domy družstvo také vybudovalo dva rodinné domy na Bílém předměstí (čp. 585, 586 u Matičního jezera, domy jsou na pomezí rodinného domu a menší vily) a jeden Na Skřivánku v Češkově ulici (čp. 1172). Celkem investovalo družstvo do domů téměř šest milionů Kč. Sami zájemci museli před započítím stavby v kanceláři družstva složit zálohu ve výši zhruba 10–15 tisíc Kč.

Samotné město v lednu 1921 spoluzaložilo pro výstavbu výše uvedených nouzových domů u Chrudimky a Na Skřivánku **Družstvo pro stavbu nouzových domů**.¹²³ Mimo hlavní projekty velkých činžovních domů postavilo družstvo deset menších dělnických dvojdomů pro 40 obyvatel na Přerovsku (místní název na Pardubicku).¹²⁴ Na financování družstva se částečně podílela i firma Ing. Josefa Prokopa, který se stal i prvním ředitelem družstva.¹²⁵ Navíc stavělo družstvo také menší samostatné dřevěné (případně budovy z patentních desek) a později cihlové domy pro dělníky. Družstvo pravidelně zasedalo v kavárně hotelu Veselka, kam mohli chodit zájemci o stavbu domu domlouvat projekty a cenu.¹²⁶ Zajímavostí je, že na činnost družstva často dávali dary i lidé, kteří bydlení měli. Zvláště levicový tisk totiž často vybízel bohatší občany města k solidaritě s bezprizorními spoluobčany. Nejen že se tak konalo několik dobročinných sbírek, ale družstvu se hlásili i řemeslníci, kteří na nouzových stavbách po práci v rámci svého vlastního zaměstnání zadarmo pomáhali.¹²⁷

Velká dělnická kolonie vznikla ve spolupráci města s uvedeným družstvem na Svítkově (tehdy oblast Přerovska, v počtu asi 40 domů). Výstavba domů byla svěřena pražské firmě Freiwald–Böhm. Jindřich Freiwald (1890–1945) ve své dobové reklamní brožuře *Naše stavby* (1924) stručně popisuje jednání s městem. Sám poznamenává, že město chtělo z důvodů nouze stavět domy ze dřeva, ale Freiwald je přesvědčil k volbě nákladnější varianty a využití cihel. Město sice

¹²³ *Východočeský republikán*, 14. ledna 1921, s. 1.

¹²⁴ Lokalita za dnešním Paramem při cestě z Pardubic na Přelouč, v těsném sousedství Svítkova.

¹²⁵ *Východočeský republikán*, č. 50, 1934, s. 5.

¹²⁶ *Východ*, 16. října 1920, s. 1.

¹²⁷ *Tamtéž*, 29. ledna 1921, s. 1.

svolilo, ale požadovalo využít tzv. vepřovice, tedy méně nákladné cihly z nepálené hlíny, které si dělníci mohli vyrobit sami na místě. I od tohoto úmyslu je Freiwald odradil: „Z té doby jsou návrhy nouzových domků, jež měly hlavní účel: rychle a levně stavět.“¹²⁸ Freiwald rovněž poznamenává, že šlo snad o nejskromnější domy, které kdy budoval (a to stavěl i hornické kolonie na Slovensku a Podkarpatské Rusi). Dokonce uvádí, že takto skromné domy nebudoval ani v Užhorodu či Chustu: „Byl jsem od prvopočátku odpůrcem nouzového stavění.... Vývin poměrů dokázal, že naše osvědčená cihla se svými výbornými vlastnostmi nedá se nahraditi, podobně jako nelze přestavovati různými „patenty“ dlouhou tradicí osvědčený způsob provádění stavby.“¹²⁹ Firma na Svítkově postavila celkem 40 přízemních dělnických domů, jejichž součástí bylo i malé hospodářství, z úsporných důvodů spojené se samotným domem (chlévy pro hospodářská zvířata a prostory pro skladování sena). Město později (zvláště po roce 1938) litovalo, že zde nebudovalo alespoň domy jednopatrové, čímž by se hospodárněji využíval prostor a vznikly by záložní bytové prostory.¹³⁰

Ostatně vztahy s firmou stavitele Freiwalda měly oboustranně nepříjemnou dohru. Stavitel se netajil tím, že zatímco Hradec Králové a další města republiky lpěla nejen na řešení bytové otázky v duchu kvantity, ale i na architektonické kvalitě činžovních domů, pro Pardubice byla estetická hodnota zcela irelevantní a důraz kladly výhradně na ekonomickou stránku projektů. Činžovní domy na Náměstí československých legií charakterizoval jako zářnou výjimku z tohoto pravidla: „Město tentokrát osvědčilo přízeň pokrokovým snahám a uskutečnění věci zajisté by značilo brat k lepšímu.“¹³¹

Spor vyvrcholil tím, že Freiwald označil Pardubice z architektonického hlediska za zaostalé, a to ve vztahu k Hradci Králové, se kterým Pardubice již tradičně dodnes soupeří. Tímto aktem po roce 1924 zcela končí vzájemná spolupráce. Jistou dohru (či osobní mstu) pak představoval článek Jindřicha Freiwalda do *Východočeského republikána* z 28. dubna 1939. Freiwald v něm legitimně zkritizoval absenci regulačního plánu města. Výstavbu popsal jako „cik-cak“ chaos, kde domy nemají vůbec jednotný styl a často se domy vedle sebe stojící liší i počtem pater. Určitou výjimku dle Freiwalda představuje Čechovo nábřeží a

¹²⁸ FREIWALD, Jindřich: *Naše stavby*. Praha 1924, s. 73.

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 74.

¹³⁰ *Východočeský republikán*, 13. ledna 1939, s. 7.

¹³¹ FREIWALD, J.: *c. d.*, s. 109.

Olšinky: „Ani charakteristiku výše jmenovaných bloků necht' město nebere jako lichotku, protože ani u Čechova nábreží, ani na Olšinkách o nějaký sloh vůbec nejde, a že u nevhodně hluboko zasazeného Čechova nábreží se o výšce nedá mluvit, je rovněž jasné.“¹³² Bytovou zástavbu Na Skřivánku (tedy hlavní centrum výstavby v období první republiky) pak shrnul následovně: „Je až nepředstavitelné, že se dají prostavět desítky milionů za něco, co po stránce moderních požadavků bytových nevyjadřuje žádnou mimořádnou kvalitu a architektonicky neznamena vůbec žádný přínos.“¹³³

Důležitým zdrojem financí pro stavbu nouzových domů byl tzv. **Zápůjčkový ústav pro stavební ruch v Pardubicích**. Šlo o fond, do kterého vložilo peníze město, Městská spořitelna, Občanská záložna, Bankovní úřad Ministerstva financí a Živnostenská banka. Zakládající kapitál byl asi osm milionů Kč. Z výnosů fondu se poskytovaly půjčky na stavbu nouzových domů jak pro město, tak pro soukromé stavitele.¹³⁴ Postupně se do fondu vložily peníze i další pardubické firmy, jejichž úředníci museli často do města dojíždět (ještě v polovině 20. let muselo dojíždět zhruba 630 úředníků, kteří původně měli příslibeno získat byt v Pardubicích)¹³⁵ a stavba činžovních domů tak byla i pro ně výhodnou.¹³⁶

Pozoruhodné bylo **Obecně prospěšné družstvo pro stavbu rodinných domků Spořilov**. Z názvu je patrné, že jej sponzorovala místní pobočka Městské spořitelny. Družstvo vybudovalo stejnojmennou kolonii rodinných domů a menších vil pod názvem Spořilov (městská část na Bílém předměstí směrem na dnešní sídliště Dubina). Zdejší domy projektoval Karel Řepa (1895–1963), a to hlavně v letech 1927–1929. Zajímavé je, že na druhém místě v rámci veřejné soutěže na výstavbu kolonie se umístil výše zmíněný pražský architekt Jindřich Freiwald. Spořilov představoval čtvrť budovanou dle anglického vzoru. Šlo o kolonii jednopatrových domů (včetně dvojdomů a čtyřdomů) s malými zahrádkami. Hlavní ideou bylo vytvořit zahradní město na periferii průmyslového velkoměsta. V tomto duchu také družstvo vysadilo kolem cest, chodníků i domů stromy. Na počátku 20. let

¹³² *Východočeský republikán*, 28. dubna 1939, s. 6

¹³³ *Tamtéž*. Pozn. k regulačnímu plánu – poslední verze byla z roku 1913, do roku 1939 žádný nevznikl.

¹³⁴ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 181. Městská rada, 15. března 1922.

¹³⁵ *Východ*, 31. května 1924, s. 5.

¹³⁶ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 181. Bytový referát, 22. února 1922.

vybudovalo obdobné družstvo střadatelů městské spořitelny totožným systémem čtvrt' Spořilov i v Praze (Praha 4) či Kralupech nad Vltavou.¹³⁷

K nejstarším družstvům, činným v době první republiky, patřil **Spolek pro zvyšování lidového blahobytu** založený již roku 1909. Byl napojen na sociálně demokratickou stranu a vůdčí úlohu v něm hrál umírněný sociální demokrat a pardubický doktor práv Otakar Koutský, který sám spolku věnoval většinu svých úspor. Spolek odmítal budovat rozsáhlé činžovní domy s větším množstvím bytů (tedy strategie města po roce 1918), které považoval za neestetické: „*Velmi závažnou vadou činžáků jest, že bydlí více rodin pohromadě, vada proti které vede se hlavní boj, ježto ideálem každého člověka jest míti svůj malý dům uprostřed rozkošné zahrádky tak zařízený aby vzdálen hluku a prachu města nikdo nemohl se mu dívat do míst a on mohl říci hrdé anglické heslo: Můj dům jest mou pevností!*“¹³⁸ Místo toho prosazoval výstavbu dělnických jednopatrových dvojdomů s malou zahrádkou. Zahrádka měla mít jak efekt psychologický (odpočinek od práce v továrně), tak efekt praktický (pěstování plodin). V přízemí byla kuchyně, ložnice, obývací pokoj, spíž a chodba. Dům měl celkovou výměru 60 metrů čtverečních. V prvním patře pak byla malá půdní komora. K bytu měl patřit rovněž malý sklep na uhlí o rozloze 14 metrů čtverečních. Spolek viděl bytovou otázku v širších souvislostech a zabýval se tak např. zelení kolem domu, hygienickými standardy, dopravou do práce apod. Negativní společenské jevy jako alkoholismus, prostituci a manželskou rozluku dával do souvislosti s bytovými poměry. V duchu své socialistické příslušnosti agitoval proti soukromému vlastnictví: „*Jest nutno, aby město převzalo veškerou půdu do svého vlastnictví, řídilo účelně stavební politiku i dohlíželo na ubytování ve městě.*“¹³⁹ Založení bytového družstva vnímal Koutský pouze za provizorium, než dojde k zániku kapitalismu, čímž bude bytová otázka definitivně vyřešena. Spolek vybudoval kolonii dělnických domů ve Famílii (osm domů)¹⁴⁰ a také Na Skřivánku (16 domů, po pravé straně silnice na Chrudim na konci ulice K Blahobytu pojmenované právě s odkazem na tento spolek, a částečně také na ulici V Ráji).

¹³⁷ *Spořilovské noviny*, 18. září 2010. Online:

<http://www.sporilov.info/view.php?cislocclanku=2010090310> [cit. 20. 1. 2013].

¹³⁸ KOUTSKÝ, Otakar: *O reformě bytové: tři přednášky o otázce bytové s výkladem zákona ze dne 8. července 1902 čís. 144 ř. z. a 3 náčrtky rodinných domků*. Pardubice, Spolek pro zvyšování lidového blahobytu 1907, s. 16–17.

¹³⁹ *Tamtéž*, s. 11.

¹⁴⁰ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 557. Evidence obyvatel dle ulic.

Postaveny byly stavební firmou Hořeňovský.¹⁴¹ Opět se jednalo obvykle o maximálně jednopatrové dvojdomy s malou zahrádkou, z nichž většina stojí v rekonstruované podobě dodnes (např. čp. 955, 956, 957, 958 aj.).¹⁴² Činnost spolku upadla po roce 1926, kdy O. Koutský zemřel na tuberkulosu. O aktivitách spolku se nám však s výjimkou tří přednášek O. Koutského a stanov spolku mnoho nezachovalo.

V případě vazeb na sociální demokracii nelze pominout **Ústřední, konzumní, výrobní a stavení družstvo Budoucnost**. Družstvo bylo původně založeno roku 1897 jako Dělnická jednota potravní a společenstvo pro opatrování bytů pro království české se sídlem v Pardubicích. Zpočátku živořící spolek se stal v době první republiky organizací s desítkami obchodů pro dělníky po celé zemi. Ačkoliv měl původně silný bytový rozměr, ten postupně vyprchal a v době první republiky prakticky již nebyl patrný. Družstvo formálně pomáhalo svým členům hledat byt, případně přispívalo na bydlení či fungovalo jako právní poradenství ve sporech mezi nájemníky a vlastníky nemovitosti.¹⁴³ Naopak v tisku se setkáme s tvrdou kritikou družstva majícího údajně na počátku 20. let skupovat objekty v Pardubicích (konkrétně na Masarykově třídě, dnes třídě 17. listopadu), které přetvářelo na obchody a sklady pro zboží. Kvůli družstvu tak byla řada nájemníků nucena odejít bydlet do Karantény. Na této aféře si zvláště pravicový tisk doslova smlsnu: „*To je přece skutečnost že nestaví se domky či domy, o nichž proletářská fantasie píše do Obzoru zprávy na hašení nespokojenosti mezi nebydlícími. Oni potřebují nových bytů, aby propustili své „nedostatečné byty“ chudším spoludruhům, když sami obsazují byty po novostavbách.*“¹⁴⁴ Na straně druhé dodávala Budoucnost chudým dělníkům v době hospodářské krize základní potraviny a uhlí či dřevo na otop.¹⁴⁵

V souvislosti s přemístěním Ředitelství pošt a telegrafů do Pardubic vzniklo i **Stavební a bytové družstvo poštovních zaměstnanců**. Jak jsme již uvedli výše, poštovní zaměstnanci bydleli nejdříve v budovách okresní nemocnice, kde byly zřízeny provizorní byty. Poté přesídlili do Karantény a své byty dostali až v souvislosti s vybudováním činžovních domů pro úředníky na Náměstí

¹⁴¹ KOUTSKÝ, Otakar (syn): *Vzpomínka na rodiče a staré Pardubice*. Zprávy Klubu přátel Pardubicka, č. 1–2, 1994.

¹⁴² SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 555, 595.

¹⁴³ SOKA Pardubice, LAUŠMAN, Bohumil: *35 let konzumního družstva Budoucnost v Pardubicích* (sign. B00390). Těž: *40 let ústředního, konzumního, výrobního a stavebního družstva Budoucnost 1897–1937* (sign. B00394). Těž: *50 let ústředního konzumního družstva Budoucnost* (sign. B00391).

¹⁴⁴ *Východ*, 5. srpna 1922, s. 2.

¹⁴⁵ *Východočeský obzor*, 25. února 1932, nestr.

československých legií. Tyto domy vybudovala pražská firma Jindřicha Freiwalda, uvedená výše (Freiwald–Böhm). Obdobně založili vlastní družstvo zaměstnanci železnice (Stavební a bytové družstvo železničních zřízenců). Ti za podpory Ministerstva železnic budovali domy hlavně v Jesničáncích a na tzv. Přerovsku (místní název na Pardubicku).

Podobný charakter mělo další profesně založené družstvo, a sice roku 1919 zformované, **Stavební družstvo české obce úřednické**. To úzce spolupracovalo s výše uvedeným družstvem poštovních zaměstnanců a usilovalo primárně o vybudování domů pro úředníky na Náměstí československých legií.¹⁴⁶ Stavby úřednických domů však probíhaly i u tehdejší budovy hotelu Urban na Havlíčkově ulici, kde vznikly tři třípatrové činžovní domy, převážně pro zaměstnance místních bank a pojišťoven.¹⁴⁷ Samotné zmíněné činžovní domy navrhla a postavila v letech 1924–1926 firma Freiwald–Böhm na Náměstí československých legií. Šlo o domy čp. 1113, 1114 a 1080. Bydleli zde státní zaměstnanci (zvláště úředníci Ředitelství pošt a telegrafů) a také vojenští gážísté, kteří tak mohli konečně opustit Karanténu. Stejná firma vybudovala domy pro státní úředníky na Havlíčkově ulici čp. 1000, 1035 a 1040.¹⁴⁸ Pokud šlo o obytné domy v Pardubicích, Freiwald je budoval v duchu pozdního kubismu a zejména rondokubismu. Zvláště domy na náměstí Legií jsou typické obloučkovou formou a odkazy na pernštejnskou renesanci.¹⁴⁹

Z místních firem nejvíce podporovala výstavbu společnost Telegrafie (největší firma Pardubic meziválečného období), sídlící v Pardubičkách naproti nemocnici (po druhé světové válce Tesla). Společnost finančně podpořila stavbu zhruba poloviny rodinných domů v Pardubičkách v době první republiky. Pardubičky (a částečně také Familie) totiž byly hlavní lokalitou, kde bydleli firemní zaměstnanci, přičemž vedení společnosti záleželo na stabilním pracovním kádru firmy. Pro úředníky firmy vznikla v zástavbě rodinných domů malá vilová čtvrť u Štrossovy ulice v těsné blízkosti Bulharské ulice a Matičního jezera, kde měli vily hlavně lékaři okresní nemocnice. Zvláště v případě domů pro dělníky poskytlo pozemky město zadarmo, případně se na jejich výstavbě i finančně podílelo, což byl také jeden z důvodů, proč si firma ke svému působení vybrala při přesunu z Prahy právě

¹⁴⁶ *Socialistický ruch*, 20. listopadu 1919, nestr.

¹⁴⁷ *Východ*, 16. dubna 1921, s. 8.

¹⁴⁸ FREIWALD, J.: *c. d.*, s. 104.

¹⁴⁹ HRUBÝ, V. – NETUŠILOVÁ, M. – PANOCH, P. – PODDANÁ, J.: *Architektonické a stavební plány*, s. 25.

Pardubice.¹⁵⁰ Podpora pro bydlení zaměstnanců se prováděla prostřednictvím **Stavebního a bytového družstva zaměstnanců firmy Telegrafia**, které vedení firmy spoluzakládalo po boku svých zaměstnanců. Město pravidelně přispívalo na vybudování kanalizace ve výši 25 % celkových nákladů, firma dala na stavbu kanalizace 50 % a na samotné úředníky zbývalo pouze 25 % nákladů. Obdobným způsobem přispívalo město i firma na stavbu domů.¹⁵¹

Činnost ostatních firem ve věci budování stavebního fondu byla spíše sporadická, např. továrna minerálních olejů David Fanto (dnešní Paramo) věnovala městu na výstavbu bytů pro chudé roku 1920 jednorázový příspěvek ve výši 10 000 Kč.¹⁵² Významná byla naopak aktivita finančních ústavů, mimo klasické půjčky na stavbu činžovních domů soukromníkům i městu investovala do stavby činžovních domů Městská spořitelna Pardubice kolem sedmi milionů Kč a Občanská záložna v Pardubicích dva miliony Kč. Oba ústavy dohromady postavily 18 činžovních domů.¹⁵³ Městská spořitelna navíc u výročí 60. let od založení iniciovala roku 1927 vznik tzv. **Družstva vkladatelů Městské spořitelny v Pardubicích pro stavbu rodinných domků**. Družstvo koupilo s finanční podporou spořitelny stavební parcely u Kostelíčka (Bílé předměstí u Štrossovy ulice) a postavilo tam 17 rodinných domů.¹⁵⁴ Spořitelna poskytla výhodnou půjčku na 75 % celkových nákladů, zbytek museli doplatit zájemci. Spořitelna navíc najala na vypracování projektu stavby domů nejslavnějšího pardubického architekta Karla Řepu, kterého sama zaplatila (viz výše Spořilov).¹⁵⁵ Na bytovém poli bylo činné také Městské technické muzeum. Nejen že zde sídlila většina kanceláří výše uvedených stavebních a bytových družstev, ale samotné muzeum mělo v popisu činnosti poskytovat rady lidem, kteří si chtěli postavit rodinný dům, vybavit byt či pouze provést rekonstrukci stavby.¹⁵⁶

Na závěr si povšimněme, že na půdě bytové otázky byly vždy tradičně aktivní dva politické proudy, socialistický (komunistický pouze rétoricky a agitačně) a katolický (křesťansko–sociální). Zatímco s prvním se v Pardubicích setkáváme často, druhý zde prakticky vůbec nefiguruje. Prakticky jediným dokladem o sporadické aktivitě politického katolicismu byl nouzový dům Katolické jednoty paní a dívek, a

¹⁵⁰ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 193. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva (1867–1942).

¹⁵¹ *Tamtéž*.

¹⁵² SOkA Pardubice. Pamětní kniha 1895–1933, s. 421.

¹⁵³ *Tamtéž*, fond AMPce, karton č. 181. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva.

¹⁵⁴ V podstatě u lokace, kde stavěla firma Telegrafia.

¹⁵⁵ *Východočeský obzor*, 21. ledna 1929, nestr.

¹⁵⁶ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 181-184.

mužů a jinochů, nacházející se v ulici Na Třísle (čp. 44). V každém z osmi bytů zde bydlelo po 5–6 lidech, zpravidla dělnických profesí. O tomto domě navíc nacházíme zmínku pouze v městském registru vlastníků nemovitostí.¹⁵⁷ Důvody této absence jsou očividné, Pardubice jsou historicky městem dělnického charakteru, jehož vzestup je spojený s průmyslovou revolucí a industrializací. Obvykle zde dominovaly levicové (antiklerikální) strany, velmi silně se tu projevila porevoluční protikatolická vlna a odpor ke katolictví byl znatelný po celé trvání první republiky. Také z toho důvodu zde v době první republiky nebyla příliš úspěšná Československá strana lidová (obvykle 1–3 mandáty v zastupitelstvu). Ostatně i dnes si lze povšimnout, že i malé vesnice na Pardubicku mají mnohem větší kostel než samotné krajské město.

¹⁵⁷ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 575. Evidence obyvatel.

6. PŘESUN JEZDECKÉHO UČILIŠTĚ Z HODONÍNA DO PARDUBIC V KONTEXTU BYTOVÉ PROBLEMATIKY

Pardubice byly již v době rakouské monarchie tradičním jezdeckým městem, roku 1776 ve městě vznikla jezdecká kasárna husarského devátého pluku, který se v roce 1866 zúčastnil prusko-rakouské války. V nedalekých Nemošicích se od roku 1815 nacházel vojenský hřebčín (hřebčín se nacházel rovněž ve Slatěňanech). V roce 1885 byl z Prahy do Pardubic převelen osmý dragounský pluk hraběte Montecuccoliho, vystřídáný na počátku 20. století hulánským plukem č. 11. V době první republiky byl ve městě dislokován Dragounský pluk č. 8 (od r. 1925 pod názvem pluk Knížete Václava Svatého), který vznikl sloučením dvou jezdeckých pluků z období monarchie.

Po první světové válce fungovala v Pardubicích krátce také jezdecká škola pro důstojníky (Ústřední ekvitační škola jízdy), roku 1920 došlo k jejímu přesunutí do Hranic na Moravě (právě z důvodu špatné bytové situace ve městě), odkud byla dále přesunuta (v důsledku požáru školního objektu) do Hodonína, kde vzniklo rozsáhlé Učiliště pro jezdecké. Již od roku 1922 se začalo mluvit o přemístění jezdeckého učiliště z Hodonína do Pardubic.¹⁵⁸ Důvodů bylo několik, roli hrála osobnost ministra národní obrany Františka Udržala, který pocházel z pardubického regionu. Hodonín byl rovněž příliš blízko státní hranice. Jedním z klíčových argumentů proti přesunu však byla právě bytová otázka. V plamenném projevu na půdě Senátu prohlásil senátor Endre Cseha (KSČ) v prosinci 1924: *„Také bytů pro důstojnictvo v Pardubicích není, a jelikož Pardubice prý se ucházely velice intensivně o jezdecké učiliště, nabídky se umístiti všechno důstojnictvo z učiliště, zatím co mnoho důstojníků od jezdeckého a železničního pluku v Pardubicích již umístěné, tam dosud bytu nemá.“*¹⁵⁹

V následující části se tak budeme věnovat bytovému rozměru přesunutí jezdecké školy. Město muselo ve spolupráci s armádou zajistit jak bydlení pro důstojníky, jejich rodiny, tak pro další vojáky a rovněž frekventanty školy. Jak je patrné z předchozích kapitol, na počátku 20. let byla v Pardubicích stále velmi vážná bytová krize a příchod několika stovek vojáků postavil město z bytového hlediska

¹⁵⁸ BROŽ, Radovan: *Osmdesát let od příchodu Vojenského jezdeckého učiliště do Pardubic*. Zprávy Klubu přátel Pardubicka, č. 5–6, 2005.

¹⁵⁹ Stenozáznam senátní schůze č. 237 ze dne 10. prosince 1924. Online: http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/1vo/schuze-10zas.php?ke_dni=19.4.2013&O=2 [cit. 10. 2. 2013].

před takřka neřešitelnou situaci. Hlavní jednání o této otázce se vedla v letech 1922–1924.¹⁶⁰

Pro účel přesunu jezdecké školy bylo bezpodmínečně nutné zajistit ubytování pro 17 ženatých důstojníků (zpravidla s čtyř až pěti člennou rodinou), 10 ženatých rotmistrů, 67 prozatím svobodných vyučujících a poté proměnlivého počtu frekventantů školy (úsměvný je požadavek obce na to, aby se s ohledem na bytové poměry nikdo v nejbližší době neženil a nezakládal rodinu). Jelikož byli vojáci bráni jako státní zaměstnanci, mělo město povinnost ve spolupráci s armádou zajistit odpovídající bydlení. Velkým problémem pak bylo bydlení pro čtyři francouzské důstojníky, kteří stáli ve vedení školy a odmítali jít do obyčejných nouzových bytů. Přemístění školy vyvolalo velkou vlnu stížností z řad vojenských gážistů a příslušníků železničního pluku, kteří museli stále bydlet v objektech Karantény a cítili se tedy, oproti nově přicházejícím, pro které mělo město v úmyslu vybudovat nové činžovní domy, značně diskriminováni. Roku 1923 psal vyučující jezdecké školy kapitán František Větrovec městskému úřadu: „*Z celkového jednání jsem nabyl přesvědčení, že za daných bytových poměrů není ubytování důstojníků možné. Obzvláště byty pro francouzské důstojníky město Pardubice nemůže zajistiti.*“¹⁶¹ Obavy vyjádřil i ministr národní obrany František Udržal, a to s ohledem na ubytování vojáků v Karanténě: „*Poněvadž již stávající důstojníci jsou v Pardubicích velmi nevýhodně ubytováni, nemohu pomýšlet na to, abych posádku ještě zvětšil o jezdecké učiliště, dokud nebudu míti jistotu, že důstojníci budou ubytováni alespoň poněkud uspokojivě.*“¹⁶² V jiném dopise Udržal město varoval, že armáda vyvíjí na jeho osobu veliký tlak, aby byla jezdecká škola přemístěna do Hradce Králové či do Dašic. Důstojníkům se totiž nelíbilo ubytování stávajících vojáků ve městě. V srpnu 1923 dokonce vznikla kolektivní stížnost 80 důstojníků, kteří si u ministra stěžovali na nevyhovující bytové poměry vojenské posádky ve městě.¹⁶³

Prozatímně rozhodlo město o využití vybraných objektů, které byly následně přebudovány k provizornímu bydlení: budova obecné školy u jezdeckých kasáren (žáci školy měli být proporčně rozděleni do okolních škol), stáje pro nemocné koně (využívané k nouzovému bydlení zaměstnanců železnice) a vybrané budovy

¹⁶⁰ Obsáhlá dokumentace, vztahující se k přesunu uvedeného učiliště, je soustředěna ve fondu AMPce, karton č. 147. Veškeré informace v této kapitole pochází tedy z tohoto kartonu, pokud není explicitně uvedeno jinak.

¹⁶¹ *Tamtéž*. Stížnost kapitána Františka Větrovice, 1923.

¹⁶² *Tamtéž*. Dopis ministra Františka Udržala ze dne 16. února 1923.

¹⁶³ *Tamtéž*. Dopis ministra Františka Udržala ze dne 23. července 1923.

v okresní nemocnici (obývané stále úředníky Ředitelství pošt a telegrafů). Zbytek vojáků se město zavázalo ubytovat jako podnájemníky v soukromých domech s tím, že na sebe vezme odpovědnost za sehnání bytu, vyjednání smlouvy a úhradu měsíčního nájemného. Pokud šlo o frekventanty, kterých mělo být ročně zhruba 70 (v lednu 1924 ministerstvo zvýšilo odhad na 110 osob), město se rovněž zavázalo k zajištění ubytování v soukromých domech, což v praxi řešení složité bytové otázky pouze odsunulo.¹⁶⁴ Dokládají to pravidelné termíny, ke kterým mělo město ministerstvu dodat seznam soukromých domů, kde budou vojáci ubytováni. U frekventantů byla kolonka vždy nevyplněna s tím, že se najde pronájem v budoucnosti.

Jezdecká škola byla do Pardubic přestěhována roku 1924, avšak ještě několik dní před zahájením výuky nemělo vedení města pro frekventanty k dispozici dostačující ubytovací kapacity. Městská rada si totiž v rámci výběrového řízení na podnájem pro frekventanty stanovila jako maximální výši měsíční činže 150 Kč. To se však nepodařilo a na nátlak ministerstva muselo město od roku 1924 rozdílat mezi skutečným nájmem za pokoj a 150 Kč frekventantům doplácet. Městská technická kancelář dokonce dostala povinnost dotazovat se každého stavitele při schválení stavební žádosti (včetně přestaveb a přístaveb) na to, zda nemá pro frekventanta volný pokoj k pronajmutí. Úředníci rovněž museli u již stojících domů zjišťovat bytové poměry a rovněž vyhledávat volné pokoje.

Vedení města původně předpokládalo, že rozsah školy bude odpovídat velikosti Ústřední ekvitační školy, která v Pardubicích po válce krátce sídlila, zřejmě proto přecenilo své možnosti. Kapacitní požadavky na ubytování tak byly pro vedení města šokem. Také z toho důvodu město neustále intervenovalo střídavě u Ministerstva železnic, Ministerstva sociální péče a Ministerstva národní obrany s cílem přimět tyto instituce ke stavbě činžovních domů pro své úředníky a zaměstnance, kteří ve městě působili. V důsledku nátlaku z Ministerstva národní obrany byla nakonec spojena otázka ubytování personálu jezdecké školy s problematikou ubytování vojenských gážístů (původně to byly dva zcela odlišné problémy), na což město neochotně přistoupilo: *„Zmírniti bytovou nouzi vojenských gážístů pardubické posádky se zřízením vojenského učiliště v Pardubicích sice věcně nesouvisí, avšak uznáváme potřebu nouzi tuto zmírniti a v uznání toho opatřili jsme*

¹⁶⁴ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 147. Charakteristika objektů pro ubytování zaměstnanců a frekventantů jezdeckého učiliště.

*již tři byty v novostavbě okresní nemocenské pokladny a vyhradili jsme 5 bytů ve 4 nouzových činžovních domech postavených důstojníkům místní posádky.*¹⁶⁵ Dlouhodobě se město zavázalo vyčlenit 40 bytů pro ženaté a 60 pro svobodné gážisty a to s tím, že půjde o byty služební, kde bude město hradit nejen nájem, ale i energie, odpad a čištění komínů.¹⁶⁶

Celkově muselo město zajistit v souvislosti s přesunem školy 75 stálých bytů plus ad hoc ubytování pro výše uvedený počet frekventantů. Jelikož Pardubice o umístění školy (z prestižního i ekonomického hlediska) velmi stály, ubytovaly příslušníky jezdecké školy do průběžně budovaných nouzových bytů (zvláště v nouzových domech Na Skřivánku a u řeky Chrudimky), které však byly původně určeny pro čekatele z Karantény. Jistě nepřekvapí, že se proti takovému řešení zvedl velký odpor: *„Ve čtvrtek konala se schůze obecního zastupitelstva v Pardubicích. Na tuto schůzi dostavili se nebydlící z tak zvané karantény, kteří provedli demonstraci proti obsazení obecního domu „Na Skřivánku“ důstojníky z ekvitační školy z Hodonína. Demonstrace vyvrcholila proti českým socialistům, zejména radnímu panu Dittrichovi a tak zvanému občanskému bloku. Schůze byla přerušena. Poté před radnicí a sekretariátem československých socialistů bylo znovu nebydlícími demonstrováno.*¹⁶⁷ Při obsazení bytů vojáky na podzim 1924 varoval městský úřad vedení školy, aby byty obsadilo co nejrychleji, jinak: *„mohou být pro velkou bytovou nouzi obsazeny nepovolanými živly.*¹⁶⁸ O nastěhování gážistů do městských činžovních domů Na Skřivánku se navíc vedl spor, protože plukovník D'Epinaý je považoval za neobyvatelné a nedokončené: *„Upozorňuji, že i kdyby komise města Pardubic uznala, že jsou k obývání způsobilé, sbor zdejších gážistů toho rozhodnutí neuzná a bude požadovat komisi jinou, ve které bude zdejší sbor gážistů nejméně dvěma členy zastoupen. Převzetí bytů v uvedené novostavbě v prosinci 1924 stane se jen tehdy, když náš lékař uzná tyto byty k ubytování plně způsobilé.*¹⁶⁹ Byty tak muselo město na vlastní náklad vysoušet koksem, aby bylo požadavkům francouzského velení učiněno zadost.

Zvláštní byty musely být zajištěny pro již zmíněné francouzské důstojníky. Plukovník D'Epinaý, jenž stál v čele školy, požadoval pro sebe byt o sedmi pokojích,

¹⁶⁵ *Tamtéž.* Dopis Městské rady Ministerstvu národní obrany ve věci ubytování francouzských důstojníků, 1924.

¹⁶⁶ *Tamtéž.* Protokol o přemístění jezdeckého učiliště z roku 1922.

¹⁶⁷ *Právo lidu*, 28. září 1925, nestr.

¹⁶⁸ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 147. Městská rada, 15. září 1924.

¹⁶⁹ *Tamtéž.* Dopis plukovníka D'Epinaý starostovi města ze dne 10. října 1924.

dvou místnostech pro služebné, jedné kuchyni a stájích. Pro další tři francouzské důstojníky (podplukovníka, majora a kapitána) byly žádané byty jen o málo menší. Podplukovník si nárokoval totožný byt s tím, že pro služebné stačí pouze jedna místnost, major chtěl byt o šesti pokojích a jedné místnosti pro služebnictvo, kapitánovi stačil obdobný byt o čtyřech pokojích. Na tyto požadavky reagovala obec se zděšením a údivem současně: „*Kritická nouze bytová po stránce věcné nedopouští toho, aby byly poskytnuty byty v rozsahu maxima.*“¹⁷⁰ Naopak, francouzští důstojníci by dle mínění obce měli být spokojeni i s ubytováním nižšího standardu. Obec s vypjetím sil sehnala nákupem od soukromníků v centru města byty o dvou až třech místnostech, což zdaleka neodpovídalo původním požadavkům: „*Když na druhé straně důstojníci vlastní spokojiti se musí s ubytováním nouzovým, i dokonce v barákovém ležení a rovněž také státní úředníci v hodnosti stejné, případně i vyšší než důstojníci francouzské mise!*“ Zajímavé je tyto požadavky srovnat s požadavky československých důstojníků. Ženatý důstojník dostal byt o dvou místnostech a jedné kuchyni. Svobodný důstojník měl nárok na byt o jedné místnosti a kuchyni, obdobně ženatý rotmistr. Samotní frekventanti (často i důstojníci, kteří na škole absolvovali jezdecký kurz) měli nárok pouze na jeden zařízený pokoj (navíc bez kuchyně).¹⁷¹

Když v létě roku 1924 probíhalo nastěhování francouzských důstojníků, D'Epinaý si pravidelně stěžoval u městského úřadu: „*Důstojníci se nikdy nebudou stěhovat do mokrých domů.*“ (byty zřejmě nebyly po čerstvém dokončení zcela vysušené). Úsměvná byla reakce pardubického starosty: „*Poznamenal jsem, že výraz mokrý je příliš silné slovo, snad by stačilo říci vlhký.*“ Mokrý či vlhké byty pro město znamenaly další výdaje, musely být totiž vysoušeny koksem. Druhá vlna stížnosti od francouzských důstojníků se týkala výše nájmu. D'Epinaý starostovi psal: „*Měl jsem možnost přesvědčit se v Olomouci o novostavbě zřízené na státní subvenci důstojnických sborů, kde stojí byt o 1 kuchyni, 3 místnostech, pokoji pro 1 služku, předsíni, koupelně, spíži za pouze 250 Kčs. Měsíčně.*“ Dále uvedl plukovník ceny pronájmů v Hodoníně (kde se za dvoupokojový byt ve městě platilo údajně 100 Kč měsíčně), zatímco v Pardubicích 100 Kč stojí byt o jedné místnosti. Rovněž dal najevo, že přemístění do Pardubic rozhodně nebylo jeho iniciativou: „*Jest to také*

¹⁷⁰ *Tamtéž.* Reakce Městské rady na stížnosti vojenských gážístů, 1922.

¹⁷¹ *Tamtéž.* Protokol o přemístění jezdeckého učiliště z roku 1924.

povinností obce, poněvadž Pardubice žádaly o nás, né však my o přemístění do Pardubic.“¹⁷²

Ačkoliv přemístění jezdecké školy městu bezpochyby přineslo jak prestiž, tak hospodářské výhody, bylo zřejmě vůdčím faktorem, který vedle neustálého růstu počtu obyvatelstva znemožňoval stabilizovat bytovou situaci ve 20. letech 20. století. Město v praxi dalo byty, původně určené pro pardubické občany (často čekající v nouzových podmínkách Karantény), nově příchozím vojákům. Bytové problémy spojené s jezdeckou školou se opětovně objevily ve 30. letech, a to v důsledku neočekávaného jednorázového zvýšení počtu frekventantů. Roku 1935 oznámilo vedení školy, že se počet frekventantů od tohoto roku ztrojnásobil na 400 mužů ročně a 330 koní. Městská rada reagovala konstatováním, že ubytování pro takové množství osob není možné zajistit a vytkla škole, že nebyla informována dříve. Nepodařilo se nám najít důvody zvýšení počtu frekventantů, ani zda byla výtka města o pozdním informování skutečně pravdivá. Vedení města se ani nesnažilo ubytování shánět a ministerstvo tak rozhodlo o přemístění části školy do Dašic, kde vznikla dočasná pobočka (původně do té doby než se zlepší bytové poměry, záhy po okupaci však škola zanikla).¹⁷³

¹⁷² *Tamtéž.* Městská rada, 15. září 1924.

¹⁷³ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 268. Městská technická kancelář, 2. září 1935.

7. CHARAKTERISTIKA BYTOVÉHO FONDU

Tato kapitola pojednává o městském bytovém fondu v kontextu bytového fondu města jako takového. Na konci 20. let vypadal bytový fond města zhruba následovně: k roku 1930 stálo v Pardubicích již 2 664 domů, město sice vlastnilo pouze 84 z nich, většinu však představovaly nouzové či klasické činžovní domy. V těchto 84 domech pak bylo 1 023 bytů (v celém městě bylo zhruba 6 tisíc bytů, nejvíce bytů postavilo město samotné roku 1920, a to 219), město tak mělo jen 3 % domů, ale kolem 16 % všech bytů. Převážná část bytů (422) byla rozlohou pouze o jedné místnosti (tzv. obývací kuchyň). V takovém případě bylo sociální zařízení společné všem nájemníkům na chodbě, přibližně stejná část (419) měla jeden pokoj a k tomu kuchyň s příslušenstvím, pouze menšina (182) obývala dva pokoje s kuchyní. Několik bytů bylo sice tří i vícepokojových, šlo však o byty pro vyšší úředníky či ředitele místních škol.¹⁷⁴

Obecně se v bytové oblasti Pardubice extrémním způsobem rozrostly – na počátku roku 1918 mělo město 1 258 domů a roku 1921 počet dosáhl čísla 1 743. Jen v letech 1918–1931 bylo postaveno více domů než město vybudovalo do roku 1918 (postaveno bylo dalších 1 278 domů s 3 655 novými byty, vzniklo tedy bydlení pro zhruba 12 000 obyvatel), přičemž jednu třetinu z bytů, vzniklých po roce 1918, vybudovalo město. Tento nepoměr však byl dán hlavně tím, že soukromý sektor stavěl spíše malé rodinné domy a vily. Činžovní domy budovaly prakticky pouze výše uvedené stavební firmy. Také z toho důvodu se většina bytů nacházela v přízemních, maximálně jednopatrových domech.¹⁷⁵

Za příklad obzvláště bohatého stavebního ruchu lze vzít rok 1932. Ze 402 nově vytvořených bytových jednotek bylo 169 v přízemí, 108 v prvním patře, 47 v patře druhém a pouze 26 v patře třetím, 43 bytů bylo podkrovních (mansardy) a zbývající byly v patře čtvrtém (pravděpodobně šlo o byty v nově postavených palácích na Wilsonově třídě). Pokud bytový fond charakterizujeme z hlediska velikosti bytů, opět můžeme využít vzorek 402 bytů z roku 1932. Pouze 38 z nich bylo o jedné místnosti (1+0). Zde lze vidět, že aktivita města ustoupila do pozadí ve prospěch soukromých stavitelů (město jako takové stavělo zvláště na začátku 20. let převážně tento typ bytů), kteří nestavěli takto malé byty. 138 bytů bylo ve složení

¹⁷⁴ *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. 1. díl. Praha, Státní úřad statistický 1924. Též: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. 1. a 2. díl. Praha, Státní úřad statistický 1934.

¹⁷⁵ *Tamtéž*.

pokoj a kuchyně (1+1), 179 bytů bylo o kuchyni a dvou pokojích (2+1), 35 bytů bylo třípokojových s kuchyní (3+1) a pouze osm mělo čtyři pokoje s kuchyní (4+1).

Enormní bytové výstavby si všiml i celostátní tisk a v prosinci roku 1932 informovala *Národní politika* o tom, že od války bylo v Pardubicích postaveno více jak 3 400 bytů, město dokonce označila vzhledem k jeho velikosti za naprostý stavební exces v rámci republiky jako takové.¹⁷⁶ Krátce po vzniku protektorátu byla bilance města následující: za období první republiky bylo postaveno zhruba 5 000 nových bytů (od r. 1918), více jak 1 000 vybudovalo město, které se na bytové výstavbě podílelo cca 20 %. Místní list tak zhodnotil uplynulých 20. let trvání první republiky následovně: „*Pardubická radnice v ohledu bytové správy vytvořila od roku 1918 dílo, jaké bychom našli jen v málokterém městě stejné velikosti ve střední Evropě.*“¹⁷⁷ Na konci 20. let byla sice míra účasti města v bytovém fondu vyšší (okolo 33 %), ve 30. letech se však značně oživil soukromý stavební sektor a podíl města tak byl snížen (zvláště v závěru 30. let, kdy byla zrušena ochrana nájemníků, a za druhé republiky, viz kapitola o druhé republice).

Stručně se lze zmínit také o geografickém rozložení bytové výstavby s využitím dat ze sčítání lidu z roku 1930. Město mělo k tomuto roku celkem 28 841 obyvatel, 2 664 domů (od rodinných po činžovní) a celkovou kapacitu 7 747 bytů. V tradičním historickém centru, které bylo do konce 19. století synonymem pro město jako takové, bydlelo v době první republiky pouze 1 499 obyvatel v rámci 120 domů a 421 bytů. Největší městskou část představovalo Zelené předměstí (díky městské části Na Skřivánku) s 19 439 obyvateli, 1 621 domy a 3 960 byty. Zde je navíc nutné uvést, že se ke Skřivánku nepočítaly Jesničanky, které byly ve sčítání řazeny samostatně, ale prakticky již v této době taktéž tvořily součást městské části (1 620 obyvatel, 306 domů a 450 bytů, zástavba na konci 20. let Na Skřivánku dosáhla Jesničánek). Druhou největší zástavbou bylo Bílé předměstí (lokality kolem Čechova nábřeží, Štrossovy ulice, Kostelíčka, Spořilova a Pardubiček) se 7 489 obyvateli, 889 domy a 1 429 byty. V praxi však bylo Bílé předměstí rozsáhlejší, a to díky samostatně uváděné dělnické kolonii Familie (1 824 obyvatel, 328 domů a 541 bytů).¹⁷⁸

¹⁷⁶ *Národní politika*, 15. prosince 1932.

¹⁷⁷ *Východočeský republikán*, 4. srpna 1939, s. 2.

¹⁷⁸ Informace ze sčítání za jednotlivé ročníky a další statistické údaje o městě Pardubice např. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 7. díl. Praha, Libri 2009, zvláště s. 46-53.

Zatímco centrum a Skřivánek byly zastavěny činžovními domy, Bílé předměstí představovalo spíše klidnější lokalitu rodinných domů, dělnických kolonií a vil. Na jeden dům na Zeleném předměstí připadalo průměrně 12 obyvatel, zatímco na Bílém pouze osm. Tato čísla je však nutné brát s rezervou, protože i v rámci městských čtvrtí existovaly extrémní rozdíly dle toho, zda v ulici byly rodinné domy a vily či velké domy činžovní (např. na Bílém předměstí bydlelo v Beneditiho sadech 28 rodin ve 20 domech, zatímco takřikajíc o pár metrů dále na Čechově nábřeží bydlelo v devíti domech 102 rodin).

V tomto kontextu je příhodné zmínit poměr obyvatel na dům v Karanténě. K roku 1930 zde bydlelo ve 36 domech 1 497 obyvatel ve 421 bytech. Na jeden dům tak připadalo 42 obyvatel, na jeden byt připadali sice tři až čtyři obyvatelé, to však bylo dáno tím, že byty měly často jednu místnost. Bydlení na Bílém předměstí bylo mnohem pohodlnější. Na rozdíl od Skřivánku zde nevedla silnice z Hradce Králové přes Pardubice do Chrudimi, která byla značně vytížená, což pro zdejší obyvatele znamenalo neustálý hluk a extrémně vysokou prašnost. Ve sledovaném období byla spíše marginální bytová výstavba v oblastech Přerovska a Svítkova¹⁷⁹ za rafinerií David Fanto (1 424 obyvatel, 153 domů a 413 bytů). Bytová zástavba rovněž v době první republiky nepřekročila řeku Labe (kde dnes stojí největší sídliště města Polabiny) a rozrůstala se pouze jižním směrem na Chrudim (Skřivánek, Jesničánky), východním směrem na Sezemice a Dašice (Pardubičky) a pouze velmi omezeně směrem západním (Svítkov, Přerovsko). Až na počátku 40. let začíná vznikat na severu města dělnická kolonie Rybitví, napojená na chemický průmysl (roku 1920 Explosia, roku 1928 Synthesia a Spolek pro chemickou a hutní výrobu). Šlo o skupinu jednopatrových cihlových dělnických domů se zahradou. Ty však již nespádají do období našeho zájmu.¹⁸⁰

Zvláštním typem bytů, které byly součástí městského bytového fondu, byly tzv. naturální a služební byty. Šlo o byty pro ředitele škol, domovníky, vybrané úředníky (např. ředitele policie, ředitele městského muzea, ředitele elektrárny, hrobníky, školníky apod.) a některé další specifické profese (např. pohodný měl k dispozici menší statek i s prostory pro odchytaná zvířata, včetně bytu pro svého

¹⁷⁹ Jde víceméně o totožnou lokalitu, Přerovsko představuje historický pojem, užívaný pro část dnešního Svítkova.

¹⁸⁰ *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*. 1. díl. Praha, Státní úřad statistický 1924. Těž: *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930*. 1. a 2. díl. Praha, Státní úřad statistický 1934; HRUBÝ, Vladimír a kol.: *Historický atlas měst ČR. Svazek č. 2. Pardubice*. Praha, Historický ústav Akademie věd ČR 1995; KUČA, Karel: *c. d.*, s. 46-53.

pomocníka.¹⁸¹ Služební byt měl k dispozici rovněž dozorce městské vodárny v Nemošicích, který kvůli bezpečnosti nesměl byt prakticky vůbec opouštět, podobný byt měl městský zřízenec v rámci budovy městské radnice na Pernštýnském náměstí).¹⁸² Zvláště v případě různých správců a zřízenců, kteří byt obývali i několik desítek let, docházelo při jejich vystěhování (rozvázáním pracovního poměru nebo odchodem do penze) k řadě sporů.¹⁸³

Tyto byty vlastnilo město a většinu nákladů rovněž platilo. Domovníci měli nárok na byt do velikosti 40 metrů čtverečních, ředitelé škol a vysocí úředníci poté v rozmezí 80–100 metrů čtverečních. V případě služebních bytů hradilo město uživateli nejen nájem, ale i elektřinu, vodné, stočné, uhlí či dřevo na otop a vymetání komínů. Naopak u naturálních bytů se proplácel pouze nájem a zbytek si dotyčný musel uhradit sám. Alternativou k městskému bytu představovalo tzv. příbytečné, které dostával dotyčný úředník či ředitel na to, aby si našel bydlení mimo městské byty. Město mu poté na rok dávalo jistou částku na pokrytí nájmu dle toho, zda měl mít nárok na byt služební (v takovém případě dostal i 5 000 Kč na rok, zajímavé je poznamenat, že částky se samozřejmě lišily, přičemž v Praze byly téměř totožné jako v Pardubicích, v jiných městech byly částky obvykle mnohem nižší) či naturální (2 500 Kč na rok pouze na krytí činže samotné).¹⁸⁴

V souvislosti s jemnými rozdíly mezi služebními a naturálními byty proběhla v Pardubicích aféra, spojená s osobou ředitele místní veřejné obchodní školy Jaroslava Skácela. Ředitel měl mít nárok pouze na naturální byt, úřední chybou mu však byly propláceny náklady, jako by šlo o byt služební. Roku 1932 ředitel požádal o úhradu vymalování bytu, při posuzování žádosti se na omyl přišlo a město nejenže odmítlo vymalování zaplatit, ale navíc dalo řediteli uhradit i další výdaje, spojené s užíváním naturálního bytu. Ředitel se odvolal k Ministerstvu školství a národní osvěty, které však konstatovalo, že v této oblasti zatím neexistuje jasné nařízení a je na městě, který bytový status řediteli přidělí. Město se nakonec dohodlo s ředitelem na kofinancování pokud šlo o energie, vodu, čištění komínů apod.¹⁸⁵

Samotná velikost bytů se lišila, pokud šlo o městské zřízence či školníky, měli obvykle byty o jedné až dvou místnostech, ředitelé dostali často i čtyřpokojevé

¹⁸¹ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 275. Budovy.

¹⁸² *Tamtéž*, karton č. 580. Evidence obyvatel.

¹⁸³ *Tamtéž*, karton č. 249.

¹⁸⁴ *Tamtéž*, karton č. 147, 249.

¹⁸⁵ *Tamtéž*.

byty s prádelnou, kuchyní a pokojem pro služku, největší byty pak měli vysocí úředníci města (např. ředitel Městského pohřebního ústavu měl šestipokojový byt u městského divadla, okresní hejtman měl k dispozici byt pětipokojový a místnost pro služku).

Spíše marginálii představují ubytovací kapacity města v rámci sociální péče. V první řadě šlo o městský chudobinec. Původně stála budova městského chudobince u kostela sv. Jana Křtitele v centru města (na místě dnešní restaurace McDonald's). Kvůli špatnému stavu byla v závěru 19. století zbourána (stála zde téměř 400 let) a v letech 1891–1892 byl vybudován chudobinec nový, a to v blízkosti kostela Sedmibolestné Matky Boží na Bílém předměstí (u silnice na Dašice). K němu poté přibyl roku 1908 i chorobinec. Chudobinec i chorobinec spravovaly řádové sestry, ale formálně spadal pod chudinský referát městské rady, který sestrám rovněž platil měsíční mzdu. Ačkoliv měl chudobinec výše uvedený název, říkalo se mu obecně Pernštejnský chudobinec. V chudobinci byli ubytováni chudí, v sousedním chorobinci pak přestárlí či dlouhodobě nemocní. Chudobinec je pro nás zajímavý zvláště ve vztahu ke Karanténě (viz kapitola o Karanténě), ve srovnání s ní představoval pro mnoho chudých či zadlužených občanů chudobinec kvalitativně lepší volbu (dokazuje to i snaha chudých z Karantény dostat se do chudobince). Prakticky po celou dobu první republiky byl však přeplněný a chudé musela pojmout Karanténa.¹⁸⁶

Do chudobince obvykle vstoupil člověk, který veškerý svůj majetek odevzdal městu (včetně např. domu, případní dědicové tak ztratili nárok na pozůstalost), stejně jako svůj pravidelný příjem (pokud nějaký pobíral). Na chovance chudobince navíc přispívalo město 30 %, dále pak stát a domovská obec v případě, že dotyčný nebyl úředně z Pardubic.¹⁸⁷ Zatímco chudobinec byl přeplněn, v chorobinci bylo vždy několik míst volných (chovanec zde musel platit minimálně 10 Kč měsíčně). Zvláště v době hospodářské krize se do chorobince pokoušeli dostat i nezaměstnaní dělníci, pro které nebylo v chudobinci místo. Součástí budovy chudobince byla i Městská útulna, která se starala o děti ve věku 1–14 let (sirotky), přičemž chlapci po dosažení šesti let odcházeli do nedalekého okresního sirotčince.¹⁸⁸ Chudobinec však nebyl pouze pro starší a nezaměstnané, často v něm opětovně skončili i sirotci, např.

¹⁸⁶ *Tamtéž*.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, karton č. 192. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva.

¹⁸⁸ *Tamtéž*, karton č. 125. Městská útulna.

Bedřich Zavoral (22 let, v chudobinci pobýval od 14 let, kdy do chudobince přišel z okresního sirotčince) žádal město o práci s vysvětlením: „*Prosím snažně o zaměstnání u zdejší obce, jelikož jsem dosud příliš mlád a jest mi trapné využívat již od této doby chudinské zaopatření.*“¹⁸⁹ Kapacita obou institucí byla proměnlivá, každý ústav byl schopen pojmout zhruba 120–130 chovanců.¹⁹⁰

Druhou institucí, prostřednictvím které město poskytovalo sociální ubytování, byla učednická útulna. Útulna vznikla roku 1912 pro studenty, kteří dojížděli do školy ve městě zdaleka, a pro učně, kteří z různých důvodů nemohli bydlet u svého mistra. Studentům poskytovala útulna stravu a přístřeší, včetně sportovní a mravní výchovy. Ubytování poskytovalo město studentům buď za minimální poplatek, který měl pokrýt náklady na stravu, v případě hmotné chudoby pak i zdarma. Krátce po začátku války však útulna začala stagnovat a průměrně ji využívalo šest až sedm studentů ročně. Situace se příliš nezlepšila ani v období první republiky (také díky rozvoji příměstské dopravy). Město bylo nuceno každoročně doplácet na fungování útulny kolem 12 000 Kč. V letech 1926–1927 zvažovalo zastupitelstvo sloučení útulny s chudobincem a chorobincem, což bylo nakonec odmítnuto s ohledem na naprosto rozdílný charakter jednotlivých ústavů. Od ledna 1928 pak byla útulna v rámci finančních úspor zcela zrušena.¹⁹¹

¹⁸⁹ *Tamtéž*, karton č. 248. Žádost Bedřicha Zavorala o pracovní místo ze dne 7. února 1940.

¹⁹⁰ *Tamtéž*, karton č. 198. Zápis z schůze obecního zastupitelstva.

¹⁹¹ *Tamtéž*, karton č. 147. Učednická útulna.

8. VLASTNÍCI BYTŮ, NÁJEMNÍCI A BYDLENÍ

8. 1. Spolek majitelů domů: pravice v socialistickém městě

Majitelé domů se poprvé začali sdružovat již roku 1901, kdy vznikl Spolek majetníků domů a nemovitostí.¹⁹² Zatímco v době první republiky byl poměrně málo vlivný, před rokem 1914 měl úzké kontakty na městskou radu. Zasedání spolku se pravidelně účastnili jednotliví radní a např. roku 1913 spolek úspěšně zhatil plány starosty Josefa Prokopa na vybudování podzemní tržnice před Zelenou bránou.¹⁹³ V důsledku zákona na ochranu nájemníků se spolek stal v době první republiky extrémně kritickým a rétoricky agresivním. Hlavní tribunou spolku byl list *Domovní právo* s podtitulem *Nepolitický list Spolku majitelů domů v Pardubicích*. Spolek měl asi 600 členů v čele s 30 členným výkonným výborem. Sdružoval převážně vlastníky těch nemovitostí, které byly pronajímány nájemníkům. Kancelář měl spolek v Bubeníkově ulici v domě čp. 340.

Domovní právo vycházelo nepravidelně, nicméně alespoň čtyřikrát do roka. Číslo bylo publikováno obvykle u příležitosti schůze spolku (které probíhaly v hotelu Veselka) či vydání nového zákona, případně novelizace zákona o podpoře stavebního ruchu či zákona o ochraně nájemníků. Většina vydaných čísel připomínala spíše úřední věstník, v němž byly otištěny prepisy jednotlivých zákonů či vládních nařízení ve stavební a bytové oblasti, dále také soudní spory mezi vlastníky a nájemníky, vedené po celé republice, které by mohly sloužit jako právní precedens pro budoucnost. Pouze menšina čísla byla věnována polemice s pardubickými poměry. Mimo výše uvedené spolek fungoval také jako právní poradenství pro vlastníky nemovitostí, zvláště ve vztahu k nájemníkům. Při obzvláště závažných soudních sporech dokonce spolek zaplatil vlastního právníka pro daného vlastníka domu (pokud byl členem spolku).

Spolek majitelů domů na prvním místě kritizoval přílišnou ochranu nájemníků. Ačkoliv byl ochoten uznat její oprávněnost po roce 1918, následné prodlužování po většinu trvání první republiky považoval za nepřípustné. Prvorepublikové zákony: „*Vydaly vlastníky domů na milost a nemilost nájemníkům a se zákony o dávkách z majetku a z přírůstku majetku finančně zruinovaly majitele*

¹⁹²*Tamtéž*, Pamětní kniha 1895–1933, s. 107.

¹⁹³*Tamtéž*, karton č. 179. Petice proti stavbě podzemního tržiště a jednání městského zastupitelstva ze dne 14. března 1913.

*domů, znemožnily úplně soukromý stavební ruch.*¹⁹⁴ Ostatně problematika ochrany nájemníka byla hlavním důvodem, proč list roku 1926 vznikl (ačkoliv spolek zasílal petici proti ochraně nájemníků již roku 1921, dříve vznikl podobný list pouze v Praze a Plzni).¹⁹⁵

Řešení bytové krize v Pardubicích (ale i obecně) viděl spolek v odstranění regulace nájmu a ochrany nájemníků. Stavitelům se za daných podmínek nevyplatilo činžovní domy stavět, protože jim při vysoké regulaci a ochraně nájemníků nemohly vydělávat žádné peníze: „*Majitelé domů jsou v tudíž v republice jen proto, aby nepřetržitě přinášeli oběti celku.*“¹⁹⁶ Spolek často mluvil o tom, že prvorepublikový režim (ne zřídka přirovnávaný ke komunismu a socialismu) v praxi vyvlastnil soukromý majetek a udělal z vlastníků nemovitostí nevolníky a otroky levicového režimu. Roku 1926 spolek dokonce inicioval vznik Východočeského Svazu spolků majitelů domů se sídlem v Pardubicích, který sdružoval vlastníky domů rovněž z Chrudimi, Vysokého Mýta, České Třebové a Litomyšli.¹⁹⁷

Zvláště chladné vztahy měl spolek s vedením města, které bylo silně levicové. Sociální demokráty, národní socialisty, komunisty a často i lidovce považoval Spolek majitelů domů za pouhé nástroje v rukou nájemníků. Neustálé opakování hesel o bytové krizi v Pardubicích bylo pouhým prostředkem těchto skupin s cílem udržet privilegia nájemníků na úkor vlastníků domů. Spolek dokonce vytvořil statistický přehled, kterým usiloval o vyvrácení mýtu bytové krize v Pardubicích. Dle výpočtů spolku k roku 1914 připadalo na město o 20 000 obyvatelích 1 481 domů, tedy přibližně 13 osob na jeden dům. K roku 1926 na 27 500 obyvatel připadalo 2 008 domů, tedy 13,5 osob na jeden dům. K žádné bytové krizi tudíž nedochází.¹⁹⁸

Hlavním požadavkem spolku byla liberalizace bytového trhu. Vlastník domu si měl sám vybrat nájemníky, měl disponovat právem je kdykoliv vypovědět, měnit činži dle růstu cen a nákladů na údržbu bytu, čímž se mělo docílit toho, že se odvětví pronajímání bytů stane výdělečným, což mělo následně být jedinou cestou k odstranění krize: „*Majitelům domů musí být jejich dispoziční právo vráceno.*“¹⁹⁹ Strategii města, které bytovou krizi řešilo primárně prostřednictvím nouzových staveb, považoval spolek za „mrhání“ veřejnými prostředky.

¹⁹⁴ *Domovní právo*, 1. července 1926, s. 1.

¹⁹⁵ *Tamtéž*, 1. dubna 1935, s. 1.

¹⁹⁶ *Tamtéž*, 1. července 1926, s. 3.

¹⁹⁷ *Tamtéž*, 15. prosince 1929, s. 3.

¹⁹⁸ *Tamtéž*, 15. září 1925, s. 2-3.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, 15. prosince 1926, s. 1.

Zatímco práva nájemníků rétoricky reprezentovaly levicové listy (nájemníci se nijak neorganizovali), Spolek majitelů domů měl velmi blízko k národní demokracii a pravidelně vyzýval k tomu, aby vlastníci domů volili právě tuto stranu.²⁰⁰ Ze zbývajících stran vnímal spolek jako nejmenší zlo stranu lidovou.²⁰¹ U voleb vždy spolek agitoval s heslem: „*Majitelé domů, volte občanské strany, chcete-li zachránit svůj majetek sobě a svým dětem!*“²⁰² Místní levicový list *Východočeský obzor* podobně agitoval za sjednocení nájemníků proti vlastníkům domů: „*Kdo chce býti vyhozen na dlažbu, kdo chce jen otročit domácimu pánu, kdo chce snížit do nemožnosti svoji životní úroveň vysokou činží, necht' hlasuje pro měšťáckou koalici. Kdo si chce udržet střechu nad hlavou, kdo chce jen poněkud lidsky bydlet, kdo nechce dít jen na domovní rentu, ať volí proti dnešní měšťácké koalici.*“²⁰³ Spolek pravidelně přinášel informace o zvláště nájemníků, chráněných zákonem o ochraně nájemníků.

Levicový list *Bratrství* dokonce vyzýval nájemníky, ať se s majiteli bytů klidně soudí, protože dle zákona ponese všechny náklady na proces právě majitel nemovitosti. List pardubických národních demokratů *Východ* v souvislosti s tímto požadavkem mluvil o parazitování na ochraně nájemníků: „*Nájemníci často říkají pan domácí pouze z legrace.*“²⁰⁴ Levice naopak argumentovala krutým chováním vlastníků domů vůči nájemníkům. Např. Josef Novák, úředník firmy Prokop, bydlel v podnájmu v soukromém domě na Husově ulici. Vlastník domu, i přes zákaz zvyšovat nájemné nad hodnotu z roku 1914, zvedl Novákovi nájemné od první světové války údajně až desetinásobně. Šlo navíc o byt o jednom pokoji a kuchyni bez elektřiny a vodovodu. Během setkání s Novákem majitel domu údajně pokřikoval: „*Každého nájemníka nejlépe uhodit palicí do hlavy.*“²⁰⁵ Sociálnědemokratický list *Právo lidu* pro změnu spolek napadal, že na bytové krizi vydělávají pouze stavitelé a vlastníci domů.²⁰⁶ Jiný levicový list v článku nazvaném *Bydlení nemajetných za dnešního režimu* zase přinesl případ, kdy majitel domu, jistý Josef Beránek z Hostyňské ulice (čp. 517), z frustrace, způsobené přílišnou ochranou nájemníků a nevýdělečností činží, zatloukl na zimu záchod a dal nájemníkům odpojit

²⁰⁰ Např. *Domovní právo*, 1. listopadu 1927, s. 1.

²⁰¹ *Tamtéž*, 27. listopadu 1927, s. 2.

²⁰² *Tamtéž*, 15. října 1929, s. 2.

²⁰³ *Východočeský obzor*, 13. října 1929, nestr.

²⁰⁴ *Východ*, 7. února 1920, s. 2.

²⁰⁵ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153. Žádost Josefa Nováka o přidělení bytu ze dne 27. srpna 1927.

²⁰⁶ *Právo lidu*, 18. září 1935, s. 1.

elektrinu.²⁰⁷ Sociální demokraté u jiné příležitosti pro změnu kritizovali nařízení městské bytové správy, která přikázala nechávat klíče od prádelny u domovníka a interpretovali to jako naschvál, vynucený radou Spolku majitelů domů. Socialistický list dokonce vypočítal počet schodů, který musí nebohý nájemník ujit, aby získal klíč, došel k prádelně a poté opět klíč vrátil: „Času alespoň čtvrt hodiny a výsledkem srdeční závada nebo dýchavičnost.“²⁰⁸ Na tomto krátkém exkurzu lze vidět, že i bytová otázka byla otázkou bytostně politickou a značně polarizovala tehdejší scénu komunální politiky.

Mimo úzké vazby na národní demokracii byla vlivným spojencem Spolku majitelů domů a nemovitostí pojišťovna Slavie. Spolek s ní měl sjednanou kolektivní dohodu o pojištění, která se vztahovala na všechny členy spolku a jejich nemovitý majetek. Pojišťovna pojistila vše, od vodovodních trubek, poškození majetku krysami až po vykradení nemovitosti či prasknutí okna v důsledku mrazů. Slavie pak pravidelně dávala vedení spolku provizi, plynoucí ze zajištění pojišťovacích smluv se členy spolku.

Spolek majitelů domů a nemovitostí sváděl permanentní rétorický boj s politickou organizací Domov, která byla satelitem agrární strany (jež měla velké problémy uchytit se v průmyslovém městě a právě tato organizace měla být cestou) a v zastupitelstvu byla vždy schopna získat jeden, maximálně dva mandáty. Heslem Domova bylo: „*Město bez domů není městem, a mají-li majitelé domů právo a povinnost spravovati domy, mají právo i spravovati město.*“²⁰⁹

Spolek majitelů domů vnímal Domov nejen jako konkurenční organizaci, která se snaží odlákat jeho členy, ale rovněž jako nepřitele. Dle spolku totiž Domov v realitě vůbec zájmy majitelů domů nehájil: „*Bytová krise a pohodlné obývání bylo uvaleno na bedra majitelů domů, jejich finanční téměř zkáze a na úkor jejich vlastního bydlení. Všechny politické strany hodily ty ubohé majetníky domů přes palubu, opustily je, a ano, i jejich samozvaná politická organisace Domov je utěšuje občanskými demagogickými články, činů však neprokázala posud žádné, naopak zcela zklamala (...)*“²¹⁰ List národní demokracie *Východ* vyzýval pardubické občany, aby: „*(...) se nedali oklamat republikánskou demagogií a naopak ji odsoudili.*“²¹¹

²⁰⁷ *Východočeský obzor*, 5. března 1929, nestr.

²⁰⁸ *Tamtéž*, 17. června 1932, nestr.

²⁰⁹ *Východočeský republikán*, 1932, č. 8, s. 4.

²¹⁰ *Domovní právo*, 1. srpna 1927, s. 6.

²¹¹ *Východ*, 29. listopadu 1930, s. 2.

Pro uvědomělého majitele domu měla představovat rozumnou volbu pouze národní demokracie.²¹²

Kauzou, ve které se Spolek majitelů domů významně angažoval, byly dohady o možném stěhování Ředitelství pošt a telegrafů do jiného města, jež proběhly tiskem roku 1933. Spolek varoval, že odsun 250 zaměstnanců úřadu (k nimž je nutno připočítat i rodinné příslušníky)²¹³ by znamenal pro majitele domů katastrofu. Úředníci patřili k dobře situované třídě a měli pronajaté byty v blízkosti centra města, kde byly činže vyšší (dle odhadů platila většina zaměstnanců činži mezi 250 a 500 Kč). Navíc v této době (1933) se projevují dopady bytového nadbytku, zvláště u větších bytů (nedostatek menších bytů stále trval). Členům spolku tak reálně hrozilo, že v případě odstěhování ředitelství by již nesehnaly nájemníky. Spolek i město naopak vyzývaly Ministerstvo pošt k: „*Rozšíření stávajících státních úřadů a ulehčení nadbytku bytů i městu.*“²¹⁴ K přesunutí ředitelství však nakonec prozatím nedošlo.

Spolek majitelů domů se rovněž angažoval v otázce tvorby regulačního plánu města, zde se však rozštěpil na dvě frakce a tuto otázku přestal akcentovat. Z odborného hlediska považovalo vedení spolku za příhodné, aby se město rozšiřovalo po vzoru Prahy, Kolína či Hradce Králové rovnoměrně, tedy i za řeku Labe. Značná část členů spolku však vlastnila nejen byty, ale i obchodně-činnovní domy u silnice na Chrudim (Na Skřivánku) a bála se odlivu zákazníků, hájila tedy status quo, za něhož výstavba probíhala chaoticky a téměř výlučně směrem na Chrudim.²¹⁵

Na závěr krátce uvedeme výčet cest, kterými se vlastníci nemovitostí vyhýbali povinnosti nuceně přijmout nájemníky, a to zvláště v době bytové krize na počátku 20. let. Podobné metody lze však nalézt i v období druhé republiky. Nejčastějším a rovněž nejsnazším způsobem byla změna bytového charakteru prostor na nebytový. Vlastník v takovém případě označil volnou místnost či celý byt za živnostenský objekt (např. sklad k obchodu či kancelářské prostory) ve snaze

²¹² *Tamtéž.*

²¹³ Celkem šlo až o 643 osob.

²¹⁴ *Východ*, 8. září 1933, s. 2. Případně viz: *Pamětní spis o přemístění Ředitelství pošt a telegrafů* z 10 srpna 1933, vydaný Městským úřadem Pardubice u příležitosti debaty o možném přemístění úřadu.

²¹⁵ *Domovní právo*, 20. října 1931, s. 3.

vyhnout se nucenému pronájmu za regulovanou činži. Tento typ sporů byl typický zvláště pro centrum města, kde šlo hospodářské využití prostoru snáze obhájit.²¹⁶

Druhá cesta spočívala v označení prostoru za neobyvatelný v důsledku špatných hygienických či bezpečnostních podmínek. Zde je až úsměvný případ fary Českobratrské církve evangelické, která tímto argumentem dosáhla vystěhování nájemníka z podkrovního bytu, kde údajně hrozilo nebezpečí požáru. Posléze byl do téhož prostoru umístěn archiv s církevními písemnostmi a z běžného sporu se stala veřejná aféra.²¹⁷ Alternativní cestou pro vlastníky nemovitostí bylo získat stavební povolení, čímž se stal objekt po dobu výkonu prací neobyvatelný.

Třetí využívanou metodou bylo slučování více bytů do jedné bytové jednotky. Majitelé takový postup obvykle vysvětlovali rozrůstáním rodiny či přistěhováním příbuzných z venkova. Takto provedené úpravy byly často z technického hlediska nezvratné a městská správa je tak řešila udělováním jednorázových pokut v řádu několika stovek korun s odůvodněním, že: „*Jste zmenšil počet bytových stran v domě a zvýšil tak bytovou tíseň ve městě.*“²¹⁸

8. 2. Činže, bytový trh a jeho aktéři

V rámci pojednání o nájmech je třeba vzít v potaz specifika situace. V první řadě platila poválečná provizorní opatření o ochraně nájemníků, která zvýšení nájmů ztěžovala a v některých případech až znemožňovala. To platilo jak pro město, tak soukromé majitele nemovitostí. Ač mělo jít o provizorium, zákon o ochraně nájemníků byl v různých formách prodlužován až do konce 30. let, kdy byl v několika fázích opuštěn.²¹⁹

Na konci 30. let tak v Pardubicích citelně stouplo nájemné. Regulace se však lišila dle data stavby domu a uzavření nájemní smlouvy. Domy postavené po první světové válce měly liberálnější možnosti určovat nájemné než domy postavené před

²¹⁶ SOkA Pardubice, fond Okresní úřad Pardubice, karton č. 253, 254. Např. případ Františka Waltra, sklenáře z Wilsonovy třídy č. 110.

²¹⁷ *Tamtéž*, karton č. 254. Soudní spor s farností Českobratrské církve evangelické v Pardubicích ohledně využití bytových prostor z roku 1924. Proti postupu církve se ve městě zvedla obrovská vlna odporu pod heslem: „*Lišky mají doupatá, ale synové člověka nemají kam by složili hlav.*“ Evangelíci se mimo jiné hájili právě poukazem na podobné praktiky, užívané vlastníky nemovitostí i v jiných částech města: „*Sbor uznává bytovou krizi v Pardubicích, avšak na druhé straně uvádí, že v Pardubicích nalézají se byty o značném počtu pokojů, dokonce celá poschodí o mnoha pokojích a i dokonce byty prázdné, a těžce nese, proč právě nepatrná a chudá českobratrská fara má být zákonem poškozena.*“ (*tamtéž*, vyjádření sboru ze dne 26. listopadu 1924).

²¹⁸ *Tamtéž*, karton č. 254. Rozhodnutí okresní politické správy ze dne 31. prosince 1923.

²¹⁹ 1937–1940, dřívější deregulace se týkala hlavně velkých bytů o čtyřech a více místnostech. *Domovní právo*, 25. září 1936, s. 2-4.

vznikem republiky. V Pardubicích se zvláště ve 30. letech i původní zastánci zákona obraceli proti jeho znění, protože v praxi chránil nájemníky, kteří získali smlouvu před rokem 1918 či krátce po něm (tzv. staronájemníci v domech postavených před rokem 1918, ti tvořili k roku 1932 zhruba 33 % všech nájemníků ve městě). V nově postavených domech a bytech za první republiky však byly nájemní výše vyšší, což znevýhodňovalo mladé rodiny (tzv. novonájemníci, tvořili zbytek nájemníků).²²⁰ Zvláště Spolek majitelů domů vedl proti staronájemníkům vytrvalou agitační kampaň a nazýval je zbohatlíky, kteří parazitují na městské chudině.²²¹ I *Východočeský republikán*, který při jiných příležitostech ochranu nájemníků vždy hájil, byl na jaře 1936 nucen konstatovat: „V Pardubicích dnes je dostatek bytů, zde už je ochrana nájemníků úplným anachronismem. Je zajímavé, že byty v nových stavbách se dobře pronajímají. Dnes chce každý raději do nového, už také proto, že nové byty jsou lépe vybaveny.“²²²

Druhým specifickým byla regulace nájemného v domech s nouzovými byty, postavených ze státní podpory na základě zákona o podpoře stavebního ruchu.²²³ V těchto případech platila přísná regulace, nájemné muselo být pouze v takové výši, aby pokrylo náklady spojené s bydlením, údržbou domu, jakožto úhradu případných půjček s domem spojených, oprav, revizí a pojištění. Nouzové domy ve vlastnictví města tak formálně nesměly městu vydělávat, přičemž přivlastek nouzové není možno vnímat tak, že šlo o domy a byty zcela podřadné. Většina z nich stála na lukrativních místech a jejich cena byla příznivá. V praxi však nájemné bylo nastaveno flexibilně tak, aby např. značně prodělečný dům byl pokryt finančním ziskem z jiného domu, případně se přihlíželo k sociálnímu statusu nájemníků. Městu se podařilo vyjednat, aby se prodělečnost či výtěžnost posuzovala z celého souboru nouzových domů, nikoliv individuálně.

Městská rada schválila pro výpočet nájemného v obecné rovině jednotný vzorec, dle kterého se cena za metr čtvereční (v rozmezí od 22–31 Kč) řídila tím, v kterém patře se byt nacházel. Byty v přízemí a druhém patře byly považovány za rovnocenné, první patro bylo o 20 % dražší, třetí patro naopak o 10 % levnější než přízemí. Tato částka se pak dle potřeby mírně navýšila či snížila (obecně byty Na

²²⁰ *Tamtéž*, 15. prosince 1929, s. 3. Též: *Domovní právo*, 22. června 1932, s. 1.

²²¹ *Tamtéž*, 1. října 1932, s. 2.

²²² *Východočeský republikán*, 20. března 1936, s. 5.

²²³ Týkala se téměř všech městských činžovních domů.

Skřivánku měly nižší činže než byty u Chrudimky).²²⁴ Tyto tabulky samozřejmě nebyly relevantní pro byty soukromé, kde se cena mohla, avšak nemusela řídit patrem (např. v luxusní čtyřpatrové budově paláce Sekuritas na Wilsonově třídě měly všechny byty jednotný nájem).

Z hlediska poptávky byly nejatraktivnější byty malé, nejčastěji o jednom (1+0, tzv. obytná kuchyň), maximálně dvou pokojích (1+1, tedy místnost s kuchyní a příslušenstvím).²²⁵ Za takový byt se však platil i tak poměrně vysoký nájem, nejčastěji kolem 250 Kč měsíčně, např. dvoupokojový byt v nouzových domech na Olšinkách vyšel na 233 Kč měsíčně. Svou roli však hrála i lokalita, neboť dvoupokojové byty dále od centra bylo možné sehnat i pod 200 Kč (např. v městském činžovním domě v Češkově ulici stál 190 Kč měsíčně). Levnější ceny Na Skřivánku reflektovaly nejen větší vzdálenost od centra, ale i nepohodlí, spojené s nutností velmi často čekat u železničního přejezdu na trati Praha – Olomouc.²²⁶ V tomto ohledu byly nejvýhodnější byty u Chrudimky (Olšinky, Čechovo nábřeží), které v sobě mísily blízkost centra a příznivou cenu (200–230 Kč za dvoupokojový byt), také proto se zde zřejmě volná místa téměř neobjevovala.

Na druhé straně dvoupokojový byt s kuchyní a příslušenstvím v novém soukromém domě na Wilsonově, Rašínově či Masarykově třídě (tedy v nejdražších lokalitách v centru města) vyšel i na 520 Kč měsíčně, což bylo i pro střední třídu moc (nejnižší ceny za dvoupokojový byt s kuchyní byly v této lokalitě za 400 Kč). S ohledem na vysoké činže v centru města se zde prakticky nesetkáme s nájemníky – dělníky. Typická sociální struktura nájemníků v centru města se skládala z úředníků, učitelů, školních inspektorů, bankéřů, obchodníků, lékařů či právníků. Existovala však drobná výjimka, a sice dům čp. 84 v Pernerově ulici, kde bydleli např. dělníci, truhláři i zámečníci. Šlo však o dům, vlastněný městem. Lidé z nižších vrstev se tak mohli dostat do centra prakticky pouze prostřednictvím městských bytů s nižšími činžemi. Pokud procházíme strukturu nájemníků v bytech soukromníků (např. rodiny vlastníků nemovitostí, jako Skřivánek, Ulrichovi, Líbalovi, Borečtí aj.), alokovaných u centra, jde výlučně o příslušníky středního a vyššího stavu.²²⁷ S tím kontrastuje

²²⁴ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153. Ceny bytů jsou přejaty z informací Městského úřadu, městské rady a zastupitelstva, stejně jako z dobového tisku. Údaje lze najít ve většině v práci citovaných zdrojů.

²²⁵ Zvláště pro dělníky byl tento byt skutečným luxusem.

²²⁶ V době první republiky často diskutovaný podjezd nevznikl, byl postaven až za druhé světové války.

²²⁷ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 580 a 649.

situace v městských bytech, např. ve čtyřech městských činžovních domech na Češkově ulici (čp. 1240, 1356, 1689 a 1618) se setkáme výlučně s plejádou dělníků, pekařů, topičů, mechaniků, malířů pokojů, služek, nádražních dělníků, tovaryšů a soustružníků, bydlících v čtyřech či pětičlenných rodinách v bytech o jedné obyvatelné místnosti.²²⁸

S příchodem hospodářské krize si však ani státní úředníci již nemohli dovolit tak velké byty a začali vyhledávat byty menší. V době krize se tak setkáme s tím, že na straně jedné sice byla přítomna opět bytová nouze, ale současně byl dostatek bytů volných, avšak šlo o byty velké (situované většinou v centru), které si lidé nemohli dovolit: „*Uvolněný byt však vždy není výsledkem nadbytků bytů, někdy jsou i jiné příčiny, jak tomu bývalo před válkou. Tomu však není u bytů malých, jedno a dvoupokojových, kterých se v Pardubicích zoufale nedostává.*“²²⁹ Výmluvný je i zápis v městské kronice: „*Ke konci r. 1932 začínal se v Pardubicích objevovat nadbytek bytů, jmenovitě o 3–4 pokojích, menších bytů ještě je nedostatek.*“²³⁰ Byty třípokojové pak stály mnohem více, např. třípokojový byt v Žižkově ulici (blízko městského divadla) vyšel měsíčně na 390 Kč. Třípokojový byt na Rašínově třídě²³¹ stál dokonce 400 Kč měsíčně a třípokojový byt s kuchyní a příslušenstvím na Wilsonově třídě dosahoval i 600 Kč za měsíc.²³² V dělnickém městě typu Pardubic o takové byty nemohla být z logických důvodů poptávka: „*Těch lékařských a advokátských rodin je v Pardubicích málo, aby takovéto luxusní byty mohli obsaditi.*“²³³ V krizových letech byla rovněž obrovská nabídka vil a větších rodinných domů v hodnotě za 130 000–200 000 Kč, které se jen velmi těžko prodávaly (starší rodinný dům o čtyřech pokojích na kraji města šlo přitom koupit za 40 000 Kč). Naopak místní tisk byl plný inzerátů s poptávkou po bytech o jedné až dvou místnostech se značkou „spěchá“, přičemž je nutno si uvědomit, že v bytě 1+0 či 1+1 bydlely často i pětičlenné rodiny.²³⁴

Za revoluci z hlediska nájmu byla v Pardubicích označena zdviž (tedy výtah), která měla vyvážit negativa výše položených bytů: „*A tak tomu bude všude jinde. Byty ve vyšších poschodích budou hodnotnější, budou míti značně více předností, než*

²²⁸ Pro informace o sociální struktuře nájemníků viz SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 556.

²²⁹ *Východočeský republikán*, 1933, č. 44, s. 3.

²³⁰ SOkA Pardubice. Pamětní kniha 1895–1933, s. 777.

²³¹ Dnes ulice Jana Palacha, rovněž v městském činžovním domě.

²³² *Východ*, 15. února 1935, s. 6.

²³³ *Východočeský republikán*, 18. února 1938, s. 6.

²³⁴ *Východ*, 26. března 1921, s. 5–6.

byty v nízkých patrech, které jsou vždy více méně stíněny ulicí nebo stromovím.“²³⁵ A skutečně ve výškových budovách (čtyř či pětipatrových) vybudovaných v druhé polovině 30. let na Wilsonově třídě byly byty v nejvyšších patrech dražší.²³⁶

Ceny domů samozřejmě také klesaly, a to v případech nucených exekucí. Spolu s hospodářskou krizí 30. let se začaly množit exekuční dražby bytů a rodinných domů. Dražba probíhala obvykle v budově Okresního soudu v Pardubicích a byla oznámena několik týdnů dopředu v tisku a na úřední vývěsce. Dražené nemovitosti se prodávaly často i za 40 % reálné ceny. Např. jednopatrový rodinný dům, odhadnutý na 367 000 Kč, byl roku 1932 prodán za 183 000 Kč.²³⁷

S rozvojem bytového trhu se vyprofilovala řada stavebních firem, z nichž některé současně fungovaly jako hypoteční ústavy a realitní kanceláře. Např. stavební firma Pekař a Nekvinda z nedaleké Chrudimě prodávala v Pardubicích Na Skřivánku byty o jednom až čtyřech pokojích, zájemce zaplatil při převzetí bytu 5 000–10 000 Kč (dle velikosti bytu) a na zbytek mu byl vytvořen splátkový kalendář dle jeho možností.²³⁸ V době první republiky vznikají i první samostatné realitní kanceláře (např. realitní kancelář V. Vohralík se sídlem na Štrossově ulici čp. 780, realitní kancelář K. Bohata se sídlem na Svatojánské ulici čp. 678). Ve městě vzniká roku 1932 vůbec první klasická stavební spořitelna pod názvem ARKONA, zaměřená pouze na financování bytů a domů.²³⁹ Častější však bylo, že stavební firma současně stavby navrhovala, stavěla a prostřednictvím inzerce v místním tisku i prodávala případným zájemcům.

K předním stavitelským společnostem patřila firma Františka Kratochvíla, stavějící hlavně jedno a dvoupatrové vily a rodinné domy. Stavba jednopatrové vily s dvěma pokoji, halou a kuchyní v přízemí, v druhém patře pak s dvěma pokoji a malou kuchyní vyšla na 170 000 Kč (firma rovněž nabízela 70 000 Kč a zbytek na splátky).²⁴⁰ Nejvíce městských zakázek dostávala stavební firma Hořeňovský,²⁴¹ která stavěla jak malé domy v dělnických koloniích, činžovní domy (západní strana Jiráskovy ulice, domy čp. 967–975), tak velké paláce na Wilsonově třídě.

²³⁵ *Východočeský republikán*, 26. června 1936, s. 10.

²³⁶ *Tamtéž*.

²³⁷ *Východ*, 8. ledna 1932, s. 8.

²³⁸ *Východočeský republikán*, 8. ledna 1932, s. 8.

²³⁹ *Východočeský obzor*, 16. září 1932, nestr.

²⁴⁰ *Východ*, 14. října 1932, s. 6.

²⁴¹ Václav L. Hořeňovský byl stavitelem i architektem v jedné osobě. Jeho firma působila ve městě od roku 1913, kdy dostala stavební koncesi.

Z největších projektů jmenujme Kolaříkův čtyřpatrový palác (navrhnutý architektem Karlem Řepou pro manžele Václava a Pavlinu Kolaříkovi), tzv. dům na Kopečku, pětipatrový palác, který se nacházel na Wilsonově třídě a měl vůbec první výtah ve městě (dnes naproti Grandu, paradoxem je, že druhý výtah ve městě vznikl v jednopatrovém domě lékaře Jiráska na Sladkovského ulici, který jej dal postavit pro pohodlí pacientů), dále Piklův pětipatrový palác rovněž s výtahem, projektovaný architektem Stanislavem Kratochvílem (pro manžele Karla a Marii Piklovi).²⁴² Tyto domy, které mísily obchody, kanceláře a luxusní činžovní byty, byly považovány a často nazývány jako mrakodrapy (měly pět pater). Josef Skřivánek (1877–1958) stavěl a vlastnil domy hlavně Na Skřivánku. Ferdinand Potůček budoval městské domy u Chrudimky na Olšinkách a některé městské činžovní domy v Českově ulici. Významným stavitelem i architektem v jedné osobě byl pardubický zastupitel za Národní obec fašistickou a později Národní sjednocení Václav Otakar Medek (1878–1936). Stavěl zvláště rodinné domy a vily pro bohaté v okolí Bubeníkových sadů a některé činžovní domy na Náměstí československých legií. Rovněž stál několikrát v čele bytové komise a stavebního odboru městského zastupitelstva.²⁴³

Většina stavebních firem projektovala budovy a mísila v sobě funkci architekta i stavitele (viz Hořeňovský či Freiwald), Pardubice ale spolupracovali i s několika významnými architekty, které město obvykle najímalo spíše na stavby veřejného charakteru (školy, úřady, muzea, pasáže apod.) V krátkém exkurzu se zaměříme hlavně na ty, jež se alespoň částí své práce podíleli na stavbě vil či rodinných nebo činžovních domů. Ačkoliv se jedná o osobnosti architektů bezesporu významné, z hlediska našeho tématu, tedy bytové problematiky a řešení bytové krize, hrají spíše marginální roli. Jak jsme již zmínili v případě kauzy Freiwald, primárním cílem města bylo vybudovat co nejvíce nouzových bytů v krátkém časovém úseku a za pokud možno nejlevnější cenu, nikoliv stavět architektonické skvosty.

Předním pardubickým architektem byl Karel Řepa (1895–1963), žák Josefa Plečnika, který se do Pardubic dostal víceméně náhodou díky sňatku s dcerou místního železničáře. Řepa projektoval několik vil v Bulharské ulici u Matičního

²⁴² O historických proměnách hlavní pardubické třídy od středověku po současnost s důrazem na místní živnost a podnikání vyšla krátká brožura vydaná Klubem přátel Pardubicka, viz: JEDLIČKA, Pavel – PALEČEK, Jiří: *Pardubická třída míru II. Královská třída – Na Zeleném*. Společnost pro rozvoj Pardubicka, Kostěnice 2003, 32 s. Mapy s rozmístěním živností a obchodů viz: JEDLIČKA, Pavel: *Pardubická Třída míru, obchodní centrum města*. Klub přátel Pardubicka, Kostěnice 2002, 15 s.

²⁴³ *Východočeský republikán*, 22. května 1936, s. 1.

jezera (např. vila stavitele Viktora Kříže, která však byla na konci 20. let koupena rodinou Piklů, kteří patřili mezi přední vlastníky realit ve městě) a obecně domy pro nejbohatší vrstvy (např. dům pro manžele Bubeníčkovy v Ulici u Husova sboru, čp. 1918, dům Vopršalových ve Smilově ulici čp. 1975). Charakteristickým rysem u činžovně-obchodních domů, projektovaných Řepou, je kombinace omítky s cihelnými plochami (které zpravidla vyplňovaly prostory mezi jednotlivými okny, řada domů podél chrudimské silnice Na Skřivánku poté tento vzor převzala, ačkoliv je Řepa neprojektoval), viditelná zvláště na Domě u kapitána (stojícím na Zborovském náměstí) z roku 1928. Z činžovních domů navrhl Řepa tzv. Dům rolnického družstva na Wilsonově třídě a činžovní dům pro živnostníky na Nerudově ulici (čp. 1366). Jak jsme již zmínili v kapitole o družstvech, Řepa byl najat městskou spořitelnou k projektování domů v kolonii Spořilov. Obecně Řepa projektoval stavby ve funkcionalistickém stylu, kombinující prostory pro živnost, kanceláře a bydlení. Naprostá většina Řepovy tvorby se však týkala nikoliv bytů, ale veřejných budov.²⁴⁴

Podobný profil má pražský architekt Bedřich Adámek (1891–1961). Jádrem Adámkovy činnosti spočívalo rovněž v budovách veřejného charakteru (zvláště v rámci nemocničních komplexů). Na poli bydlení projektoval v Pardubicích v letech 1928–1929 dvougenerační dům pro vrchního ředitele Občanské záložny Antonína Čížka a rodinu jeho nejstarší dcery (Na Olšinkách, čp. 1445), který do té doby bydlel ve služebním bytě přímo v budově Občanské záložny na náměstí Viléma z Pernštejna. Samotná stavba byla příkladem dobového luxusu, v přízemí se nacházel byt ředitele Čížka, v prvním patře byt pro dceru s rodinou. V domě byl navíc malý podkrovní byt, rovněž byt pro domovníka, pokoj pro hosty a garáž pro auto. V letech 1933–1934 pak Adámek navrhnul vilu s ordinací pro MUDr. J. Řehoře v Bulharské ulici (čp. 960).²⁴⁵

S vilovou lokalitou u Matičního jezera je spojen také architekt, stavitel a malíř Boža Dvořák (1864–1954).²⁴⁶ V letech 1913–1923 projektoval a stavěl

²⁴⁴ K osobnosti Karla Řepy dnes existuje již řada titulů, viz: BARTOŠ, Štěpán – PANOCH, Pavel: *Karel Řepa: pardubický architekt ve věku nejistot*. Pardubice, Helios 2003, 143 s. Též: NETUŠILOVÁ, Markéta: *Architektonické dílo Karla Řepy*. Olomouc 1998, rukopis magisterské diplomové práce. Též: VYBÍRAL, Jindřich: *Architekt Karel Řepa*. *Architekt*, roč. 1996, č. 19, s. 34–35. Též: SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *Čtyři Plečnickovi žáci*. *Ateliér*, roč. 1996, č. 17–18, s. 6.

²⁴⁵ HRBEK, Václav: *Za Antonínem Čížkem. Východočeský kraj*, 24. listopadu 1939. Též: HRUBÝ, V. – NETUŠILOVÁ, M. – PANOCH, P. – PODDANÁ, J.: *Architektonické a stavební plány*, s. 27–28. VLČEK, Pavel (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů a zedníků*. Praha, Academia 2004, s. 9.

²⁴⁶ Většina Dvořákovy práce spadá spíše do období rakouské monarchie.

neorenesanční Kamennou vilu čp. 144 pro královéhradeckého biskupa Josefa Doubravu, nacházející se blízko železniční trati u Matičního jezera (pro biskupa měla sloužit jako odpočinková vila). Dvořák stavěl vilu původně jako jistý typ církevního muzea (vnějšek stavby je bohatě zdoben náboženskými motivy, např. sv. Jiří zápasící s drakem, evangelista Marek, reliéf sv. Václava, to vše míšené s antickou tematikou), kam měl jeho přítel biskup Doubrava následně umístit část své sbírky církevního umění. Biskup Doubrava však roku 1921 zemřel a v důsledku bytové tísně musel Dvořák velmi neochotně věnovat vilu k bydlení nájemníkům (ke zmírnění bytové nouze ve městě). Nájemníci v letech 1921–1922 vilu tak zdevastovali, že ji znechucený Dvořák roku 1922 velmi levně prodal poštmistru Růžičkovi. Podílel se také na prvorepublikových úpravách Messányho vily, kterou sám v letech 1900–1901 projektoval a vybudoval.²⁴⁷

Prostřednictvím firmy Hořeňovský do velké míry ovlivnil podobu města královéhradecký architekt Oldřich Liska (1881–1959), student architektury z Drážďan. Ačkoliv je spojen s Hradcem Králové, pro Pardubice projektoval činžovní a nouzové domy u řeky Chrudimky (čp. 967–975 v letech 1920–1921 a čp. 519–529 v letech 1919–1924, z plejády nouzového bydlení právě tyto domy označil Freiwald za relativně obстойné i z estetického hlediska), které se z hlediska bytového fondu města staly nejpopulárnější lokalitou. V téže oblasti navrhl také sociálně-činžovní dům Charlotty Masarykové (1922–1923). V centru na Wilsonově třídě projektoval obchodně-činžovní dům Na kopečku (pětipatrový palác s prvním výtahem ve městě) a činžovní domy č. 994 a 995 na Sladkovského ulici (1921–1923). Stejně jako ostatní, i Liska se podílel na budování vil ve městě, navrhoval vilu pro místního obchodníka Václava Ulricha (rovněž rodina vlastníci velké množství realit²⁴⁸) v Gebauerově ulici.²⁴⁹ Ulrichově vile se poté začalo říkat „krematorium“ (zřejmě kvůli velkým komínům) či „Bahnhof“.²⁵⁰

²⁴⁷ PANOCH, Pavel: *Život a tvorba pardubického architekta a ochránce památek Bóži Dvořáka*. Olomouc 1995, rukopis bakalářské diplomové práce. Těž: HRUBÝ, V. – NETUŠILOVÁ, M. – PANOCH, P. – PODDANÁ, J.: *Architektonické a stavební plány*, s. 29–30; BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel: *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji* (dále jen *Kaleidoskop tvarů*). Pardubice, Helios 2006, s. 79–81; VLČEK, P. (ed.): *c. d.*, s. 151.

²⁴⁸ *Východočeský rozhled*, 12. ledna 1938, nestr.

²⁴⁹ Bílé předměstí, na rozdíl od výše uvedených však vila nebyla součástí vilového komplexu u Matičního jezera.

²⁵⁰ HRUBÝ, V. – NETUŠILOVÁ, M. – PANOCH, P. – PODDANÁ, J.: *Architektonické a stavební plány*, s. 36. Těž: BARTOŠ, Š. – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, P.: *Kaleidoskop tvarů*, s. 90; PANOCH, Pavel – BARTOŠ, Štěpán (eds.): *Slavné vily Pardubického kraje*. Praha, Foibos 2009, s. 97–98.

S bytovou problematikou je částečně spojena také osobnost architekta Ladislava Machoně (1888–1973). Machoň sice navrhoval převážně budovy pro státní úřady (např. pardubické Ředitelství pošt a telegrafů), ale součástí jeho projektu vybudování pasáže z Wilsonovy třídy do Smilovy ulice byl i velký činžovní dům nad pasáží (dokončen v létě 1925), který zahrnoval mimo 28 obchodů také 26 bytů dislokovaných ve čtyřech podlažích nad pasáží samotnou. V průběhu výstavby byl však počet bytových jednotek zvýšen na 31, aby se zmenšila jejich rozloha, a bylo tak možno čerpat vyšší daňové úlevy (pro malometrážní byty do rozlohy 80 metrů).²⁵¹ Byty poté vlastnili zadavatelé zakázky – stavitel Antonín Kratochvíl a Ing. František Veselý, kteří je následně pronajímali. S výjimkou O. Lisky však uvedení architekti navrhovali obytné stavby spíše pro soukromníky než město a nelze tedy přímo říci, že by se aktivně podíleli na řešení bytové otázky města.

8. 3. Poplatky spojené s bydlením

Výši činže jsme se věnovali v předchozí kapitole, nyní se stručně zmíníme o některých sekundárních poplatcích, které se k problematice bydlení mohly vázat. Roku 1907 byla v bezprostřední blízkosti města v Nemošicích postavena městská vodárna. Městu o velikosti 17 000 obyvatel a 12 tisíc domech nemohlo stačit v té době pouhých 800 soukromých studní, a proto od počátku století probíhaly zkušební vrty s cílem najít vhodný zdroj vody, což se podařilo právě v Nemošicích.²⁵²

Byty s měsíční výší činže do 60 Kč byly od vodného osvobozeny, ostatní platily paušální částku 10 % z celkové výše měsíčního nájmu. Paušální vymezení částky bylo dáno tím, že v domech nebyly zpočátku instalovány vodoměry, k jejichž nasazování docházelo až od roku 1927. Vodoměry byly zavedeny také kvůli množící se nadspotřebě vody (před rokem 1927 se instalovaly pouze v konkrétních případech podezření z nadměrné spotřeby, případně u živnostenských provozů). Vodárna počítala se 70 litry na osobu za den. Nájemníci však pravidelně překračovali tuto míru i o 400 %. Od té doby se začalo vodné platit jednou za čtvrt roku po návštěvě zaměstnance vodárny, který provedl odpočet vodoměru.²⁵³

V závislosti na spotřebě vody existovaly dva typy vodného. Všeobecné vodné (0 % v případě do 60 Kč nebo 10 % nad 60 Kč) se hradilo do roku 1927 univerzálně

²⁵¹ ŘEHÁČEK, Jan: *Pasáž a Ladislav Machoň*. Klub přátel Pardubicka, 2008, s. 23.

²⁵² Radniční zpravodaj města Pardubic, č. 7–8, 2011, s. 8.

²⁵³ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 187. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva.

(byla v něm zahrnuta i částka navíc za výstavbu vodovodní sítě). Po instalaci vodoměrů se platilo v případě, že spotřeba nepřesáhla každoročně určený počet metrů krychlových. Domy postavené se státní podporou měly navíc dočasně všeobecné vodné sníženo o 50 % (toto zvýhodnění neplatilo u zvláštního vodného).

Druhým typem bylo zvláštní vodné placené v případě nadlimitní spotřeby dle její skutečné výše (zhruba 1,50 Kč za metr krychlový, za rakouské monarchie to bylo 0,70 haléřů).²⁵⁴ Menší poplatek se platil také za pronájem a výměnu vodoměru.²⁵⁵ Případů neplacení vodného bylo pouze v řádu několika desítek do roka. Hlavními dlužníky zde byly spíše velké firmy (např. Bubenečské lázně dlužily na vodném k roku 1937 již 67 000 Kč). Zvláště v letních měsících zaznamenávala vodárna i bytová správa neustále stížnosti nájemníků kvůli tomu, že ve vyšších patrech (zpravidla od druhého patra výše) prakticky netekla voda (v důsledku nižšího tlaku v trubkách a vyšší letní spotřeby).²⁵⁶ V souvislosti s tím pak nefungovalo splachování toalet a činžovními domy se šířil nesnesitelný zápach: „*Obyvatelstvo má platit za něco, čeho ve skutečnosti buď vůbec neužívá, aneb jen v nepatrné míře.*“²⁵⁷

Některé ulice neměly ve studovaném období ani přípojku na vodovod, což město řešilo tzv. veřejnými vodními stojany, tedy nádržemi s pitnou vodou, které dala obec do takové ulice pravidelně přivážet. Proti těmto nádržím se však zvedala vlna odporu, protože se obyvatelé domnívali, že je tím odsunován termín vybudování vodovodu, navíc jej často využívaly děti v letních měsících ke koupání. Vodní stojany byly přiváženy i do okrajových čtvrtí města, kde v případě letních veder vysychaly studny či se snižovaly jejich hladiny. Zvláště na konci 30. let se opětovně rozmohl zájem o hloubení studen. Roli hrály jak ekonomické faktory, tak např. likvidace řady studen v důsledku modernizace města či příliš teplá voda v letních měsících: „*Zdá se, že soustavným zdražováním toho, co mělo sloužit potřebě všech, se pomalu vracíme do starých, idylických časů.*“²⁵⁸ Současně ale bylo na přelomu let 1938/1939 ve městě pouze 320 domů, které neměly přípojku na městský vodovod. Velká část práce byla na tomto poli provedena díky nouzovým pracím za hospodářské krize.

²⁵⁴ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 125.

²⁵⁵ *Tamtéž*, karton č. 194. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva (1867–1942).

²⁵⁶ *Domovní právo*, 1. srpen 1927, s. 5-6.

²⁵⁷ *Východ*, 26. listopadu 1921, s. 3.

²⁵⁸ *Východočeský republikán*, 19. srpna 1938, s. 5.

Dalším poplatkem bylo stočné (ve výši 5 % z nájemného), tedy úhrada za připojení domovního odpadu na městský kanalizační systém. Zatímco před první světovou válkou bylo připojení na kanalizaci dobrovolné a připojena byla zhruba polovina pardubických domů (kanalizace se ve městě buduje od počátku 20. století), po válce se nátlak na rozšiřování kanalizace zvýšil. Noviny často přinášely tvrdou kritiku města za to, že zatímco se Pardubice stávají velkoměstem východních Čech, v řadě ulic lidé vypouští splašky a žumpu přes chodník do ulice. Katastrofální situace byla nikoliv v okrajových dělnických čtvrtích, kde lidé měli žumpy, ale spíše Na Skřivánku. Rapidní bytová výstavba nebyla dostatečně rychle doprovázena budováním kanalizačního systému, takže např. Českova ulice plná městských činžovních bytů dostala kanalizaci až v letech 1935–1936 (stejně tak i další ulice, jako např. ulice Železničního pluku dostaly kanalizaci až v rámci nouzových prací ve 30. letech s cílem potírat nezaměstnanost stavebních dělníků).²⁵⁹ Budování kanalizace označil za prioritu již František Vácha, první starosta zvolený po válce.²⁶⁰

Zvláště ve 30. letech se postavilo kolem 7,5 kilometrů stok (Sadová ulice, Rokycanova ulice, Holubova ulice, Jiráskova ulice, Nerudova ulice, Pichlova ulice, Českova ulice, Železničního pluku, Jindřišská, Bubeníkova, Denisova, Devotyho) v celkové hodnotě za téměř milion korun. Velká část zmíněných ulic se nachází právě Na Skřivánku.²⁶¹ Rychlý stavební rozvoj města směrem na Chrudim tak vedl k tomu, že se do místní kanalizace investovalo ještě v době druhé světové války, kdy byla výstavba utlumena a město své finance směřovalo převážně do budování kanalizační sítě a dláždění ulic.²⁶²

Od výše nájemného se rovněž odvíjel poplatek za odvoz smetí a popela. V případě novostaveb byl poplatek snížen na 1,5 % měsíčního nájemného, u ostatních staveb ve výši 3 % nájemného. V případě rodinných domů, vil a činžovně-obchodních domů byl poplatek zvýšen dle množství odváženého odpadu. Pro odpad se formálně jezdilo jednou týdně (ačkoliv jsou v archivu uloženy desítky stížností, které tuto periodicitu zpochybňují), v zimních měsících i častěji (kvůli odvozu popela). Roku 1939 město zavedlo po četných žádostech obyvatel velký kontejner, který byl v jednotlivých městských částech přistaven a umožňoval vyhazování větších odpadků, například nábytek (kontejner však musel být ze strany obyvatel

²⁵⁹ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 189.

²⁶⁰ *Socialistický ruch*, 3. července 1919, s. 3.

²⁶¹ *Domovní právo*, 20. září 1937, s. 2-3.

²⁶² SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 192. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva.

objednán u městského úřadu). O osvobození od poplatku za odvoz smetí a popela rozhodovala Městská technická kancelář. Tyto úlevy se týkaly hlavně okrajových částí města, kam městský vůz nemohl zajet (okrajové části měly často tzv. popelové žumpy, případně zde byly ulice pro vůz příliš úzké), dále dělnických kolonií, které mohly smetí a odpad vyvážet na firemní skládku, a také obyvatel, jež popel využívali jako hnojivo pro vlastní pole. Poslední zmíněný případ se týkal zejména Přerovska a Famílie a zvláště ve 30. letech se stal pro některé výhodným byznysem. Např. Vladimír Ulrych odebíral popel na svůj statek v Jezbořicích z deseti činžovních domů Na Skřivánku, obdobně takto odebírala popel Emílie Kratochvílová z Lán na Důlku.²⁶³ Osvobození od tohoto poplatku se tak týkalo několika stovek lidí. Město však v důsledku šetření roku 1939 většinu výjimek zrušilo. Popel mohl být sice odvážen dle libovůle každého nájemníka, ale poplatek se městu i přesto musel platit. Město tak reagovalo i na častý nešvar vlastníků domů, kteří ve snaze vyhnout se placení poplatku posílali své domovníky s odpadem i o několik ulic dále na různé nelegální skládky. Poplatek se netýkal také těch, kteří měli zavedeno plynové topení, to však byl zcela marginální případ několika jednotlivců (plyn se více rozmohl až od začátku 40. let, a to na Bílém předměstí, kde byly roku 1942 připojeny domy čp. 519, 520 a 526).²⁶⁴

Mimo výše uvedené se platily některé další poplatky, ať přímo či nepřímo spojené s bydlením. Domovní daň se v době první republiky pohybovala v rozmezí 8 % až 12 % a v Pardubicích ji vyměřovala osmičlenná komise, jmenovaná zastupitelstvem a vyměřovacím úřadem.²⁶⁵ Velmi proměnlivá byla přírážka k činžovní dani, která měla navíc tři pásma dle výše měsíčního nájemného. Město od roku 1911 vlastnilo městskou elektrárnu, postavenou firmou Františka Křížíka roku 1905, která si za 1 kw účtovala 10 haléřů. Do konce 20. let dodávala elektrárna pouze stejnosměrný proud, poté i třífázový.²⁶⁶

Ke státní dani z převodu nemovitosti město nárokovalo 10 % přírážku. Hotely a jiná ubytovací zařízení musely platit dávku z přechodného ubytování (ta se ovšem nevztahovala na soukromé bydlení). Luxusní byty byly zatíženy tzv. dávkou z přepychu. S bydlením byli spojeni rovněž hlídací psi, za které se platilo ročně 50 Kč (za jiné psy 200 Kč). K povinnosti vlastníka domu patřilo i zajistit pravidelné

²⁶³ *Tamtéž*, karton č. 297. Daně.

²⁶⁴ *Tamtéž*, karton č. 296, 297.

²⁶⁵ *Tamtéž*, karton č. 180. Zápis z schůzí obecního zastupitelstva.

²⁶⁶ *Východ*, 25. ledna 1930, s. 1.

vymetání komínů, jež se řídilo dle počtu pater budovy (za přízemní domy si kominík účtoval cca 0,80 ha, jednopatrové 1,20 Kč, dvoupatrové 1,40 Kč, třípatrové 1,60 Kč).

8. 4. Domovníctví

Jednou z nejžádanějších profesí ve městě byla funkce domovníka (na městský úřad chodily takřka desítky žádostí ročně o post městského domovníka, ačkoli mělo město těchto míst pouze 16), ke které náležel služební byt o velikosti jedné místnosti a kuchyně v přízemí činžovního domu. Pokud byl byt větší, musel domovník doplácet. Post domovníka v sobě kombinoval jak jistotu stálého zaměstnání, tak slušného ubytování. U žádostí o místo domovníka se pravidelně vyskytují dva prvky (často pospolu), buď žadatel neměl práci nebo byt. Roční mzda domovníka činila kolem 1 800 Kč. Domovník zpravidla obstarával více domů, nejčastěji dva až tři (25 městských nouzových činžovních domů mělo na přelomu 20. a 30. let na starosti 16 domovníků). Za každý dům navíc dostával domovník menší příplatek dle počtu jeho nájemníků.²⁶⁷

Domovníci byli sdružení v odborové organizaci pod názvem *Odbočka organizace domovníků Pardubice*. Tato organizace vždy uzavírala jménem domovníků s městem kolektivní smlouvu s tím, že jednání se účastnil i Spolek majitelů domů. Mezi úkoly domovníka patřil úklid společných bytových prostor (na úklidové potřeby dostával od města 380 Kč ročně), uzavírání domu na noc a otevírání ráno, provádění drobných oprav, kontrola hygieny, potrubí, úprava chodníku před domem a výběr měsíčního nájemného. Domovník v činžovním domě zastupoval majitele nemovitosti, tedy město.²⁶⁸

V některých případech docházelo ke sporům mezi nájemníky a domovníkem. Např. roku 1935 město vyhodilo domovníci městských domů čp. 1632 a čp. 1633 na ulici Železničního pluku (Skřivánek) za to, že od nájemníků vybírala nájemné, které si však nechávala. Nájemníci pak byli vedeni jako dlužníci. Výzvy k zaplacení Horáková před nájemníky schovávala a teprve když město chtělo přistoupit k vystěhování, zjistilo celou podstatu věci. Horáková navíc část svého služebního bytu dále pronajímala podnájemníkům, z čehož měla další příjmy.²⁶⁹ Nutno však říci, že fenomén, kdy nájemník pronajímá byt někomu dalšímu, byl velmi častý, zvláště

²⁶⁷ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 153, 263.

²⁶⁸ *Tamtéž*, karton č. 153. Kolektivní smlouva mezi městem a organizací domovníků z roku 1928.

²⁶⁹ *Tamtéž*, karton č. 263. Budovy.

díky silné právní ochraně nájemníků, v rámci které neměl majitel mnoho nástrojů, jak se takového člověka zbavit. Zatímco majitel domu byl ve vztahu k nájemníkovi často až bezmocný, měl naopak nájemník ve vztahu k podnájemníkovi prakticky absolutní moc, pokud se jednalo o určování podmínek bydlení či činže (tento vztah nebyl nijak regulován a v důsledku bytové nouze se značně rozmohl).

9. BYTOVÁ PROBLEMATIKA VE STÍNU DRUHÉ REPUBLIKY

Mnichov měl pro město z bytového hlediska katastrofální dopady. Od druhé poloviny 30. let lze hovořit o relativním nasycení bytové poptávky, což je patrné jak ze zpráv bytové kanceláře, tak z pardubického tisku. Například roku 1936 místní noviny uváděly: „*Pardubice mají dnes již potřebný počet bytů, je si možno vybrat dle libosti. Dlouho to trvalo, nějakých 16–17 let po válce, než i v otázce bytové zmizel nedostatek*“ (takové zprávy nalzáme poprvé od roku 1918).²⁷⁰ Svědčí o tom také intenzita stěhování. Lidé poprvé mění byty kvůli lokalitě, zatímco dříve bylo hlavní vůbec nějaký byt vlastnit či obývat. V souvislosti s vzniklou situací se od poloviny 30. let rozvíjí také činnost stěhovacích firem. Vznikají i první fotoateliéry, které se specializují na focení bytů a domů pro realitní inzerci (např. fotoateliér Foto Deyl, Vomáčka Pardubice). Vedle toho však dochází ke zpomalení stavební činnosti, zvláště soukromý sektor se soustředí spíše na modernizaci bytů (koupelny, výtahy, balkony, rekonstrukce obecně) či výškové budovy v centru města.²⁷¹

Dle *Východočeského republikána* dosáhla míra stěhování právě až roku 1936 úrovně typické pro období před rokem 1918.²⁷² Město začínalo mít rovněž vůbec poprvé první volné byty v nouzových domech: „*Je zajímavo, že byty v nových stavbách se dobře pronajímají. Dnes chce každý raději do nového, už také proto, že nové byty jsou lépe vybaveny. Dnes už není možno provádět stavby ve způsobu poválečných staveb nouzových, neboť dnes je na bytovém trhu značná konkurence a na nové stavby se tedy kladou zvýšené požadavky.*“²⁷³

Odstoupení pohraničí a následná vlna příchozích uprchlíků zasáhla velmi silně právě Pardubice, které se staly pohraničním městem. Město se potýkalo nejen se stovkami bezprizorních uprchlíků (dle odhadů bylo uprchlíků jako takových pouze 1 100, což však nebylo konečné číslo, k tomu viz dále), které nemělo kam ubytovat. Příliv uprchlíků způsobil také revoluci na poli nájmu: „*Bytová krise podmínila i rychlý růst nájmu a nejsou ojedinělé případy, kdy za byt o dvou pokojích, kuchyni a příslušenství se žádalo až 400 Kč, dokonce až 800 Kč měsíčně, což bylo nad možnost i středně situovaných vrstev.*“²⁷⁴ Ve městě se rozmohla lichva, řada majitelů domů využila zrušení ochrany nájemníků z konce 30. let k tomu, že nájemníky vyhodila a

²⁷⁰ *Východočeský republikán*, 3. ledna 1936, s. 3.

²⁷¹ *Domovní právo*, 25. června 1936, s. 2.

²⁷² *Východočeský republikán*, 13. března 1936, s. 7.

²⁷³ *Tamtéž*, 24. dubna 1936, s. 5.

²⁷⁴ SOkA Pardubice. Pamětní kniha 1934–1966, s. 264.

zneužívala rapidního nárůstu poptávky po bytech ze strany uprchlíků, které však ubytovávala za výše zmíněné lichvářské částky. Bytové kanceláři přicházelo denně kolem 40 žádostí o přidělení bytu (od vícečlenných rodin). Zatímco roku 1930 měly Pardubice 28 846 obyvatel, před Mnichovem se počet zvýšil na 31 699 a po přílivu uprchlíků, státních zaměstnanců a úředníků, a v důsledku změn v období druhé republiky, překročí počet obyvatel města číslo 35 000.²⁷⁵ V závěrečné části práce se tak budeme soustředit na to, jakým způsobem se město vypořádalo s extrémním navýšením počtu obyvatel ve velmi krátkém časovém úseku.

Město reagovalo dvěma způsoby. V první řadě tvrdě zakročilo proti lichvářům. Jak opatření města, tak nařízení vlády do velké míry obnovila bytovou situaci, se kterou jsme se setkali po roce 1918. Byl zaveden nucený pronájem všech volných bytových prostor (nájemné bylo zmrazeno na podzim 1938 a rovněž vyšel přísný zákaz jeho zvyšování). Vlastníci nemovitostí byli povinni hlásit volné byty či pokoje (do osmi dní od uvolnění), dále platil zákaz držet si volné sezónní byty. V létě 1940 město rozeslalo všem domům ve městě dotazník, kde měl vlastník nemovitosti vyplnit počet lidí v jednotlivých bytech (pokud počet místností bytu přesahoval počet obyvatel o 1–2 dle situace, byl byt označen za nedostatečně využitý). Za neuposlechnutí či porušení těchto nařízení hrozila pokuta 5 000 Kč (v létě 1939 zvýšená na 60 000 Kč) nebo 14 dní vězení (v létě 1939 zvýšeno na 6 měsíců vězení).²⁷⁶

Nenalezli jsme sice doklady, že by byl v Pardubicích někdo potrestán, ačkoliv dokumenty městského úřadu mluví o tom, že se vlastníci bytů těmto povinnostem vyhýbali. Nejčastější výmluvou bylo, že vlastník chce v bytě provádět rekonstrukci či přestavbu a byt tedy nemůže nabídnout (zvláště oblíbeným podvodem bylo spojovat sousedící byty pro rekonstrukce do jednoho bytu). Další výmluvou byla snaha označit prostor za nevhodný k obývání (z technických, zdravotních či hygienických důvodů), město však nasadilo zdravotní komisi, která byt prohlédla a obvykle neshledala žádný problém.²⁷⁷ Dochovaly se také dokumenty, které dokazují dokonce anonymní udání na nevyužité bytové prostory. Dotyčný v jednom dopise bytové správě města píše: „Upozorňuji na 24 prázdných místností v domě paní

²⁷⁵ VAVŘÍK, Zdeněk: *Stavební vývoj Pardubic*. In: HORKÝ, Václav (ed.): *Pardubice: k 600 letům*. Pardubice 1940, s. 40–43.

²⁷⁶ Např. Opatření stálého výboru ze dne 16. listopadu 1938 č. 288, vládní nařízení ze dne 23. listopadu 1939 č. 314 Sb. o mimořádných opatřeních bytové péče.

²⁷⁷ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 333.

*Messanyové, která sama obývá 4 místnosti ve vile dr. Hermana u Kostelíčka. V době, kdy se má každý uskromnit nesmí být dovoleno zabírat tolik místností... Je povinností obce, aby zakročila ve prospěch uprchlíků, kteří se tísní v Bubenči. Pani Messanyová při své nemoci nepotřebují jistě mít tolik místností. Věřím, že město zakročí, aby místní noviny nepřetřásaly, proč jedna paní potřebuje 28 místností.*²⁷⁸ Nejčastěji si však majitel bytu prostory sám obsadil nájemníky a nečekal tedy na to, koho mu městu vnutí (v rámci tzv. příkazovacího práva). Nařízení tak mělo ve vztahu k vlastníkům bytů a domů spíše zastrášovací než reálně praktickou hodnotu. Přední lokální noviny (*Východočeský republikán, Východ, Bratrství, Východočeský obzor*) se zavázaly k tomu, že zdarma budou inzerovat jak volné byty, tak městské požadavky na ubytování. Pravidelně rovněž přinášely někdy až výhrušná hesla o zákazu zvyšování nájemného. Dle uvedeného klíče uvolněné byty se poté přidělovaly dle několika kritérií. Primárně bylo přihlíženo k početnosti rodiny a pracovnímu vztahu k městu či státní správě obecně. Roli hrála i doba, po kterou byl žadatel bez bytu. Absolutní přednost měli pak váleční invalidé a nositelé válečných vyznamenání.²⁷⁹ Všechna výše uvedená pravidla o využívání bytů apod. byla po vzniku protektorátu doplněna o nařízení, že nic z výše uvedeného se nevztahuje na německé příslušníky a objekty využívané německou správou.

Stejně jako po první světové válce i nyní byly k bydlení využívány nebytové prostory (půdy, sklepy, sklady). Jistý Vincenc Kopa ze Skřivánku (Na spravedlnosti čp. 734) byl po příchodu do města na podzim 1938 ubytován v provizorním bytě ve sklepě, jeden a půl metru pod úrovní dlažby. V zimě 1941 však podal na městský úřad stížnost, že stěny jsou vlhké, plesnivé a podlaha shnilá. Městský úřad na místo vyslal zdravotní komisi, která sice shledala jisté problémy, ale z kapacitních důvodů nedoporučila stěhování (město nemělo alternativní prostory). Kopa si tedy stěžoval na okresní úřad, jehož zdravotní komise shledala podmínky bydlení nepřijatelnými a přikázala městu sehnat dotyčnému bydlení. Celá kauza měla zdlouhavou dohru u soudu, kde město spor prohrálo a vzhledem k absenci bytu muselo zaplatit opravu a izolaci sklepa. Uvedený příklad však dokazuje podobnost se situací po roce 1918.²⁸⁰ Obdobným způsobem město nevstřícně jednalo i v případě skupiny úředníků, kteří

²⁷⁸ *Tamtéž*, karton č. 263. Anonymní udání z 30. října 1938.

²⁷⁹ *Tamtéž*, karton č. 333. Správa budov.

²⁸⁰ *Tamtéž*, karton č. 263. Případ Vincence Kopy z ledna 1941.

byli po vystěhování ze Sudet zaměstnáni v Pardubicích a jako bydliště využívali opuštěný sklad se shnilými matracemi z nouzových domů (Smilova ulice, čp. 391).

Na druhou stranu město plánovalo stavět a vypsaloby výběrové řízení na stavbu šesti třípatrových nouzových činžovních domů dle návrhu architekta Karla Řepy. Na stavbu dostalo příspěvek od Ministerstva sociální péče, Ministerstva financí a od Městské spořitelny si vypůjčilo 3 600 000 Kč.²⁸¹ Vzhledem k začátku druhé světové války byl počet domů snížen na čtyři a jejich stavba začala roku 1940 Na Skřivánku. Činžovní domy měly celkem 142 nouzových bytů pro nově příchozí státní zaměstnance ze zabraných území (viz dále). Vzhledem k zdoluhavému průběhu stavby přišla na scénu již naposledy Karanténa, kterou menší část uprchlíků využila.²⁸² Všimněme si, že budované byty měly mnohem vyšší kvalitu, než nouzové narychlo postavené ubytování po roce 1918. Zde se přímo zrcadlila negativní zkušenosti a Karanténou: „*Stavbu provisorních ubikací nemá obec v úmyslu prováděti po zkušenostech z dřívějších let z barákové osady, zřízené po převratu roku 1919 z baráků bývalé vojenské záložní nemocnice. Tohoto nouzového ubytování využívá stále 320 rodin a jest nezdravé (roku 1939!), zvláště v zimních měsících, a nevyhovuje ani po stránce bezpečnostní, požární a policejní.*“²⁸³

Roli hrál i výše uvedený fakt, že lidé od poloviny 30. let hledali nejen stabilní ubytování, ale nově i kvalitu a pohodlí. Na straně druhé je třeba toto tvrzení mírně zrelativizovat, neboť v pardubickém archivu je uložen rozsáhlý plán na vybudování dřevěné barákové kolonie (nelze si nevšimnout podobnosti s Karanténou) s plánovaným umístěním v blízkosti Zámečku. K samotné stavbě ale nikdy nedošlo a mimo dochovaného plánu s mapou není na příslušném místě doložena žádná bližší specifikace. Zmíněný plán však pochází až z období války, nikoliv v doby druhé republiky.²⁸⁴

Mimo aktivity města značně ožila i soukromá výstavba bytů. Druhá republika tak představuje v jistém smyslu stavební vrchol, který je však zcela ukončen začátkem války. V letech 1938–1939 byl postaven čtyřpatrový činžovní dům dr. Horáčka u Výstaviště, čtyřpatrový činžovní dům stavitele Medka v Bubeníkově ulici, čtyřpatrový dům ve Smilově ulici, dva velké čtyřpatrové činžovní domy vznikly také

²⁸¹ *Tamtéž*, karton č. 262. Uvedený karton obsahuje zřejmě nejvíce informací o bytové problematice v období tzv. druhé republiky.

²⁸² Na obhajobu města lze říci, že bylo schopno zajistit adekvátní provizorní ubytování bez nutnosti nastěhovat všechny příchozí uprchlíky do Karantény.

²⁸³ *Tamtéž*, karton č. 263. Městský úřad ze dne 23. března 1939.

²⁸⁴ *Tamtéž*, karton č. 332.

na Havlíčkově ulici a stavitel Alexa postavil třípatrový činžovní dům v Hronovické ulici. Obecně se v letech 1938–1939 investovalo v rámci soukromého sektoru 20 milionů korun do bydlení.²⁸⁵ Současně bylo v této době postaveno či rozestavěno celkem deset třípatrových či čtyřpatrových činžovních domů o kapacitě 200 bytů, 25 laciných rodinných vil a 150 rodinných domů.²⁸⁶

Městský úřad získal díky jednání s řadou aktérů velké množství materiálu pro uprchlíky. Pluk sv. Václava poskytl 100 pokrývek (za 3 Kč denně), Červený kříž věnoval 100 kavalců, 100 podhlavníků a 200 kusů prostěradel. Oblečení a další pokrývky či jiné věci každodenní potřeby (umyvadla, kamna, vaničky pro děti, necky, kbelíky apod.) poskytli také místní živnostníci, městská elektrárna dala zdarma 200 kusů slavníků, 400 příkrývek a 10 tun uhlí pro vytápění uprchlických táborů ve městě. Městu na péči o uprchlíky přispívalo Ministerstvo sociální péče, a to do 8 Kč na osobu denně.

Komplikovanější však bylo získat prostory, kam zhruba 900 (ke sporům o reálné počty viz poznámka)²⁸⁷ nově příchozích rodin umístit. Nešlo pouze o uprchlíky, neboť ti byli ve městě často pouze dočasně, počet opravdových uprchlíků se odhadoval na 1 100 osob²⁸⁸ (některé prameny uvádí sice 900, ale často jsou datovány pouze k říjnu 1938²⁸⁹). Město rovněž muselo nastálo přijmout státní zaměstnance z obsazených území. Počet rodin státních zaměstnanců byl odhadován na 450. Do Pardubic také přišli státní zaměstnanci z úřadů, které se do města přesídlily roku 1939.

První velkou lokací, kde byl zřízen uprchlický tábor, představoval městský stadion. Město vyjednalo se Spolkem československých turistů pronájem spolkové noclehárny na stadionu pro 40 osob (za osobu město platilo asi 15 Kč měsíčně, aby byly pokryty provozní náklady, obvykle se zde platilo 4 Kč za jednu noc). K tomu

²⁸⁵ *Východočeský republikán*, 24. února 1939, s. 8.

²⁸⁶ *Východočeský kraj*, 16. června 1939, s. 6.

²⁸⁷ Některé zdroje uvádí 900 uprchlíků, zřejmě jsou však mylné, protože současně například citují, že 450 z nich jsou státní zaměstnanci, ale již neberou v potaz fakt, že státní zaměstnanci s sebou brali i vlastní rodiny, viz: *Východočeský republikán*, 25. listopadu 1938, s. 4. Jiné zdroje pro změnu uvádí počet uprchlíků na 1 300 osob. V dokumentech je rovněž zmatek při ubytování osob či rodin, často se údaj neuvádí, nebo je uveden pouze ad hoc v některých případech. S ohledem na zprávu pro Ministerstvo sociální a zdravotní správy, citovanou dále v textu, kde je jasně uvedeno, že Pardubice shání přes 800 bytů pro ubytování **rodin**, je však zřejmé, že číslo 900 rodin může být reálné. V rámci tohoto údaje (čísla) ovšem mohou být započítány jak rodiny pracovníků nových státních úřadů, tak rodiny uprchlíků.

²⁸⁸ *Východočeský republikán*, 25. listopadu 1938, s. 4.

²⁸⁹ Prameny se rovněž rozcházejí v terminologii, některé mluví o rodinách, jiné pouze o jednotlivcích. SOkA Pardubice. Pamětní kniha 1934–1966, s. 777.

mělo město k dispozici ještě šest dalších velkých nocleháren v rámci stadionu s kapacitou 92 kavalců. Jedna místnost byla zvláště určena pro matky s malými dětmi. Zde se však žádný pronájem neplatil.

Druhou lokalitou byly městské lázně v Bubenči, kde se narychlo zřídily prozatímní byty. Celkem 22 místností nabízelo ubytování 20 rodinám ve 20 nouzových bytech (až na dva byly všechny o jedné místnosti, kde však byl k dispozici sporák). Větší část (15 místností) vznikla z vanových lázní, zbytek byly starší byty s dřevěnou podlahou. Rozlohou měly byty kolem 13 metrů čtverečních, maximálně však 18 metrů čtverečních. Úprava prostor vyšla město na 12 500 Kč, což se mělo uhradit z nájmu. Každá rodina musela platit dvě koruny za metr čtvereční, nájem za měsíc tak činil obvykle 40–55 Kč. Oproti Stadionu šlo o ubytování s větším soukromím a pohodlím, bylo to však vyrovnáno hrazením nájemného (ačkoliv velmi nízkého).²⁹⁰

Třetí lokalitou pro ubytování uprchlíků byla noclehárna místního Sokola (pojala 50 osob). Do drobných úprav zde město investovalo 2 800 Kč. Poslední a největší lokalitou, v tomto případě již zcela nouzovou, byl autopavilon (resp. jeho rotunda). Uprchlíci zde leželi na dřevěných lůžcích, pokrytých slámou. Prostory měly maximální kapacitu pro 700–750 osob. Zde bylo rovněž hlavní stanoviště hromadného stravování, kam mohli docházet uprchlíci z celého města. Zdejší ubytování však bylo záhy kritizováno jako nehygienické a zdravotně závadné. Z toho důvodu město přesunulo 160 uprchlíků do areálu městské elektrárny.²⁹¹

Jako nejzazší forma ubytování sloužila již tradičně Karanténa. Město zde za 9 800 Kč upravilo barák č. 26 pro 34 rodin (jedné rodině sloužila jedna místnost). Rozměrem byly vzniklé byty o 12–24 metrech čtverečních (70 % bytů však mělo zmíněných 12 metrů). Nájemné se pohybovalo ve výši 20–30 Kč měsíčně a stejně jako jinde sloužilo pouze k pokrytí původní investice. Město obstaralo rovněž skladovací prostory pro nábytek (a majetek obecně) odsunutých, a to v areálu továrny F. Dvořáka a některých dalších firem. Okresní pomocný výbor rovněž ubytoval několik dětí u zámožných pardubických rodin.²⁹²

²⁹⁰ *Tamtéž*, karton č. 262.

²⁹¹ *Tamtéž*.

²⁹² Pro jednotlivé lokality a záležitosti, spojené s ubytováním uprchlíků viz: SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 263. Pro aktivitu firem a místních rodin viz: *Východočeský republikán*, 25. listopadu 1938, s. 4.

Problém však nepředstavovali pouze uprchlíci (část z nich navíc město opustila), ale hlavně státní zaměstnanci, kteří byli ze zabraných území přesunuti do úřadů a státních institucí ve městě. V první řadě šlo o železničáře, z nichž část město umístilo prozatímně do baráku č. 26 v Karanténě, pro ostatní začalo budovat malé nouzové domy u Zámečku (Bílé předměstí).²⁹³ Počítalo se s tím, že druhá republika bude dlouhodobou záležitostí a je tedy třeba zajistit permanentní ubytování (uprchlíci byli ve městě mnohdy jen dočasně, než si našli stálé ubytování jinde či v okolí Pardubic). Celkem 200 rodin železničních zaměstnanců tak bylo rozprostřeno k Zámečku, do Karantény a také do přiléhajících vesnic (Holice, Přelouč, Počáply, Lázně Bohdaneč, Čivice, Kostěnice), kde jim místní obyvatelé nabídli ubytování. Majetek rodin železničních zaměstnanců byl několik týdnů uskladněn prozatímně ve vagónech do té doby, než město zajistilo skladovací prostory u pardubických firem. Vedle železničářů přišla do města také skupina 20 policistů s rodinami. Část uprchlíků i státních zaměstnanců byla schopna nalézt ubytování sama v rámci činžovních bytů ve městě (pokud přišli včas).²⁹⁴

Pronájmy v této době byly i po zmražení poměrně vysoké. Volné byly obvykle tři typy bytů, a to byt o rozloze 65 metrů čtverečních (41 metrů užitkových, velký pokoj, kuchyň, koupelna) stojící kolem 245 Kč měsíčně. Nebo byty o dvou pokojích s koupelnou a kuchyní o rozloze kolem 80 metrů čtverečních za cenu kolem 300 Kč měsíčně. Nájemné ve větších bytech (kolem 100 metrů čtverečních) činilo 400 Kč i více. Dobová nabídka odpovídala výše uvedenému fenoménu, který byl konstantní již od hospodářské krize, tedy nouze o malé byty a naopak přebytek bytů větších a dražších. Nepodařilo se nám sice zjistit, kolik uprchlíků využilo těchto volných bytů, pravděpodobně se však jejich počet pohyboval v řádu jednotek, maximálně dvou desítek (s ohledem na dříve uvedené počty volných dražších bytů).²⁹⁵

Roku 1940 provádělo Ministerstvo sociální a zdravotní správy dotazníkové šetření ohledně bytových podmínek ve městech protektorátu nad 5 000 obyvatel. Město Pardubice ve zprávě, kterou pro ministerstvo vypracovalo, uvedlo následující: o řádný byt se k tomuto roku ucházelo 925 rodin, z nichž 335 stále obývalo byty

²⁹³ SOKA Pardubice, fond AMPce, karton č. 595. Postaveno bylo nakonec 50 malých nouzových domů, které po válce rychle chátraly. Číslovány byly kombinací písmene a arabského čísla, např. A2, A7, B3 apod.

²⁹⁴ *Tamtéž*, karton 262, 263.

²⁹⁵ *Tamtéž*.

v Karanténě, ostatní uchazeči byli usazeni v provizorních táborech ve městě nebo bydleli ve výše uvedených vesnicích kolem Pardubic. Více jak 90 % uvedených příchozích obyvatel pocházelo z území Sudet, Podkarpatské Rusi a Slovenska. Z hlediska žádostí převažoval zájem o jednopokojové (416 rodin) a dvoupokojové byty (420).²⁹⁶ Ve městě tak chybělo více jak 800 bytů. Situaci, vzniklou za druhé republiky, se nepodařilo uspokojivě vyřešit a do konce druhé světové války fungovalo výše uvedené provizorium. I po dostavbě všech zmíněných činžovních domů, jmenovaných v souvislosti se stavebním ruchem 1938–1939, nemělo necelých 800 rodin stále řádné bydlení. Město se různě snažilo získat stavební dotaci od jednotlivých ministerstev a v lednu 1940 po vzoru porevolučních let založilo Obecně prospěšný stavební spolek.²⁹⁷

Kromě stavby šesti domů, zredukovaných na čtyři (o 142 bytech), a poté skupiny domů u Zámečku pro železniční zaměstnance (malé dělnické domy), stavební ruch spíše stagnoval. Dočasně mohlo bytové tísni ulehčit vládou oznámené přemístění Ředitelství pošt a telegrafů do Hradce Králové, kde mělo dojít ke sloučení s ředitelstvím drah Ředitelství dopravy (tak by odešlo i 250 zaměstnanců a jejich rodiny). Avizované přemístění však bylo zrušeno a ředitelství se pouze přesunulo do budovy Městského technického muzea (původní budovu ředitelství obsadil oberlandrát a gestapo). Do Pardubic byly navíc přesunuty některé další instituce (Úřad pro statistickou službu, Ústřední kontrola příjmů ministerstva dopravy a Likvidatura zaopatřovacích a odpočivných požitků). Na byty pro tyto úředníky však město získalo příspěvek od Ministerstva dopravy.²⁹⁸ Na počátku uvedené číslo o 900 rodinách, které v Pardubicích od období druhé republiky postrádaly byt, tak velmi pravděpodobně zahrnuje i úředníky těchto nových institucí.

Město bylo také finančně vyčerpáváno neustálými požadavky německé správy na poli modernizaci bytů, či přestavby tak, aby vyhovovaly německým úředníkům. Za zvláštní pozornost stojí v archivu zachovaný rozsáhlý plán přestavby Messányho vily (Bulharská ulice u Matičního jezera) dle přání místního oberlandráta doktora Hackera v ceně 320 000 Kč. V dokumentech města je přímo uvedeno, že

²⁹⁶ *Tamtéž*, karton č. 262. Analýza vypracovaná pro Ministerstvo sociální a zdravotní správy ze dne 16. ledna 1940.

²⁹⁷ *Tamtéž*, karton č. 262. Městský úřad, 16. ledna 1940.

²⁹⁸ *Východočeský republikán*, 17. února 1939, s. 11.

Městská technická kancelář musí pro německé „přátele“ shánět ty nejkvalitnější a nejdražší materiály.²⁹⁹

Německá správa si již v březnu 1939 vyžádala seznam všech městských bytů, z nichž si vybrala ty nejlepší a nastěhovala do nich své úředníky, důstojníky a jejich rodiny, a to za jednostranně oktrojovaných cen. V první řadě šlo o dva činžovní důstojnické domy, postavené v souvislosti se stěhováním jezdeckého učiliště Na Skřivánku (domy o 12 bytech, doposud spravované Československou státní vojenskou správou, čp. 1124 a 1125).³⁰⁰ Pro nacisty nejlukrativnější se však stala zejména vilová čtvrť u Matičního jezera. Žádané domy museli často jejich obyvatelé opustit či vyklidit alespoň jednu část, vojáci si rovněž zabrali nově postavené (občanské) činžovní domy Na Višňovce (Skřivánek).³⁰¹ Problém byl rovněž v tom, že od roku 1941 byla zakázána stavba civilních budov na území protektorátu. Byty se tak v praxi nestavěly žádné, a jak bylo uvedeno, dokončené byty dostávali preferenčně němečtí příslušníci, což byl i případ bytů, které byly opuštěny židy či emigranty. Další ranou bylo zrušení ochrany nájemníků včetně regulace nájmu protektorátní vládou od roku 1941. Spojenecké nálety z léta 1944 navíc ponechaly zhruba 349 přeživších bez střechy nad hlavou. Vzhledem k nemožnosti budovat byty je přijalo celkem 35 různých vesnic z okolí města. Válečné období tak patří z hlediska bytové problematiky k době stagnace a provizoria. Pokud Městská technická kancelář dávala k něčemu souhlas v oblasti bytové problematiky, týkalo se to drobných oprav. Ani s přístavbami stávajících domů se však prakticky nesetkáme.

Nyní si povšimněme, jak se ve stavební a architektonické oblasti projevila národovecká a xenofobní atmosféra druhé republiky. *Východočeský republikán* na podzim 1938 vyzval: „*A ne jak třebas se dosud děje, že nám pardubské stavby provádějí německožidovští architekti. V Pardubicích v přítomné době staví dva bohatí doktoři a jejich projekty jsou zhotoveny od vídeňského německého architekta. Divadlo nám představoval rovněž vídeňský architekt. To ovšem byly jiné doby. Dnes jako malý národ, musíme se zařizovat docela jinak.*“³⁰² List národní demokracie se na začátku ledna 1939 pohoršoval nad tím, že pardubická Prokopova továrna zaměstnává židovského architekta pro vybudování firemního pensionu u Konopáče

²⁹⁹ SOkA Pardubice, fond AMPce, karton č. 262. Městský úřad, 12. prosince 1939.

³⁰⁰ *Tamtéž*, karton č. 555. Evidence obyvatel dle ulic.

³⁰¹ *Tamtéž*, karton č. 263. Žádosti o byty.

³⁰² *Východočeský republikán*, 11. listopadu 1938, s. 2.

nedaleko Heřmanova Městce.³⁰³ Již v listopadu 1938 v souvislosti s vlnou uprchlíků z pohraničí vyzývaly místní noviny k dodržování nacionálního klíče při rozdělování volných bytů, mezi přichozími je totiž: „*I dosti bohatých židů, kteří se zajímají o přepychovější byty v nových palácových stavbách na Wilsonově třídě. Většinou však jest dávana přednost českým lidem, což je jediné správné stanovisko a mělo by býti všeobecně dodržováno.*“³⁰⁴

Nebývalý rozvoj Pardubic a nechtěné zvýšení počtu obyvatel v období za druhé republiky pak vedlo k oprášení myšlenky vzniku tzv. Velkých Pardubic. Šlo o cílený stavební rozvoj města do všech směrů za účelem obsáhnout blízké obce a začlenit je do města, a to podobně, jako se stalo v době první republiky Na Skřivánku (Jesničánky) či na Bílém předměstí (Pardubičky, Familie). Myšlenka byla diskutována již ve 20. letech, tehdy se počítalo se zvýšením počtu obyvatel z 25 162 (k roku 1924) na skromných 32 042. Město si od této možnosti slibovalo také více příjmů z poplatků a dávek.³⁰⁵ Prakticky okamžitě tato myšlenka vystoupila do popředí v období druhé republiky. K městu se měly připojit Nemošice, Drozdice, Spojil, Studánka, Trnová, Ohrazenice, Rosice, Doubravice, Semtín, Svítkov a Popkovice, čímž by se docílilo vzniku velkoměsta o více jak 50 000 obyvatelích. Koncept byl diskutován zvláště v době druhé republiky, a to nejen v důsledku navýšení počtu obyvatel, ale také s ohledem na nekonečné diskuze kolem regulačního plánu města.³⁰⁶

³⁰³ *Východ*, 20. ledna 1939, s. 5.

³⁰⁴ *Tamtéž*, 4. listopadu 1938, s. 3.

³⁰⁵ *Tamtéž*, 26. července 1924, s. 1.

³⁰⁶ *Východočeský republikán*, 9. prosince 1938, s. 6.

10. ZÁVĚR

Předložená diplomová práce se zabývala bytovou problematikou v Pardubicích v letech 1918–1939. Text si kladl za cíl analyzovat bytovou problematiku v různých dimenzích, a to od problémů čistě stavebních a architektonických po faktory spíše sociální, politické, vojenské i spolkové. Pokud bychom měli odpovědět na předloženou výzkumnou otázku, tedy do jaké míry se promítl masivní rozvoj města na přelomu 19. a 20. století v bytové problematice, musíme konstatovat, že dopad byl naprosto zásadní. Proměna provinčního města v průmyslové centrum východních Čech si vyžádala na bytové kapacitě města a úrovni bydlení svou daň a město se prakticky po celé sledované období s tímto problémem zcela nevyrovnalo. Řešení paradoxně leží až mimo námi sledované období, a sice v poválečné etapě, kdy je zbořena neblaze proslulá Karanténa a vybudováno sídliště Dukla. Mezitím se však Pardubice musely vyrovnat s další bytovou krizí, následující po roce 1945, přičemž v Pardubicích byla tato krize dále umocněna v důsledku bombardování zdejších průmyslových závodů na konci války, jež zasáhlo rovněž hustě obydlené části.

V první části práce jsme se zabývali průběhem bytové krize po roce 1918 a nástroji, kterými byla tato krize řešena. Přihlédli jsme nejen k lokálním projevům obecných faktorů, spojených s válkou, ale i k faktorům zcela unikátním a typickým pro region (významný vliv Karantény na bytovou problematiku). Město neřešilo bytovou krizi pouze výstavbou nouzových činžovních domů, dotovaných státem (ačkoliv ta představovala hlavní nástroj), ale velmi často např. levným prodejem obecních pozemků soukromníkům pod podmínkou, že na prodávaných parcelách bude postaven činžovní dům.

V druhé části bylo poukázáno na zajímavý fenomén Karantény, která představovala sama o sobě další nástroj města k řešení bytové nouze, přičemž opět šlo o nástroj unikání pouze pro Pardubice, neboť bývalá vojenská nemocnice byla svou rozlohou největší ve střední Evropě, a ačkoliv jsme zmínili několik možných plánů na její poválečné využití, městské zastupitelstvo se nakonec přiklonilo k přeměně nemocnice na jakési sídliště nouzového bydlení. Jak masová výstavba nouzových bytů, tak bytové využití Karantény, byly v daném kontextu (krátce po roce 1918) přínosné, ale zvláště od poloviny 30. let zpětně kritizované. O nouzové byty nebyl v krátkém období bytového dostatku, a to zhruba v letech 1936–1938, zájem (vzhledem k jejich nevalné kvalitě), a Karanténa se stala obrovským sociálním

problémem. Lokalitu bývalé vojenské nemocnice totiž neobývali pouze lidé čekající na přidělení bytu, ale postupně se zde začali shromažďovat sociálně slabší skupiny, zejména nezaměstnaní, chudí a nájemníci vyhození za neplacení činže z jiných částí Pardubic, značně zde rovněž vzrostla trestná činnost. Samotný „provaz“ Karantény byl rovněž ztrátový, jelikož velká část zdejších obyvatel nebyla schopna hradit i tak extrémně nízké nájem (často desetinásobně nižší než průměrná činže ve městě).

Významnou roli na poli bytové otázky sehrála bytová družstva. Mimo tradiční družstva, jejichž založení bylo iniciováno státem a městskou správou po roce 1918, zde působilo i několik netypických skupin. Spolek pro zvyšování lidového blahobytu představoval socialistické hnutí, usilující o přeměnu Pardubic na město typických anglických domů se zahrádkou, jež měly být dostupné i pro dělníky. Družstvo Spořilov bylo sponzorováno místní spořitelnou a vybudovalo celou jednu městskou část. V rámci Pardubic lze doložit i činnost některých profesně zaměřených družstev (družstvo úředníků, zaměstnanců pošty a firmy Telegrafia). Místní firmy sice podporovaly bytovou výstavbu pro své zaměstnance, ale pouze v malé míře. Komparace s ostatními městy je však problematická v tom, že dané téma je nezpracované a srovnávat tak můžeme snad jen s baťovským Zlínem, jež ale představuje velmi netypický a svým způsobem unikátní případ.

Samostatnou kapitolu jsme věnovali bytovému rozměru spojenému s přesunem jezdeckého učiliště z Hodonína do Pardubic. V tomto případě se domníváme, že město si skutečně vzalo mnohem větší zátěž, než bylo schopno unést. I přes původní sliby, Pardubice nezajistily odpovídající bydlení pro důstojníky, vojáky a frekventanty školy. Některé bytové prostory byly dokonce odebrány civilistům, pro něž byly původně budovány, což vyvolalo značný odpor čekatelů na přidělení bytu v Karanténě, obratně využitý zvláště komunisty. Shánění bytů probíhalo často ad hoc a na poslední chvíli.

V kapitole „Vlastníci bytů, nájemníci a bydlení“ jsme se zaměřili na různé aspekty spojené s bydlením. V první řadě bylo analyzováno fungování Spolku majitelů domů, který představoval jistou pravicovou opozici (úzké personální i finanční napojení na národní demokracii) vůči levicovému přístupu v rámci řešení bytové otázky. Ačkoliv se bytová problematika nemusí jevit jako polarizující či atraktivní téma, list výše zmíněného spolku sváděl často urputné boje a měl ostré slovní přestřelky s deníky levicových stran. Dále jsme se zabývali bytovým trhem, a to nejen nabídkou/poptávkou po různých typech bydlení, ale i výší činže v závislosti

na geografickém umístění v rámci města, a rovněž předními stavebními a realitními firmami, stejně jako vůdčími architekty města. V závěru kapitoly jsme stručně zmínili poplatky, které byly mimo činži spojené s bydlením (zvl. energie, ale i svoz odpadu).

Poslední kapitola pod názvem „Bytová problematika ve stínu druhé republiky“ popisuje druhorepublikovou bytovou krizi a nástroje, které město užilo k jejímu řešení. Ačkoliv jsme výše konstatovali problémy se získáváním pramenů, tak právě zde musíme uvést, že toto období je na prameny poměrně bohaté a umožňuje vytvořit si velmi solidní představu o bytové situaci. Můžeme se zde setkat jak se všemi fenomény, spojenými s bytovou krizí po roce 1918, tak s přechodným ubytováním uprchlíků i mimo oblast Karantény, zvláštními nařízeními v oblasti bydlení (jež šla často nad rámec krize po roce 1918) a posléze i vlivem okupace na bytovou otázku.

S jistým zjednodušením lze na základě dosavadního výzkumu vymezit pět fází ve vývoji bytové otázky v Pardubicích. První fází představuje období od roku 1918 zhruba do poloviny 20. let, jež je charakterizováno akutním bytovým nedostatkem, masovou výstavbou nouzových bytů a obecně značnou palčivostí bytové otázky. Druhou fází lze vymezit léty 1925–1929, v této etapě stále figuruje bytový nedostatek a čekatelé musí využít kapacitu Karantény. Ustává však státní a městská bytová výstavba ve prospěch výstavby soukromé. Při jisté míře zjednodušení lze hovořit o relativním bytovém dostatku. Třetí etapa se vztahuje k období hospodářské krize (1929–1935), které je opět charakterizováno bytovým nedostatkem a zvýšenou poptávkou po bytech. Zde se však poprvé setkáváme s tím, že jsou ve městě neobsazené byty (zpravidla luxusní velké byty v centru), naopak roste poptávka po malých bytech. Čtvrtá fáze, kterou můžeme vymezit léty 1936–1938, probíhala ve znamení krátkého období téměř úplného bytového dostatku, dominuje soukromá výstavba a nejsou realizovány prakticky žádné městské projekty bytové výstavby. Pátá fáze je charakterizována akutní bytovou krizí, v některých ohledech i přesahující bytovou krizi po roce 1918. Pardubice musely po odstoupení pohraničí pojmout značné množství uprchlíků, kteří se ve městě přechodně či natrvalo usadili. Tato krize prakticky trvá po celé válečné období.

V úvodu jsme se rovněž pokusili vymezit hypotézu predikující pro město charakteru Pardubic převahu socialistického pojetí bytové otázky, naopak křesťansko-sociální a pravicově-liberální pojetí by zde mělo absentovat, respektive

být nevýrazné. Pro křesťansko-sociální proud náš předpoklad nepochybně platí, na bytovém poli jsme se prakticky s činností politického katolicismu neseťkali (vyjma jednoho případu zmíněného v textu). Naopak ve veřejném diskursu byl silně zastoupen opoziční pravicový a liberální přístup k řešení bytové otázky, a to v listech národních demokratů a Spolku majitelů domů, přičemž řada pravicových argumentů se pravidelně dostávala i do dalších regionálních tiskovin. V praktické politice samozřejmě dominoval socialistický přístup, a to nejen s ohledem na složení zastupitelstva a tím i městské rady, ale i s ohledem na spíše „levicový“ charakter první republiky obecně. Rámec pro bytovou politiku do značné míry vytvářela právě vláda (ochrana nájemníků, podpora pro výstavbu nouzových bytů, daňové výhody) a město tolik nástrojů k dispozici nemělo.

Předložená práce si klade za cíl být pouze případovou studií o bytové problematice na příkladu jednoho regionu, respektive města. Domníváme se, že u prozatím nezpracovaných jevů a fenoménů je to prakticky jediná cesta v jejich zkoumání. Jak bylo uvedeno v úvodu, téma bytové problematiky prozatím do české historiografie příliš neproniklo a až na dílčí výjimky (např. Zlín) nám chybí jak studie plošného charakteru, tedy práce o bytové problematice v první ČSR, tak studie zaměřené regionálně a lokálně. Vzhledem k výše uvedenému se domníváme, že existuje značný potenciál k dalšímu výzkumu. Z heuristického hlediska však musíme konstatovat, že v případě Pardubic je obdobná analýza bytové problematiky před rokem 1918 na základě dostupných pramenů obtížně proveditelná. Naopak poměrně dobrý potenciál skýtá možnost zabývat se bytovou problematikou ve městě Pardubice po roce 1945. Za významný problém lze označit špatnou dostupnost pramenů k soukromé výstavbě, a tím není myšlena jen drobná výstavba malých rodinných domů, ale i některé přední stavební firmy města (např. Hořeňovský), ke kterým se nám nepodařilo získat téměř žádný archivní materiál, ač víme, že šlo často o přední stavební firmy města.

11. PRAMENY A LITERATURA

11. 1. Archivní prameny

Státní okresní archiv Pardubice (SOkA Pardubice)

Fond Archiv města Pardubice (AMPce)

- Budovy
- Daně
- Domovské právo
- Evidence obyvatel dle ulic
- Chudinství
- Karanténa
- Kniha cizích příslušníků
- Kniha vydaných domovních listů
- Nadace a fondy
- Obecní pozemky
- Plynovod
- Pozemky
- Prodej pozemků
- Seznam a popis veškerých pozemků
- Seznam majitelů domů
- Správa budov
- Učednická útulna
- Věci chudinství
- Věci stavební
- Vodovod
- Zápisy schůzí a vynesení městské rady
- Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva
- Žádosti o byt

Fond Spolek pro podporování nemajetných studujících v Pardubicích (1865–1950).

Fond Stavební a úsporné družstvo Pardubice (1897–1955).

Fond Okresní úřad Pardubice

- Bytová péče
- Ubytování a zásobování vojska
- Věci stavební
- Vojenské věci

Pamětní kniha (1895–1933)

Pamětní kniha (1934–1966)

Sbírka map a plánů (1668–1993)

11. 2. Tištěné prameny

Knihovna SOKA Pardubice:

Horák, František: *Na družstevní hnutí na Pardubicku*. In: Sociálně demokratické Pardubicko. Pardubice 1931. (sign. C01238)

Laušman, Bohdan: *35 let konsumního družstva „Budoucnost“ v Pardubicích*. Pardubice 1932. (sign. B00390)

40 let Ústředního konsumního, výrobního a stavebního družstva Budoucnost v Pardubicích. Pardubice 1937. (sign. B00394)

50 let Ústředního konsumního, výrobního a stavebního družstva Budoucnost v Pardubicích. Pardubice 1947. (sign. B00391)

Jubilejní výroční zpráva Ústředního konsumního a výrobního spolku „Budoucnost“ v Pardubicích, zapsaného společenstva s ručením obmezeným za správní rok 1921–1922. Pardubice 1922. (sign. B04726/1921-22)

Výroční zpráva Ústředního konsumního a výrobního spolku „Budoucnost“ v Pardubicích, zapsaného společenstva s ručením obmezeným za správní rok 1923–1924. Pardubice 1925. (sign. B04726/1923-24)

Výroční zpráva a účetní uzávěrka 1929 Ústředního konsumního a výrobního spolku „Budoucnost“ v Pardubicích, zapsaného společenstva s ručením obmezeným. Pardubice 1930. (sign. B04726/1929)

Výroční zpráva a účetní uzávěrka 1930 Ústředního konsumního a výrobního spolku „Budoucnost“ v Pardubicích, zapsaného společenstva s ručením obmezeným. Pardubice 1931. (sign. B04726/1930)

70. let družstevního hnutí na Pardubicku 1897-1967. Pardubice 1967. (sign. C00392)

Knihovna Východočeského muzea v Pardubicích:

Český svět Pardubicům. Pardubice koncem roku 1924. Praha, Šolc a Šimáček 1925. (sign. T 2021)

DOLEŽAL, František: *Pardubická karanténa. Grafika – K. J. Slabý*. Pardubice 1946. (sign. T 2024)

PAROULEK, Josef: *Barákové město c. a k. válečné nemocnice v Pardubicích*. Pardubice 1917. (sign. 1311)

POTĚŠIL, František: *Pardubice. Stručný průvodce městem a okolím*. Pardubice 1931. (sign. 29)

VÁCHA, František: *Pardubice za světové války. Kronika současných událostí*. Pardubice, Městský osvětový sbor 1937. (sign. 1249)

Vědecká knihovna v Olomouci

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. 1. díl. Praha, Státní úřad statistický 1924. (sign. II 69.016/ VI(9)1)

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. 1. a 2. díl. Praha, Státní úřad statistický 1934. (sign. II 69.016/ VI(98)7, VI(104)8)

11. 3. Dobový tisk

Bratrství

Domovní právo

Národní politika

Osvěta lidu

Právo lidu

Samostatné směry

Socialistický ruch

Východ

Východočeský kraj

Východočeský obzor

Východočeský republikán

Východočeský rozhled

11. 4. Literatura

BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel.: *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. Pardubice, Helios 2006.

BARTOŠ, Štěpán – PANOCH, Pavel: *Karel Řepa: pardubický architekt ve věku nejistot*. Pardubice, Helios 2003.

BIČÍK, Zdeněk: *Pardubice od A do Z*. Pardubice 1990.

BOROVEC, Petr: *Historie a současnost podnikání na Pardubicku*. Žehušice, Městské knihy 2007.

BOROVEC, Petr: *Stručná historie živnosti, obchodu a průmyslu v Pardubicích*. AB – Zet Pardubicka 2000.

BRONCOVÁ, Dagmar: *Knih o městě Pardubice*. Praha, Milpo Media 2009.

BROŽ, Radovan: *Osmdesát let od příchodu Vojenského jezdeckého učiliště do Pardubic*. Zprávy Klubu přátel Pardubicka, č. 5–6, 2005.

DVOŘÁK, Karel: *Město v městě zrozené*. Havlíčkův Brod, Východočeské nakladatelství 1962.

ENGELS, Friedrich: *Bytová otázka*. Praha, Levá fronta 1932.

FOŘT, Ludvík (ed.): *Rozprava o poválečné otázce bytové u nás a v cizině*. Praha, Česká národohospodářská společnost 1925.

FREIWALD, Jindřich: *Naše stavby*. Praha 1924.

HORÁK, Petr: *Vojenská karanténa v Pardubicích 1914–1918*. Univerzita Pardubice, rukopis bakalářské diplomové práce, Pardubice 2009.

HORSKÁ, Pavla a kol.: *Zrod velkoměsta: urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha, Paseka 2002, 352 s. PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850–1920*. Praha, Scriptorium 1999.

HORKÝ, Václav (ed.): *Pardubice: k 600 letům*. Pardubice 1940.

HOVORKA, Václav – HRUBÝ, Vladimír – PODDANÁ, Jana: *Pardubicko na mapách a plánech*. Pardubice, Státní okresní archiv 1997.

HOVORKA, Václav – HRUBÝ, Vladimír – PODDANÁ, Jana: *Pardubicko na situačních a orientačních plánech*. Pardubice, Státní okresní archiv 1998.

HRUBÝ, Vladimír a kol.: *Historický atlas měst ČR. Svazek č. 2. Pardubice*. Praha, Historický ústav Akademie věd ČR 1995.

HRUBÝ, Vladimír – NETUŠILOVÁ, Markéta – PANOCH, Pavel – PODDANÁ, Jana: *Architektonické a stavební plány Pardubicka*. Pardubice, Státní okresní archiv 1999.

HUŇÁČEK, Miloslav: *Válečná nemocnice Karanténa*. AB – Zet Pardubicka 2007.

JEDLIČKA, Pavel: *Pardubická Třída míru, obchodní centrum města*. Klub přátel Pardubicka, Kostěnice 2002.

JEDLIČKA, Pavel – PALEČEK, Jiří: *Pardubická třída míru II. Královská třída – Na Zeleném*. Společnost pro rozvoj Pardubicka, Kostěnice 2003.

KLIMPL, Miroslav: *Co se kdy na Pardubicku šustlo*. Pardubice 2003.

KOL. AUTORŮ: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Díl 1, 2. Praha, Český statistický úřad 2006.

KOTYK, Jiří: *Pardubická Karanténa (Pardubický deník Alice Masarykové)*. AB – Zet Pardubicka, 2001.

KOTYK, Jiří – BARTOŠ, Štěpán: *Pardubice dříve a nyní*. Pardubice 1993.

KOTYK, Jiří – KOPECKÝ, Vladimír: *Pardubické podobizny*. Pardubice 1995.

KOUTSKÝ, Otakar: *O reformě bytové: tři přednášky o otázce bytové s výkladem zákona ze dne 8. července 1902 čís. 144 ř. z. a 3 náčrtky rodinných domků*. Pardubice, Spolek pro zvyšování lidového blahobytu 1907.

KOUTSKÝ, Otakar: *Vzpomínka na rodiče a staré Pardubice*. Zprávy Klubu přátel Pardubicka, č. 1–2, 1994.

KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 7. díl. Praha, Libri 2009.

LANGROVÁ, Martina: *Bytová otázka dělníků v Brně v letech 1890–1910 na příkladu ulice Cejl*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2006, rukopis magisterské diplomové práce.

LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš: *Hradec Králové – Pardubice (Rivalita ve východních Čechách)*. Východočeský sborník historický, 5, 1996.

MALPASS, Peter: *Housing Associations and Housing Policy: A Historical Perspective*. Palgrave Macmillan 2000.

MORISHITA, Yoshiyuki: *Svaz českých měst a bytová politika na začátku 20. století*. In: *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století*. 16, Praha 2008, s. 63-80.

MUSILOVÁ, Dana: *Byty a úroveň bydlení v letech 1939–1945*. Sborník k dějinám 19. a 20. století, č. 12, 1991.

NETUŠILOVÁ, Markéta: *Architektonické dílo Karla Řepy*. Olomouc 1998, rukopis magisterské diplomové práce.

HARNA, Josef – MARES, Antoine (eds.): *Co nevíme o první Československé republice*. Praha, CEFRES 2000.

PALEČEK, Jiří: *Pardubice ve 20. století*. AB – Zet Pardubicka 2001.

PANOCH, Pavel: *Život a tvorba pardubického architekta a ochránce památek Bóži Dvořáka*. Olomouc 1995, rukopis bakalářské diplomové práce.

PANOCH, Pavel – BARTOŠ, Štěpán (eds.): *Slavné vily Pardubického kraje*. Praha, Foibos 2009.

PODDANÁ, Jana – KLIMPL, Miroslav – NETUŠIL, Lubomír: *Pardubická zastavení. Toulky městem s historickým ohlédnutím*. Pardubice 2002.

ŘEHÁČEK, Jan: *Pasáž a Ladislav Machoň*. Klub přátel Pardubicka, 2008.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 1. díl, část 1., Pardubice 1920.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 1. díl, část 2., Pardubice 1923.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 2. díl, část 1-2., Pardubice 1924-1925.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 3. díl, část 1., Pardubice 1926.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 3. díl, část 2., Pardubice 1927.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 4. díl, část 1-2., Pardubice 1928.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 4. díl, část 3., Pardubice 1931.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 4. díl, část 4., Pardubice 1933.

SAKAŘ, Josef: *Dějiny Pardubic nad Labem*, 5. díl, Pardubice 1935.

SAKAŘ, Josef: *Nová doba města Pardubic (1870-1937)*. Pardubice 1995.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra: *Čtyři Plečnikovi žáci*. Ateliér, roč. 1996, č. 17–18.

SKŘIVÁNEK, Ladislav: *O důležitosti zastavovacího plánu pro výstavbu měst*. Olomouc 1922.

ŠEBEK, František a kol.: *Dějiny Pardubic*, 1. a 2. díl. Pardubice 1990.

ŠEBEK, František: *Stoleté ohlédnutí: život Pardubic kolem roku 1900*. Pardubice, Helios 2000.

ŠEBEK, František – Štěpán, Bartoš: *Pardubice*. Pardubice 2001.

ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Baťovy průmyslové metropole: továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. České Budějovice, Veduta 2009.

ŠEVEČEK, Ondřej: Bydlení a bytová otázka ve Zlíně před první světovou válkou. Sbff-Ostrava 2005, č. 12, s. 101-110.

ŠEVEČEK, Ondřej: Bydlení, bytová otázka a bytové poměry v Baťově Zlíně v letech 1918-1938. SISb 104, 2006, č. 1, s. 18-48.

VAŠEK, Bedřich: *Spravedlnost v životě hospodářském*. Praha 1931.

VINCENCIOVÁ, Hana: *K vývojovým tendencím stavební kultury v prostředí vesnic ve 20. století na příkladu lokalit ve Východním Polabí*. Východočeský sborník historický, č. 13, 2006, s. 111-184.

VLČEK, Pavel (ed.): *Encyklopedie architektů, stavitelů a zedníků*. Praha, Academia 2004.

VYBÍRAL, Jindřich: *Architekt Karel Řepa*. Architekt, roč. 1996, č. 19.

WOHL, Anthony: *The Eternal Slum: Housing and Social Policy in Victorian London*. Transaction Publishers 2001.

11. 5. Periodika

Radniční zpravodaj města Pardubic

Zprávy Klubu přátel Pardubicka

11. 6. Internetové zdroje

Spořilovské noviny, 18. září 2010. Online:

<http://www.sporilov.info/view.php?cisloclanku=2010090310> [cit. 20. 1. 2013].

Stenozáznam senátní schůze č. 237 ze dne 10. prosince 1924.

Online: http://www.senat.cz/informace/z_historie/tisky/1vo/schuze-10zas.php?ke_dni=19.4.2013&O=2 [cit. 10. 2. 2013].

Přílohy

Seznam příloh

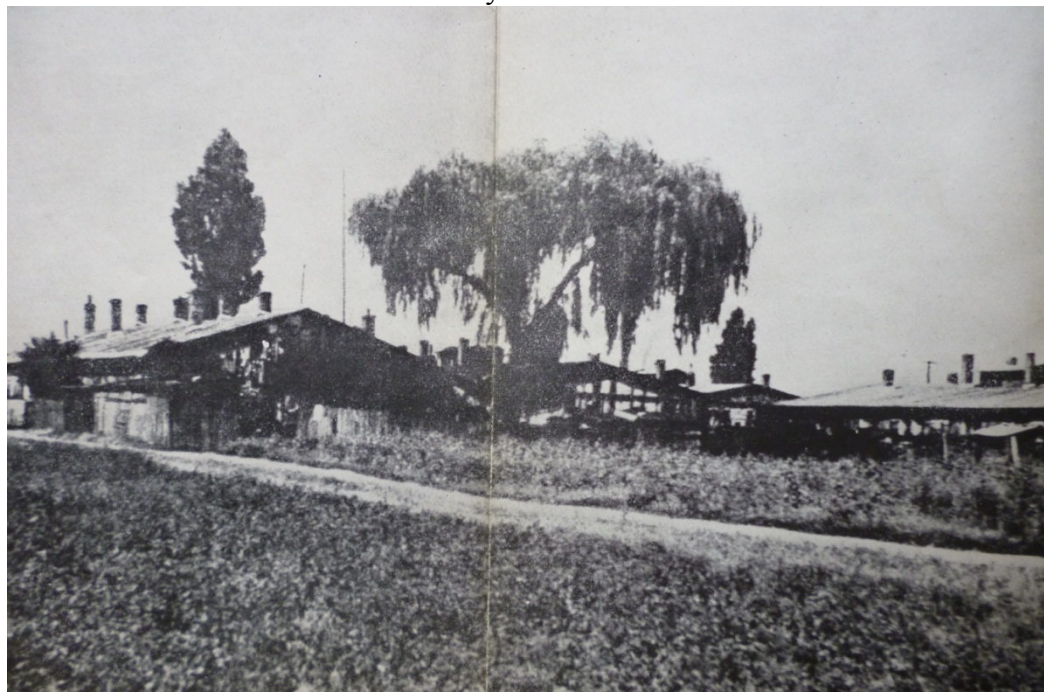
- Příloha č. 1:** C. a k. válečná vojenská nemocnice (později zvaná Karanténa).
- Příloha č. 2:** Karanténa v meziválečných letech.
- Příloha č. 3:** Barák v Karanténě (dnešní sídliště Dukla v meziválečných letech).
- Příloha č. 4:** Baráky v Karanténě.
- Příloha č. 5:** Pekárna, jedna z budov bývalé Karantény stojící dodnes (Milheimova ulice).
- Příloha č. 6:** Pekárna, jedna z budov bývalé Karantény stojící dodnes, dnešní podoba.
- Příloha č. 7:** Sídlíště Dukla, vybudované na území bývalé Karantény.
- Příloha č. 8:** Nouzové domy v Pardubicích, Čechovo nábřeží.
- Příloha č. 9:** Čechovo nábřeží dnes.
- Příloha č. 10:** Dům Charlotty Masarykové.
- Příloha č. 11:** Kolonie Spořilov.
- Příloha č. 12:** Spořilov dnes.
- Příloha č. 13:** Náměstí legií (Freiwaldovy domy).
- Příloha č. 14:** Náměstí legií (Freiwaldovy domy).
- Příloha č. 15:** Dnešní pohled na činžovní dům, vybudovaný firmou Freiwald – Böhm pro vojenské gázisty na Náměstí legií.
- Příloha č. 16:** Koncept vzniku tzv. Velkých Pardubic.
- Příloha č. 17:** Náčrtek nouzového činžovního domu (Skřivánek).
- Příloha č. 18:** Náčrtek nouzového činžovního domu (Češkova ulice).
- Příloha č. 19:** Živnostensko-úřednický dům v Pardubicích u Náměstí legií, vybudovaný firmou Jindřicha Freiwalda.
- Příloha č. 20:** Náčrtek jednoho z nouzových domů, vybudovaných firmou Jindřicha Freiwalda na Svítkově.
- Příloha č. 21:** Návrh ideálního dělnického domu (Spolek pro zvyšování lidového blahobytu).

Příloha č. 1: C. a k. válečná vojenská nemocnice (později zvaná Karanténa).

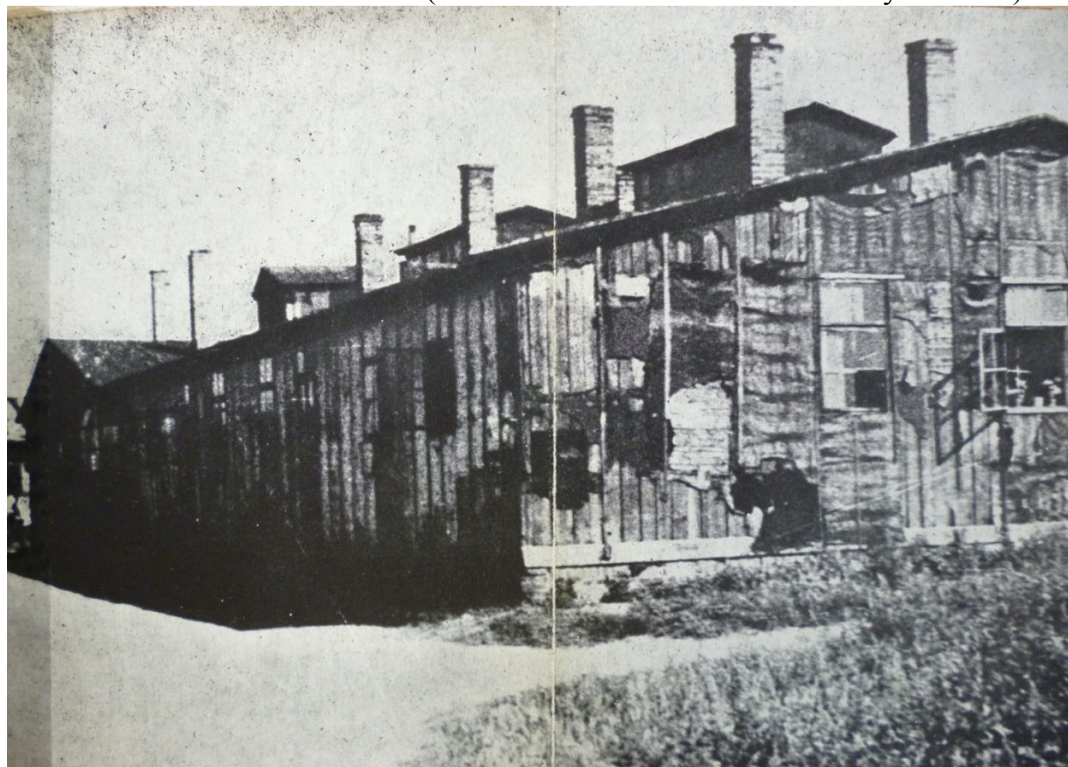
Zdroj: KOTYK, Jiří: *Pardubická karanténa (pardubický deník Alice Masarykové)*. AB-Zet Pardubicka 2001, s. 35.

Příloha č. 2: Karanténa v meziválečných letech.

Zdroj: DVOŘÁK, Karel: *Město v městě zrozené*. Havlíčkův Brod, Východočeské nakladatelství 1962.

Příloha č. 3: Barák v Karanténě (dnešní sídliště Dukla v meziválečných letech).

Zdroj: DVOŘÁK, Karel: *Město v městě zrozené*. Havlíčkův Brod, Východočeské nakladatelství 1962.

Příloha č. 4: Baráky v Karanténě.

Zdroj: Karantěna. Online:

http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=358974bd-08eb-4ae4-b724-305aee93c0d4 [cit. 23. 2. 2013].

Příloha č. 5: Pekárna, jedna z budov bývalé Karantény stojící dodnes (Milheimova ulice).

Zdroj: PAROULEK, Josef: *Barákové město c. a k. válečné nemocnice v Pardubicích*. Pardubice 1917, s. 49.

Příloha č. 6: Pekárna, jedna z budov bývalé Karantény stojící dodnes, dnešní podoba.

Zdroj: Archiv autora.

Příloha č. 7: Sídliště Dukla, vybudované na území bývalé Karantény.

Zdroj: BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel.: *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. Pardubice, Helios 2006, s. 163.

Příloha č. 8: Nouzové domy v Pardubicích, Čechovo nábřeží.

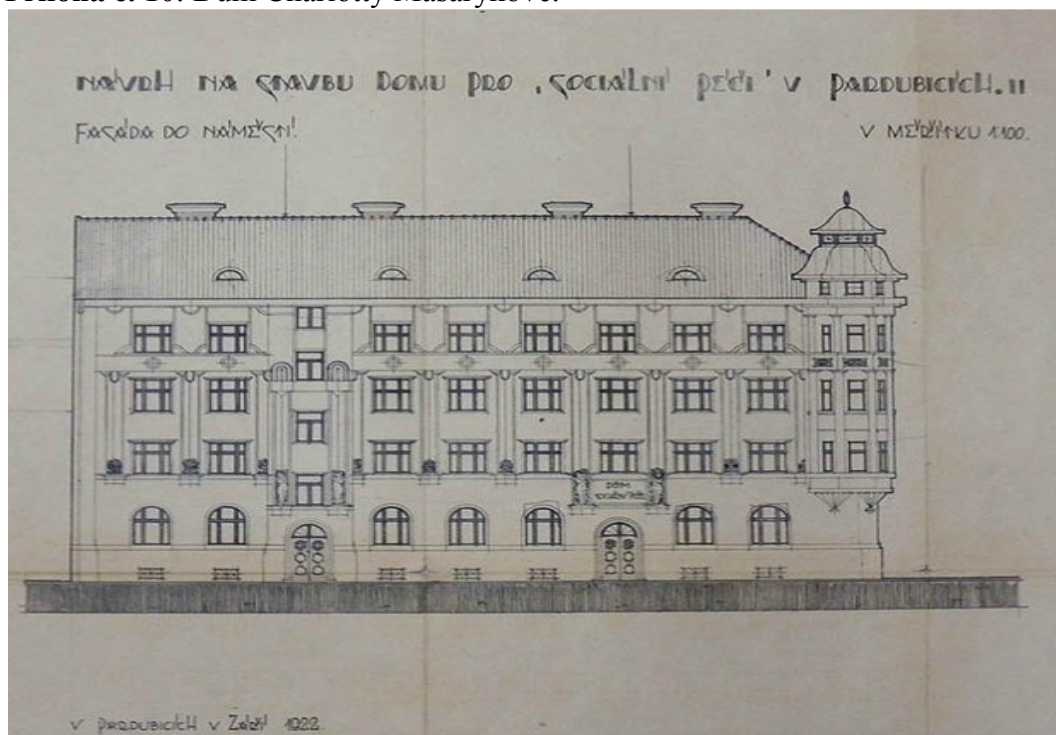
Zdroj: Státní okresní archiv Pardubice, sbírka fotografií a negativů.

Příloha č. 9: Čechovo nábřeží dnes.

Zdroj: Archiv autora.

Příloha č. 10: Dům Charlotty Masarykové.

Zdroj: Magistrát města Pardubice, stavební úřad, 1922.

Příloha č. 11: Kolonie Spořilov.

Zdroj: *Východočeský obzor*, 12. září 1929, čís. 37, s. 2.

Příloha č. 12: Spořilov dnes.

Zdroj: PANOCH, Pavel – ŠTĚPÁN, Bartoš: *Karel Řepa: pardubický architekt ve věku nejistot*. Helios 2003, s. 61.

Příloha č. 13: Náměstí legií (Freiwaldovy domy).

Zdroj: Státní okresní archiv Pardubice, sbírka fotografií a negativů.

Příloha č. 14: Náměstí legií (Freiwaldovy domy).

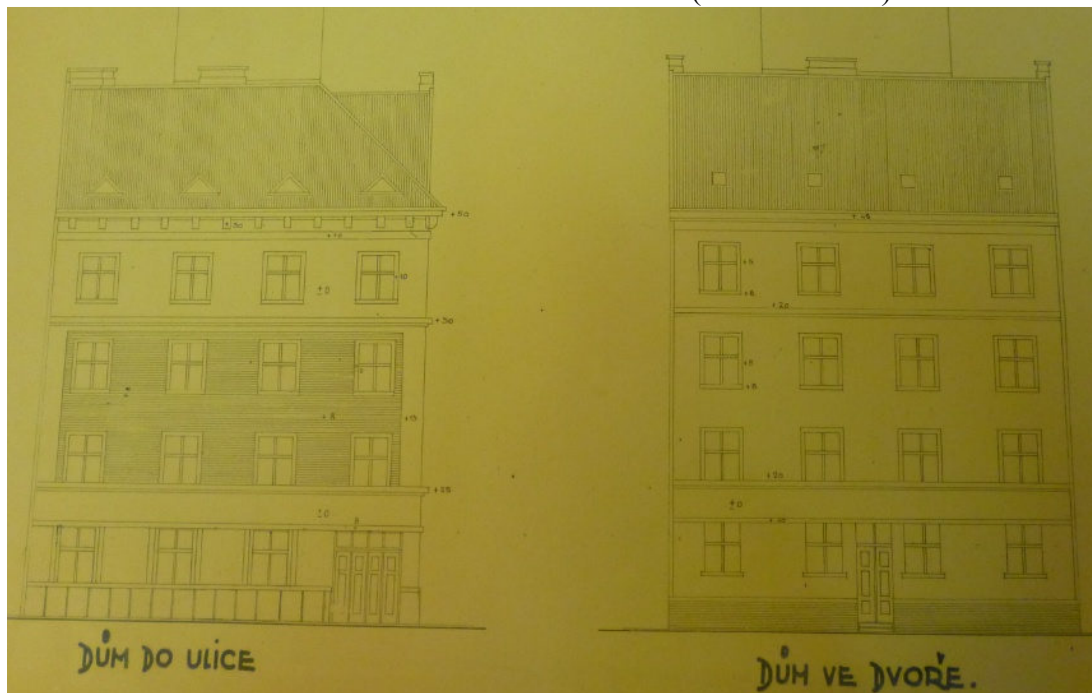
Zdroj: *Český svět Pardubicům. Pardubice koncem roku 1924.* Praha, Šolc a Šimáček 1925, s. 15

Příloha č. 15: Dnešní pohled na činžovní dům, vybudovaný firmou Freiwald–Böhm pro vojenské gážisty na Náměstí legií.

Zdroj: BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel.: *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. Pardubice, Helios 2006, s. 69.

Příloha č. 18: Náčrtek nouzového činžovního domu (Češkova ulice).

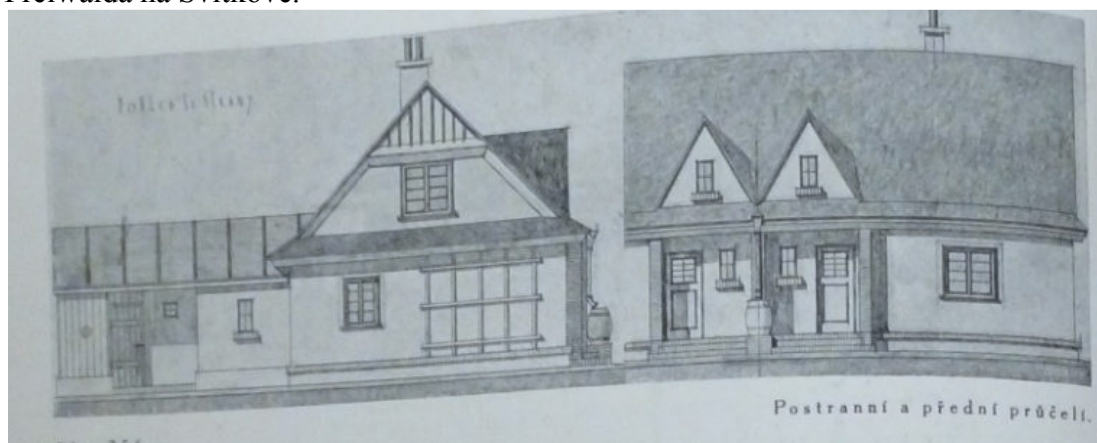
Zdroj: Státní okresní archiv Pardubice, sbírka map a stavebních plánů, sign. XV/39

Příloha č. 19: Živnostensko-úřednický dům v Pardubicích u Náměstí legií, vybudovaný firmou Jindřicha Freiwalda.

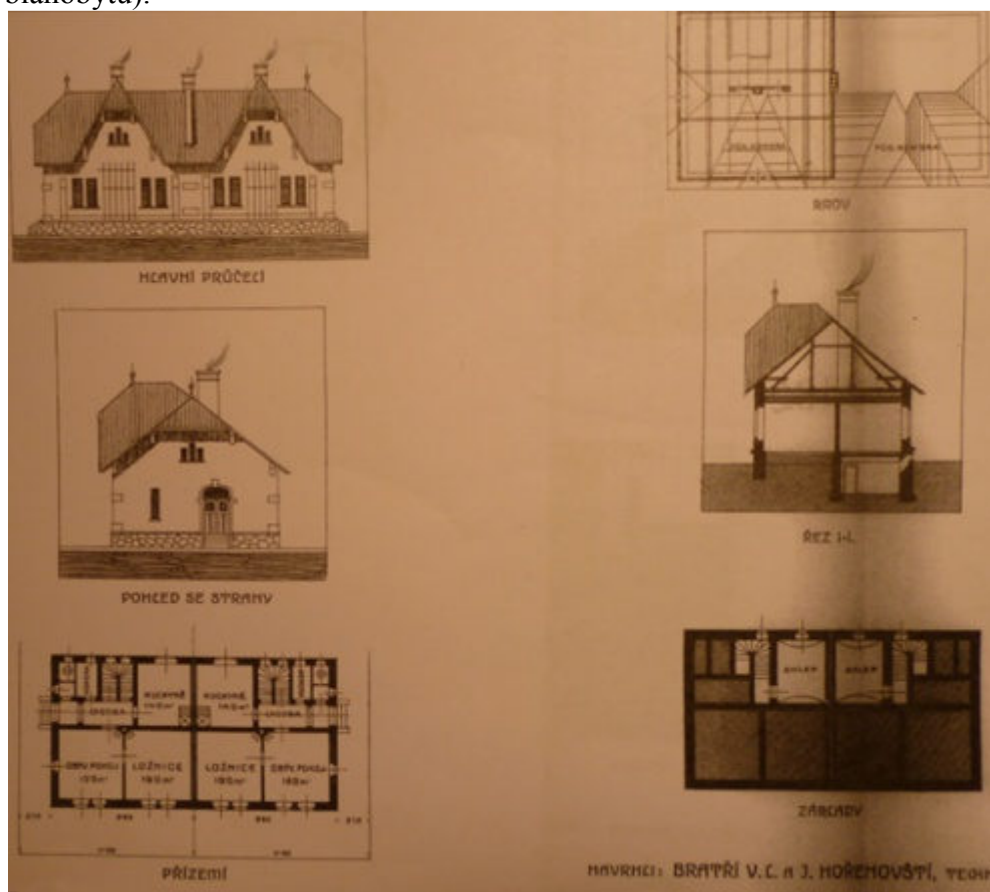
Zdroj: FREIWALD, Jindřich: *Naše stavby*. Praha 1924, s. 109.

Příloha č. 20: Náčrtek jednoho z nouzových domů, budovaných firmou Jindřicha Freiwalda na Svítkově.

Zdroj: FREIWALD, Jindřich: *Naše stavby*. Praha 1924, s. 73.

Příloha č. 21: Návrh ideálního dělnického domu (Spolek pro zvyšování lidového blahobytu).

Zdroj: KOUTSKÝ, Otakar: *O reformě bytové: tři přednášky o otázce bytové s výkladem zákona ze dne 8. července 1902 čís. 144 ř. z. a 3 náčrtky rodinných domků*. Pardubice, Spolek pro zvyšování lidového blahobytu 1907.

SUMMARY

At the turn of the 19th and 20th centuries, city of Pardubice went through the major population boom and the number of the inhabitants nearly doubled in very short period of time. Research question of this thesis is thus following: How municipal government and various actors in city responded to enormous population growth in the field of housing policy during the interwar period, when the population growth culminated?

The first part of thesis analyzes the housing shortage crisis immediately after the end of the First World War. Housing shortage was the general phenomenon typical for the beginnings of the Czechoslovak first republic, but its features in Pardubice were particularly severe. Municipal government initiated the extensive construction of emergency flats and city apartments (so far non-existent in Pardubice). Ordinary citizens started establishing various housing associations, some of them were closely associated and initiated by municipal government, others were completely spontaneous and organized from the below. The major instrument in fighting housing shortage crisis in Pardubice was the Karanténa area, former huge military hospital of Austrian Hungarian army for 13 000 patients and support staff with its own infrastructure, located on the edge of the city. The colony of wooden houses was utilized (despite original plans, that were quite different) as emergency housing for people enrolled on the waiting lists for the flat in the city, for soldiers and their families and very soon also for socially disadvantaged strata of society (poor, jobless, homeless etc.).

The second part of thesis analyzes development of housing policy in the city from the mid of 1920s until 1938. Study deals with various interest groups in the field of housing (e.g. Association of property owners, Associations tenants, construction companies, Architects), financial aspects of the living in Pardubice (house rents and its price variations across the city, mortgage loans, household charges, charges for energy) and the structure of housing stock (e.g. size of dwellings). Despite the certain stabilization of housing market, housing shortage crisis during the interwar period was never fully solved and the Karanténa was populated until the end of 1940s.

The third and final part deals with new and massive housing shortage crisis during so called second republic. After Munich agreement (1938), Czechoslovak republic lost its border area in favor of the Nazi Germany. Wave of refugees from

lost territory heavily hit Pardubice and the municipal government had to ensure emergency accommodation for the thousands of refugees. The study is ended by short insight into housing policy under the Nazi occupation during the Second World War.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Bc. Monika Turynová
Katedra a fakulta:	Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Rok obhajoby:	2013

Název práce:	Bytová problematika v Pardubicích v letech 1918-1939
Název v angličtině:	Housing Policy in Pardubice city in interwar era 1918-1939
Anotace práce:	Práce se zabývá bytovou problematikou v Pardubicích v letech 1918-1939. První část je věnována projevům bytové krize po roce 1918 a nástrojům (tj. bytová politika města, bytová družstva a karanténa) užívaným k jejímu řešení. Druhá část sleduje vývoj bytové problematiky od poloviny 20. let do roku 1938. Poslední část se zaměřuje na bytovou krizi v době tzv. druhé republiky.
Klíčová slova:	Bytová problematika, bytová politika, Pardubice, karanténa, bytová družstva, bytový nedostatek
Anotace v angličtině:	Thesis deals with the issue of housing Policy in Pardubice between years 1918-1939. First part of study analyzes the features of the housing shortage after 1918 and the instruments used for solving this crisis (municipal housing policy, housing associations, karanténa area). Second part analyzes development of housing until 1938. Last part deals with the housing crisis during so called second republic.
Klíčová slova v angličtině:	Housing issue, housing policy, Pardubice, karanténa area, housing associations, housing shortage
Přílohy vázané v práci:	Fotografie, mapy, plány, tabulka
Rozsah práce:	33 728 slov, 225 282 znaků
Jazyk práce:	Čeština